

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**XIII. YY.DA ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE
ÖNE ÇIKAN BAZI SÛFİ ŞAHSİYETLER VE
ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMA SÜRECİNE
KATKILARI**

Hazırlayan

Emre Cihat DİNÇOĞUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

Bingöl – 2020

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

XIII. YY.DA ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE
ÖNE ÇIKAN BAZI SÛFİ ŞAHSİYETLER VE
ANADOLU’NUN İSLAMLAŞMA SÜRECİNE
KATKILARI

Hazırlayan
Emre Cihat DİNÇOĞUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

Bingöl – 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	III
TEZ KABUL ONAY	IV
ÖNSÖZ	V
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR	IX

GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
2. Araştırmanın Amacı.....	3
3. Araştırmanın Yöntemi	3
4. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	4

I. BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI ÖNCESİ ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE ÖNE ÇIKAN BAZI SÛFÎ ŞAHSİYETLER VE ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMA SÛRECİNE KATKILARI.....	6
1.1. Mecdüddin İshak (ö. 1221 / H.618).....	7
1.2. Bahâeddîn Veled (ö. 1231 / H.628)	12
1.3. Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî (ö.1234 / H.632).....	15
1.4. Evhadüddîn-i Kirmânî (ö. 1238 / H.635).....	22
1.5. Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 1240 / H.638).....	25
1.6. Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî (ö. 1241 / H.638)	31
1.7. Şems-i Tebrîzî (ö. 1247 / H.645[?]).....	37
1.8. Necmeddîn-i Râzî (Dâye) (ö. 1256 / H.654)	45
1.9. Selâhaddîn-i Zerkûb (ö. 1258 / H.657).....	49

II. BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI SONRASI ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE ÖNE ÇIKAN BAZI SÛFİ ŞAHSİYETLER VE ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMA SÛRECİNE KATKILARI.....	53
2.1. Ahî Evran (ö. 1261-62 / H.659).....	54
2.2. Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 1271 / H.669).....	61
2.3. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273 / H.672).....	68
2.4. Sadreddîn-i Konevî (ö. 1274 / H.673).....	74
2.5. Fatma Bacı (Kadıncık Ana, Hatun Ana) (ö. 1275 / 673[?]).....	79
2.6. Hüsameddin Çelebi (ö. 1284 / H.683).....	90
2.7. Fahreddîn-i Irâkî (ö. 1289 / H.688).....	95
2.8. Müeyyüdüddîn-i Cendî (ö. 1292 / H.691).....	97
2.9. Sarı Saltuk (ö. 1297 / H.697).....	98
2.10. Tapduk Emre (ö. XIII. yy. sonları).....	102
2.11. Saîdüddîn Fergânî (ö. 1300 / H. 699).....	104
2.12. Barak Baba (ö. 1307 / H. 707).....	106
2.13. Sultan Veled (ö. 1312 / H.712).....	109
2.14. Yunus Emre (ö. 1320 / H. 720).....	112
2.15. Şeyh Edebâli (ö. 1326 / H.726).....	119
2.16. Geyikli Baba (ö. 1350 / H.751).....	123
SONUÇ	127
KAYNAKÇA.....	130
ÖZGEÇMİŞ	147

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *XIII. yy.da Anadolu Selçuklu Devletinde Öne Çıkan Bazı Sûfi Şahsiyetler ve Anadolu'nun İslamlaşma Sürecine Katkıları* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

07 / 12 / 2020

İmza

Emre Cihat DİNÇOĞUZ

TEZ KABUL ONAY
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Emre Cihat DİNÇOĞUZ tarafından hazırlanan *XIII. yy.da Anadolu Selçuklu Devletinde Öne Çıkan Bazı Sûfi Şahsiyetler ve Anadolu'nun İslamlaşma Sürecine Katkıları* başlıklı bu çalışma,/.../2020 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan: Prof. Dr. İsa ÇELİK İmza:

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ İmza:

Üye : Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/.../ 2020 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yaşar BAŞ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Anadolu coğrafyası Müslümanlar tarafından fetholunmadan önce, birbirinden farklı din, dil ve milletten birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. 1071 yılında yapılan Malazgirt savaşı ile birlikte bu topraklar, artık Müslümanlara kapılarını açmıştır. Ancak bu savaşın kazanılması, Anadolu'nun bir anda Müslüman yurduna dönüşmesini sağlamamış, sadece Anadolu'daki İslamlaşma sürecinin yeni bir döneme girerek ivme kazanmasına vesile olmuştur. Anadolu'nun gerçek bir İslam yurdu haline gelmesi ise yaklaşık üç asırlık bir zaman diliminin sonunda gerçekleşmiştir. İşte bu zaman dilimi içerisinde, birbirinden farklı dinden ve kültürden insanların yaşadığı bu toprakların, İslam'la şereflenmesinde tasavvuf ehli çok büyük roller üstlenmiştir. Bu zatlar, kimi zaman ordunun içerisinde yer alıp fetih hareketlerine katılarak yeni ele geçirilen bölgelerde, kimi zaman ise daha önceden fethedilmiş fakat içerisinde çoğunlukla gayri müslimlerin yaşadığı bölgelerde irşâd ve tebliğ faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Gönülleri diriltme ve insanları iman nuru ile aydınlatma misyonu ile hareket eden bu sūfî şahıslar, buralardaki Müslümanlar için ise ayetin ifadesiyle, 'marufu emredip, kötülükten vazgeçirme' sorumluluğunu kendilerine bir vazife addederek yerine getirmişlerdir.

Çeşitli fedakârlık ve mücadeleler içerisinde Anadolu'ya göçen bu sūfî şahsiyetlerin, XIII. yüzyıla gelindiğinde Moğol baskısı gibi bazı ilave sebeplerle Anadolu'ya olan göçleri daha da sıklaşmış; netice olarak XIII. yüzyıl, bu coğrafyanın tasavvufî göçler açısından en hareketli dönemlerinden birini yaşamasına tanıklık etmiştir.

Tıpkı bir bal peteği gibi, her biri ayrı bir çiçekten polen almış olan bu zatlar, geldikleri Anadolu beldelerinde, yaptıkları irşâd ve tebliğ faaliyetleri ile adeta bu peteğin birer altıgenini oluşturmuşlardır.

Bu çalışmamızda, XIII. yüzyılda yaşamış bazı öncü sūfî şahısların, Anadolu'nun İslam ile mayalanması adına ne gibi çalışmalar içerisinde bulduklarını tarihî panoramik bir bakış açısıyla incelemeye ve bu dönemdeki bazı tasavvuf ehli zatların, yapmış oldukları faaliyetlerin bir fotoğrafını çekmeye çalıştık.

Çalışmamız; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde, XIII. yüzyılın ilk yarısında büyük ölçüde Anadolu Selçuklu Devleti'nin hüküm

sürdüğü ve henüz Moğol istilasının zuhur etmediği Anadolu topraklarında yaşamış, öne çıkan bazı sûfi şahsiyetlerin hayatları ve Anadolu'nun İslamlaşma sürecine katkıları konu edilmiştir. İkinci bölümde ise, 1243 Köseadağ savaşı ile başlayan ve etkisi XIII. yüzyılın ikinci yarısı boyunca devam eden Moğolların Anadolu'yu istilası sonrası dönemde, bu coğrafyada yaşamış bazı önemli sûfi şahsiyetlerin hayatları ve bu yüzyılın ikinci yarısında buralarda yapmış oldukları İslamlaşma ve halkı teskin faaliyetleri ele alınmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında desteğini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ'e, tezimde jüri olarak bulunup katkı sunan Prof. Dr. İsa ÇELİK ve Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN'e, öğrenim hayatım boyunca üzerimde emeği olan tüm hocalarıma, son olarak da bu zorlu süreçte maddi-manevi desteklerini hep arkamda hissettiğim, çalışmamı tamamlayıncaya kadar da her daim bana moral ve motivasyon kaynağı olan aileme ve eşime şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

ÖZET

XIII. yüzyıl, Anadolu tarihi açısından dinî-tasavvufî etkileşimlerin fevkalâde artış gösterdiği, birbirinden önemli pek çok sûfî şahsiyetin burayı uğrak yeri haline getirdiği ve böylece manevî atmosferin son derece yoğun olduğu bereketli bir dönemdir. Birbirinden farklı bölgeler ve güzergâhlar üzerinden Anadolu coğrafyasına gelerek burayı mesken edinen bu zatlar, bu toprakların İslam nuru ile neşvünemâ bulması adına son nefeslerine kadar mücadele etmişlerdir.

Bu çalışmamızda Anadolu'daki bu dinî-tasavvufî hareketliliğin öncü şahsiyetlerinden olan; Bahâeddîn Veled, Evhadüddîn-i Kirmânî, İbnü'l-Arabî, Necmeddîn-i Dâye, Ahî Evran, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddîn-i Konevî ve Yunus Emre gibi önemli bazı sûfî şahsiyetlerin, nasıl bir hayat sürdürdükleri ve belirtilen dönem içerisinde bu topraklarda ne gibi dinî hizmetlerde buldukları incelenmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Tasavvuf, Anadolu, XIII. yüzyıl, Anadolu Selçuklu Devleti, Bazı Sûfî Şahsiyetler.

ABSTRACT

XIII. The century was a fertile period when religious-mystical interactions increased extraordinarily in terms of Anatolian history, many Sufi personalities, each more important than the other, made this place a haunt and thus the spiritual atmosphere was extremely intense. These people, who came to the Anatolian geography and settled here through different regions and routes, they struggled until their last breath in order to develop these lands with the light of Islam.

In this study, the of the main heroes of this religious-mystical movement in Anatolia; Some important sufistic personalities such as Bahâeddîn Veled, Evhadüddîn-i Kirmânî, İbnü'l-Arabî, Necmeddîn-i Dâye, Ahî Evran, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddîn-i Konevî and Yunus Emre, how they spent their lives and what kind of religious services they performed in these lands in the specified period were tried to be examined.

KEY WORDS: Sufism, Anatolia, XIII. century, Anatolian Seljuk State, Some Sufi Persons.

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser/yer
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.mlf.	: Aynı müellif
A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
bkz. yuk.	: Eserin kendi içinde yukarıya atıf
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum tarihi
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Fak.	: Fakültesi
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Karş.	: Karşılaştırınız
M.	: Miladî
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Msl.	: Misâlen
ö.	: Ölüm tarihi

PAÜ. : Pamukkale Üniversitesi
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
Ü. : Üniversitesi
vb. : Ve benzeri
vs. : Vesâire
Yay. : Yayınları
yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Anadolu'nun İslam coğrafyasına dönüşmesinde, tasavvuf ehli zâtların asırlardır bu bölgeye yaptıkları düzenli göç, iskân ve tebliğ faaliyetlerinin önemli bir rolü olmuştur. Nitekim bu mutasavvıf zâtlar, ya kendileri bizzat gelerek; ya da manevi gönül iklimlerinde bağ kurdukları nice halife, mürid, derviş ve erenlerini göndererek, -dünyanın birçok bölgesine olduğu gibi-, Anadolu'nun da muhtelif yerlerine gelip yerleşmiş ve belli ölçülerde bu öğretileri yaymaya ve hizmet etmeye başlamışlardır. Yerleştikleri bölgelerde bulunan halk ile lisan dili yerine gönül diliyle konuşan bu zâtlar, kurdukları tekke ve zaviyelerle İslam ordularının fethinden önce, bu topraklarda uygun bir dinî zeminin oluşmasını sağlamışlardır. Daha sonraki süreçte ise bu bölgeler, Anadolu Selçuklu Devleti şemsiyesi altında genel olarak İslam hâkimiyetine geçmiştir.

XIII. yüzyıla gelindiğinde bu seferler daha da yoğunlaşmış, Anadolu birçok Allah dostu ve ehli irfân zâtın uğrak yeri haline gelmiştir. Bu sûfi şahıslar, Moğol istilasından sonraki oluşan yıkımın izlerini silmek, İslam'ın tebliği, insanların irşâdı, ilmî faaliyetlerde bulunma ya da mensup oldukları tarikate yeni müntesipler kazandırma gibi sebeplerle, birbirinden farklı güzergâhlar üzerinden Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu dönemde Anadolu'daki hoşgörülü ortam ile Anadolu Selçuklu devlet ricalinin tasavvuf erbabına karşı gösterdiği müsamahakâr tavır da bu faaliyetlerin hızlı ve daha kolay bir şekilde gelişmesine etki eden bir başka faktör olmuştur. Böylece bu dönemde, birbirinden farklı tasavvufi telakkîlerin bir buluşma noktası haline gelen bu coğrafyaya ayak basan ehl-i irfan zatlar, keşmekeş içerisindeki gönüllü kırık halka Allah kelâmını aktararak kırık gönülleri tamir etmişlerdir.

Bu mutasavvıf zâtların kimisi Mâverâünnehir, Harizm, Horasan gibi tasavvufî anlamda doğal bir kaynak yeri olan Orta Asya'dan; kimisi Şam, Bağdat, Tebriz ve İsfahan gibi önemli tasavvufî ilim ve kültür merkezlerinden, kimisi ise Kuzey Afrika ve Endülüs gibi deniz aşırı bölgelerden halkın Hak'tan nasipsiz kalmaması için akın akın Anadolu yurduna gelmişlerdir. Hiçbir dünyalık menfaat peşinde koşmayan, derdi yalnızca insanlara Allah'ı anlatmak olup, alçak gönüllü ve samimi birer Allah dostu olan bu kimselerin, kimisi bir köyde kalarak, kimisi hayatını

yolculuklarda geçirerek, kimisi medreselerde, kimisi camide minberde, kimisi ise dergâh ve hankâhında halkı ihya ve irşâd etmişlerdir. Netice olarak bu kimseler, halk nazarında da büyük rağbet görmüş, insanlar onların vaaz ve nasihatlerini can kulağıyla dinlemiş ve hayatlarında tatbik etmişlerdir.

Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra ayrıca, tasavvufî düşüncenin de büyük ölçüde yayılmasını sağlayan bu zâtlar; ayrıca kendilerinden sonra bu hizmetlerin devamını sağlayacak ve tasavvufî tefekkürün mühim simalarından olacak nice mutasavvıf şahsiyetlerin de yetişmesini sağlamışlardır. Neticede, yukarıda saydığımız bölgelerden gelen zâtlara, Anadolu'nun bağrında yetişmiş bu mutasavvıf şahsiyetler de eklenince, Anadolu'nun manevî ikliminin yeşermesi daha hızlı ve kalıcı olmuştur.

Bu gönül erleri, gittikleri yerlerde, buldukları tekke, zaviye ve dergâhlara kapanarak sadece İslamiyet'i tebliğ, insanları irşâd ve sūfi düşünceyi yaymakla kalmamışlardır. Her biri aynı zamanda toplumda etkin birer rol model olmuş, gittikleri yerlerde insanlara manevî birer danışman ve rehber görevi görmüşlerdir. Yerleştikleri bölgelerde dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî faaliyetlerde bulunmuşlar; gerektiğinde ise küffara karşı kılıcını kuşanarak cihad etmekten asla geri durmamışlardır. Yaptıkları faaliyetlerle, hem buldukları bölgelerdeki gayrimüslimlerin kalplerini İslam'a ısındırmışlar, hem de yeni Müslüman olmuş kitlenin dini heyecanının diri kalmasını sağlamışlardır. Dolayısıyla bu gönül erleri, toprakların fethinden önce kalplerin fethedilmesini sağlayarak, adeta Anadolu'nun İslam ile ilmek ilmek dokunmasını sağlamışlar, böylelikle de kendinden sonra gelecek olan Müslüman devletlere büyük kolaylıklar sağlamışlardır.

Nitekim Anadolu Selçuklularından sonra Anadolu'ya hâkim olacak olan Osmanlı Devletinin manevî temelleri de bu şekilde atılmıştır. Anadolu'ya göçen sūfi şahsiyetler, göstermiş oldukları azami gayret ve yapmış oldukları ilim irşad faaliyetleri ile ileride Osmanlı Beyliğinin kurulacağı Söğüt'ün de içinde bulunduğu bölgelerin İslam ve tasavvufla yoğrulmasını sağlamış; böylece Osmanlı Devletindeki tasavvufî bilgi ve birikimler, Anadolu Selçuklu Devleti dönemindeki çeşitli tasavvufî şahıs ve zümrelerin bıraktığı zemin üzerine gelişmiştir. İşte bu çalışmada genel olarak, yukarıda bahsettiğimiz konular üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızı tarihsel açıdan XIII. yüzyıl ile; coğrafi açıdan ise genel olarak Anadolu Selçuklu Devletinin hüküm sahasındaki Anadolu coğrafyası ile

sınırlandırdık. Ayrıca kaynaklarda, kendilerine yer verdiğimiz sûfî şahsiyetler ile ilgili -istisnalar dışında- birçok bilgi bulunmakta olup; bu bilgileri, bu zatların genel anlamda ilim irşad faaliyetleri ile özel anlamda ise Anadolu'daki İslamlaşma faaliyetlerine olan katkıları yönüyle sınırlandırdık.

Son olarak şunu da ifade etmek gerekir ki, bir yüzyılı ele aldığımız çalışmamızda, bu dönemde yaşamış sûfî şahısların bütününe incelememiz elbette mümkün değildir. Bu yüzden araştırmamıza konu olan zatlara, bu dönemde yaşamış ve öne çıkmış bazı sûfî şahsiyetler ile sınırlandırdık. Nefahât mütercimi Lâmiî Çelebi'nin de belirttiği gibi, şayet Anadolu coğrafyasında yaşamış meşhur mutasavvıfların sadece isimleri yazılsa, ortaya ciltler dolusu eserlerin çıkacağı muhakkaktır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmayı hazırlamaktaki amacımız, yukarıda da belirttiğimiz gibi, yüzyıllardır İslam'ın en sağlam kalelerinden birisi olmuş olan Anadolu coğrafyasının, XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yaşamış olan bazı öncü sûfî şahsiyetlerin ne gibi katkılar sunduklarını, panoramik bir bakış açısıyla inceleyerek gözler önüne sermektir. Konunun, panoromik bir bakış açısıyla şahıs bazında ele alınması gerektiği fikri de bizi bu çalışmaya iten bir diğer sebep olmuştur.

3. Araştırmanın Yöntemi

Öncelikle bu dönemde yaşamış sûfî şahısların tespiti yapıldı. Daha sonra bu şahısların içerisinde öne çıkmış olanlarından bazıları belirlendi. Belirlediğimiz bu şahısların öncelikle biyografileri, ardından yapmış oldukları ilim ve irşad faaliyetleri ile ne tür bir çaba ve gayret gösterdiklerini ortaya koymak sureti ile Anadolu'nun İslamlaşmasına sundukları katkıları incelenmeye çalışıldı.

Çalışmada adı geçen şahısların vefat tarihleri ile olayların meydana geliş tarihleri verilirken genel kullanımın aksine, önce miladi takvimin daha sonra hicri takvimdeki karşılığının verilmesinin sebebi ise, çalışmanın miladi takvim esas alarak XIII. yüzyılı kapsamasından ötürüdür.

4. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızda, incelediğimiz sûfi şahsiyetlerin hayatları ve Anadolu'da gerçekleştirdikleri faaliyetleri ile ilgili bilgi veren; XIII ile XV. yüzyıllarda yazılmış bazı tabakat kitapları, menâkıbnâmeler, tarihî kaynaklar ve tarihî kaynak hüviyetinde olan seyahatnâme türü eserler yer almaktadır.

Bu kaynaklar arasında; Şemseddîn Ahmet Eflâkî'nin 1318-1353 yılları arasında kaleme aldığı *Menâkıbü'l-Ârifîn*'i, Kerîmüddîn Mahmûd Aksarayî'nin *Müsâmeratü'l-Ahbâr ve Müsâyeretül-Ahyâr*'ı, Şeyh Evhadüddîn-i Hâmid El-Kirmânî'nin *Menâkıb-Nâme*'si, Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr'ın *Risâle-i Sipehsâlâr*'ı, İbn Bibî'nin *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye*'si, Abdurrahman Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns*'ü, Necmeddîn Dâye'nin *Mirsâdü'l-İbâd*'ı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'si, Şems-i Tebrizî'nin *Makâlât*'ı, Seyyid Burhâneddîn-i Tirmizî'nin *Maârif*'i, Sultan Veled'in *İbtîdâ-Nâme*'si, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhat-ı Mekkiye*'si, Sadreddîn-i Konevî'nin *Kırk Hadîs Şerhi ve Tercümesi* adlı eseri, Gregory Abû'l-Farac'ın *Abû'l-Farac Tarihi*, Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Anonim *Tevârîh-i Âli Osman* (F. Giese Neşri), Anonim *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli - Vilâyet-nâme*'si, Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât*'ı, Âşıkpaşazâde'nin *Tevârîh-i Âli Osmân*'ı, Mehmed Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihan-nümâ*'sı, Lâmi'î Çelebi'nin *Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ*'sı, Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si ve İbn Battûta'nın *Seyahatnâme*'si gibi ilk dönem kronik eserleri temel başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

Bu kaynakların dışında; V. Gordlevski'nin *Anadolu Selçuklu Devleti* adlı eseri, Claude Cahen'in *Osmanlılardan Önce Anadolu (La Turquie pré-ottomane)* adlı eseri, Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye*'si, İbrahim Kafesoğlu'nun *Selçuklu Tarihi* adlı eseri, Claude Addas'ın *İbn Arabî: Dönüşü Olmayan Yolculuk* adlı eseri, A. E. Affifi'nin *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi* adlı eseri, Bedüzzaman Fûrûzanfer'in *Mevlâna Celâleddîn*'i, Franklin Lewis'in *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*'sı, Irène Mélikoff'un *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe* adlı eseri, F.W. Hasluck'un *Bektaşîlik Tetkikleri* adlı eseri, Halil İnalçık'ın *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)* adlı eseri, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* adlı eseri, J. Von Hammer'ın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* adlı eseri ve M. Fuad Köprülü'nün *'Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'* ve *'Osmanlı*

Devleti'nin Kuruluşu adlı eserleri gibi bazı önemli araştırma eserlerden de istifade edildi.

Bu eserlerin dışında; Mikail Bayram, Ahmet Yaşar Ocak, Abdalbaki Gölpınarlı, Reşat Öngören, Yaşar Nuri Öztürk, Kadir Özköse, Mahmut Erol Kılıç ve Haşim Şahin gibi önemli bazı çağdaş araştırmacıların da çeşitli eserlerinden yararlandı. Son olarak, yakın dönemde yazılmış diğer bazı eserler, doktora tezleri, ve makalelerden istifade yoluna gidildi. Özellikle dipnotlarda bazı şahıs veya kavramlar hakkında DİA'daki ilgili maddelerden istifade edildi.

I. BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI ÖNCESİ ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE ÖNE ÇIKAN BAZI SÛFİ ŞAHSİYETLER VE ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMA SÜRECİNE KATKILARI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin en parlak yıllarının yaşandığı XIII. yüzyılın ilk yarısı, aynı zamanda Anadolu'nun tasavvuf ehli zatlar için adeta bir cazibe merkezi haline geldiği dönemdir. Öyle ki, henüz Moğol tehlikesi ile tanışmayan bu topraklara birbirinden farklı bölgelerden, çeşitli gayelerle birçok Allah dostu zat akın etmiştir.

Bu zatların kimisi mensubu bulunduğu tasavvufî anlayışın fikir ve düşüncelerini yaymak için, kimisi Moğol tehlikesinden bir nebze uzaklaşarak ilmî faaliyetlerine devam edebilmek için, kimisi ise insanları irşâd ve tebliğ amacıyla Anadolu'ya gelmiştir. Bu anlayışla, İslam ümmetine farz-ı kifâye olan emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i anil münker yani iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevini kendi omuzlarına yüklenen bu Allah dostu zatlar, bu minvalde Anadolu insanına Allah'ı anlatmış ve onun Resulünün yolundan gitmeyi öğütlemişlerdir.

Bu dönemde Anadolu'nun önemli ölçüdeki çoğunluğuna hâkim olan, Anadolu Selçuklu Devleti sultan ve devlet erkânının da genel olarak bu İslamî irşâd ve tebliğ faaliyetlerini destekleyici ve teşvik edici tutum sergilemeleri, bu manevî ihya faaliyetlerini daha da kolaylaştırmıştır. Özellikle I. Alâeddin Keykubâd döneminde bu zatlar bizzat devlet tarafından yapılan medreselerde dersler vermiş, tekke ve hankahlarda şeyhlik ve kadılık görevi yapmış, hatta bu zatların kimisini Konya'ya girişinde Sultan'ın bizzat kendisi karşılamıştır. Kısaca bu zatlara hürmet ve saygı, adeta bir devlet politikası haline gelmiştir.

İşte bu etkenler neticesinde bu dönemde Anadolu toprakları; Mecdüddin İshak, Bahâeddîn Veled, Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî, Evhadüddîn-i Kirmânî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şems-i Tebrizî ve Necmeddîn-i Dâye gibi nice erbâb-ı irfân zatın buluşma yeri haline gelmiştir. Çalışmamızın bu ilk bölümünde, XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu topraklarında yaşayarak buranın İslamlaşmasına katkı sunmuş bazı sûfi şahsiyetlerin hayatlarına ve bu doğrultuda buralarda yapmış oldukları faaliyetlerine değineceğiz.

1.1. Mecdüddin İshak (ö. 1221 / H.618)

XIII. yüzyılda Anadolu'nun İslamlaşma sürecine önemli katkılarda bulunmuş mutasavvıf zâtlar içerisinde ele alacağımız ilk sûfî şahsiyet, âlim kişiliğiyle de tanınmış Mecdüddin İshak'tır. İbn Bibi'nin, künyesini İshak b. Yusuf b. Ali olarak zikrettiği Mecdüddin İshak'ın; doğumu, çocukluğu ve öğrenim hayatı hakkında kaynaklardaki malûmat oldukça sınırlıdır.¹ Yalnız kaynakların verdiği bilgiye göre, Endülüs'te doğduğu tahmin edilen Mecdüddin'in, ailesi ile birlikte ya da kendi başına Anadolu'ya göç ettiği düşünülmektedir. Nitekim Endülüs'te doğan Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.1240/638) de onu 'çocukluk arkadaşım' diye nitelemiş, Mecdüddin'in oğlu Sadreddîn Konevî (ö.1274/673) ise bir kitabında, amcasının ismini zikrederken, sonuna Endulusî nisbesini eklemiştir.²

Mecdüddin İshak, 1178 yılında Malatya'da iken, Sultan II. Kılıçarslan'ın (ö.1192/588)³ Malatya'yı fethi üzerine onun hizmetine girmiş, sultanın oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'in ise atabeyliği ve dini eğitimi ile ilgilenmiştir. I. Gıyâseddin Keyhusrev'in (ö.1211/607)⁴ tahta geçmesiyle onun yanında bulunmaya devam etmiş, fakat daha sonra Keyhüsrev'in saltanatının inkıtâya uğraması ve Anadolu'yu terk etmesi üzerine Mecdüddin İshak da Anadolu'dan Şam'a göç etmiştir.⁵ Dokuz yıl aradan sonra 1205 yılında tekrar Konya'ya gelerek tahta geçen I. Keyhusrev, hocası Mecdüddin'e yazdığı çağrı mektubunda, başından geçenleri duygusal bir şekilde anlatmış, hocasına; 'Başında çamur da olsa onu burada yıka' diyerek onu yeniden yanında yer alması için Anadolu'ya davet etmiştir.⁶ Bu mektup üzerine hemen yola

¹ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuk Name)*, (Çev. Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1996, c.I, s. 178.

² Mehmet Ali Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), Ek-2: 210; a.mlf., "Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak", *Belleten Dergisi*, Cilt. 76, Sayı. 276, Ankara 2012, s. 419; Mikail Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Endülüslüler", *İstem Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 17, Konya 2011, s. 47.

³ II. Kılıçarslan, Sultan I. Mesud'un büyük oğlu olup, 1155 ile 1192 yılları arasında Anadolu Selçuklu Devleti'ne hükümdarlık etmiş bu devletin dördüncü sultanıdır. II. Kılıçarslan hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Kılıçarslan II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 399-403.

⁴ I. Gıyâseddin Keyhusrev, babası II. Kılıçarslan'dan sonra devletin başına geçen, 1196-1205 yılları arasında bir fetret devri yaşamakla birlikte 1192 ile 1211 yılları arasında genel olarak Anadolu Selçuklu Devleti'ne hükümdarlık etmiş bu devletin beşinci sultanıdır. 1211 yılında İznik Bizans İmparatoru Laskaris ile yapılan Alaşehir savaşında ordusu galip durumda iken şehit düşmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Ali Sevim, "Keyhusrev I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 347-349.

⁵ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 45; Hacıgökmen, 2012, a.g.m., s. 420-421.

⁶ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 45, 111-113.

koyularak Konya'ya gelen Mecdüddin İshak, eski talebesi olan Sultan I. Keyhüsrev ile hasret gidermiş, Sultan ise ona hayli hürmet ve ikramda bulunmuştur. Oğlu İzzeddin Keykâvus'un da Mecdüddin İshak'ın ilim deryasından faydalanmasını isteyen Sultan I. Keyhusrev, kendisi gibi oğlunun da manevi eğitim ve öğretimi ile ilgilenmesi için oğlunu hocası Mecdüddin İshak ile birlikte Malatya'ya göndermiştir.⁷

Bu arada Mecdüddin İshak, I. Keyhusrev'in davet mektubuyla Konya'ya gelirken Bağdat'ta karşılaştığı dostu İbnü'l-Arabî gibi bir dehayı da beraberinde Anadolu'ya getirmiştir.⁸ Ayrıca ileriki süreçte Anadolu'ya gelecek olan; Ahî Evran (ö.1262/659[?]), Evhadüddîn-i Kirmânî (ö.1238/635), İbnü'd-Dübeyşî (ö.1239/637)⁹ ve İbnü'l-Mufaddal (ö.1214/611)¹⁰ gibi birçok ilim-irfan ehli zatı Anadolu'ya davet ederek, bu büyük mutasavvıf şahısların Anadolu coğrafyasını ihya etmelerine vesile olmuştur.¹¹ Nitekim bu zatlar, ileriki süreçte Anadolu'nun muhtelif bölgelerine gelerek hem buraların birer ilim ve irfan merkezi haline gelmesini sağlamışlar; hem de Anadolu yurdunun İslam ile yoğrulmasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Şehzade I. İzzeddin Keykâvus (ö.1220/616)¹² ile birlikte Malatya'ya gelip buraya yerleşen

⁷ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 113-114; M. Erol Kılıç, Ekberiyeye, Ed. Semih Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, İsam Yayınları, İstanbul 2011, s. 341.

⁸ M. Erol Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 494; Ethem Cebecioğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri", *Tasavvuf - İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, Cilt. 9, Sayı. 21, Ankara 2008, s. 15.

⁹ 1163 yılında, Irak'ın günümüzde mevcut olmayan tarihi şehri Vâsıt'ta, ilim ehli bir ailede dünyaya gelen İbnü'd-Dübeyşî'nin, esas adı 'Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Saîd b. Yahyâ b. Ali' olup, büyük dedesinin köyüne nisbetle Dübeyşî künyesiyle anılmıştır. Hadis ve Kıraat ilimlerinde yetişmesinin yanı sıra, tarih ve Araplardaki soy ağacı bilimi olan ensâb ilminde de ileri bir düzeye ulaşmıştır. Mütedeyyin kişiliğinin yanı sıra, aynı zamanda iyi bir şair ve edip olan İbnü'd-Dübeyşî, 1239 (H.637) yılında vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Sâmi es-Sakkâr, "İbnü'd-Dübeyşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 16.

¹⁰ Esasen Kudüslü olup İbnü'l-Enceb olarak da tanınmış olan İbnü'l-Mufaddal, 1150 (H.544) yılında dünyaya gelmiştir. Genç yaşından itibaren çeşitli ilim tahsili yolculuklarına çıkmış, nihayetinde döneminin önemli bir fakihî ve hadis âlimi olmuştur. Çağdaşı olan bazı önemli âlimlere de hadis dersleri veren İbnü'l-Mufaddal, İskenderiye'de bir müddet kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuş, vefatından önceki son dönemini ise Kahire'de dersler okutarak geçirmiş ve 1214 (H.611)'de burada vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Salih Karacabey, "İbnü'l-Mufaddal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 129.

¹¹ Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", Ek-2: 210. Ancak Mikail Bayram bu şahıslardan Evhadüddîn-i Kirmânî, Ahî Evran ve ayrıca Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzaî'nin 1205 yılındaki ilk davette Mecdüddin İshak'la beraber Anadolu'ya geldiğini belirtmektedir. Bkz. Mikail Bayram, *Ahi Evren - Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, TDV Yayınları, Ankara 1995, s. 18.

¹² Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in büyük oğlu olan I. İzzeddin Keykâvus, 1211 ile 1220 yılları arasında Anadolu Selçuklu Devleti'ne hükümdarlık etmiş bu devletin altıncı sultanıdır. Özellikle 1214 yılında fethettiği Sinop ile Anadolu'daki Selçuklu otoritesini iyice pekiştiren I. İzzeddin Keykâvus, 1220 yılında vefat ederek yerini kardeşi I. Alâeddin Keykûbâd'a bırakmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Keykâvus I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 352-353.

Mecdüddin İshak, burada şehzadenin manevi eğitimi ve irşâdı ile meşgul olmuş, bu arada Selçuklu döneminin büyük mutasavvıf ve âlimlerinden olan oğlu Sadreddin Konevî de, burada dünyaya gelmiştir.¹³

Anadolu Selçuklu Devleti içerisindeki faaliyetleri bununla da sınırlı kalmayan Mezdüddin İshak, I. İzzeddin Keykâvus'un tahta geçmesinin ardından, yeni Sultanın halifeye olan bağıllığının bildirilmesi ve fütüvvet teşkilatına¹⁴ kabulünün sağlanması amacıyla, Bağdat'taki Abbasi halifesi Nâsır-Lidînillâh'a (ö.1225/622)¹⁵ elçi olarak gönderilmiştir.¹⁶ Böylece Anadolu Selçuklu Devleti ile Abbasi halifeliği arasında dinî, siyasî ve kültürel anlamda ilişkilerin gelişmesine de vesile olan Mezdüddin İshak, burada büyük bir ilgi ile karşılanarak izzet ve ikram görmüş, ayrıca fütüvvet teşkilatının piri kabul edilen Şehâbeddin es-Sühreverdî (ö.1234/632) ile de görüşme imkânı bulmuştur.¹⁷

Mecdüddin İshak, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un fütüvvet teşkilatına kabul edildiğine dair bir fütüvvet mektubu ve teşkilatın sembolü olan fütüvvet elbisesi (şalvarı) ile birlikte hil'at, kaftan, değerli bir imame, özenle dikilmiş bir derviş cübbesi gibi çeşitli hediyelerle Anadolu'ya dönmüştür.¹⁸ Bu dönüşünde ise isimlerini yukarıda da zikrettiğimiz, fütüvvet teşkilatının önemli simalarından, Evhadüddin Hamid el-

¹³ Mehmet Eren, "Sadreddin Konevî Zâviyesi ve Fâtîha Tefsiri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 7, Konya 1997, s. 431.

¹⁴ Zira o dönem Abbasi halifesi olan Nâsır-Lidînillâh, tasavvufi bir kurum olan fütüvvet müessesesini teşkilatlandırarak kendine bağlamış, böylece İslam dünyasındaki bütün fütüvvet ehlini kendi siyasî ve manevî çatısı altında toplamıştır. İslam camiasındaki bütün sultan, bey, melik ve ehl-i tasavvuf zatları da bu teşkilata katılmaya davet eden Nâsır, bu sayede halifelik makamının eski dinî ve siyasî gücünü sağlamaya çalışmış; ayrıca uygulama birliği olması için 'fütüvvet-name' adlı bir yönetmelik hazırlatarak, İslam dünyasındaki fütüvvet mensuplarının pratikte de bu âdâb-ı erkâna uymalarını istemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Fütüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 259; Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 262; Hacıgökmen, 2012, a.g.m., s. 423.

¹⁵ Nâsır-Lidînillâh, 1158-1225 yılları arasında yaşamış Abbâsî devletinin 34. halifesidir. 1180 yılında başladığı ve vefatına dek de yürüttüğü halifelik görevi boyunca hilafet makamının geçmişteki nüfuzu ile siyasî ve birleştirici gücünü kazanması için çabalayan Halife Nâsır, bu minvalde çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bunun için ise, çalışmamızda da kendisine yer verdiğimiz danışmanı Şehâbeddin es-Sühreverdî'yi çeşitli ülkelere elçi olarak göndermiştir. Nâsır-Lidînillâh ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Angelika, Hartmann "Nâsır-Lidînillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 399-402.

¹⁶ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 175-178; Hacıgökmen, 2012, a.g.m., s. 423; Seyfullah Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, Deneme Yay., Karabük 2018, s. 209.

¹⁷ Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", Ek-2: 210.

¹⁸ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 178-179.

Kirmânî¹⁹ ve Nasîrüddin Mahmud el- Hoyî'yi (Ahî Evran) de beraberinde getirmiştir. Ayrıca Ebû Ca'fer Muhammed el-Berzâî, Cemaleddin el-Vasîtî ve Ebu'l Hasan Ali el-İskenderani gibi nice ilim irfan ehli zatları da Anadolu'ya davet etmiş, gelen zatların büyük çoğunluğu Malatya'ya yerleşerek, Malatya'nın bir ilim ve irfan merkezi haline gelmesine vesile olmuşlardır.²⁰

Diplomatik görevlerle birkaç kere daha gittiği Bağdat seferlerinde, İbnü'l-Esîr kardeşler,²¹ İbnü'l-Cevzî ve oğlu Ali b. Abdurrahman ile görüşen Mecdüddin İshak, onların bazı önemli eserlerini de Anadolu'ya getirerek insanların istifadesine sunmuştur. Bu eserlerden çoğu şu anda Konya'daki Yusufpaşa kütüphanesinde bulunmakta ve günümüzde bile araştırmacılara ışık tutan kaynaklar arasında yer almaktadır.²²

Selçuklu sultanları nazarında saygın bir konumu olan Mecdüddin İshak; II. Kılıçarslan (1155-1192 arası), I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1211 arası), I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220 arası) ve I. Alâeddin Keykubâd'ın (ö.1237/634)²³ ilk dönemlerinde yaşamış ve onların her daim danıştığı, sefere çıktıklarında bile beraberlerinde götürdükleri, devletin idaresine dolaylı olarak yön veren bir ilim adamı ve mutasavvıf olmuştur. Çok sayıda sultan ve şehzâdeye hocalık yapan; onların maddi, manevi yetişmesinde etkin rol alan, ayrıca onlara her daim danışmanlık hizmetini sürdüren Mecdüddin'e, bu sebeplerden ötürü 'Sultanlar muallimi' unvanı verilmiştir.²⁴

Gördüğümüz kadarıyla Mecdüddin İshak'ın, Anadolu'nun İslamlaşma sürecine sunduğu katkılar içerisinde kuşkusuz en önemlisi; Selçuklu devletinin

¹⁹ Yalnız bu yolculuk, Evhadüddin Kirmânî'nin Anadolu'ya ilk gelişi değildir. Zira onun bu tarihten önce Konya'da İbnü'l-Arabî ile de görüştüğünü bilmekteyiz. Bkz. Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 494.

²⁰ Hacıgökmen, 2012, a.g.m., s. 423-424.

²¹ Bahsedilen İbnü'l-Esîr kardeşler şunlardır: Hadis ve tefsir âlimi Mecdüddin İbnü'l-Esîr (ö.1210), tarihçi, muhaddis ve edip İzzeddin İbnü'l-Esîr (ö.1233) ve hadis ve belagat âlimi Ziyâeddin İbnü'l-Esîr (ö.1239).

²² Mikail Bayram, "Sadru'd-din Konevî Kütüphanesi ve Kitapları", Marife, Cilt. 1, Sayı. 2, Konya 2001, s. 181; Hacıgökmen, 2012, a.g.m., s. 425.

²³ 1190 yılında doğduğu tahmin edilen I. Alâeddin Keykubâd, Anadolu Selçuklu Devleti'nin en ihtişamlı dönemlerini geçirdiği 1220 ile 1237 yılları arasında hükümdarlık yapmış devletin yedinci sultanıdır. Hükümdarlığı boyunca Anadolu Selçuklu Devleti topraklarını genişleten ve bayındır hale getiren I. Alâeddin Keykubâd, tasavvuf ehli zatlara ve âlimlere de hayli kıymet vererek onlara büyük bir ihtiram göstermiş, bu sayede de ülkesinin tasavvuf ehli zatların uğrak yeri olmasında önemli rol oynamıştır. I. Keykubâd, 1237 yılında elçilere verdiği bir yemek ziyafetinde zehirlenerek ölmüştür. I. Alâeddin Keykubâd hakkında detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Keykubad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 358-359.

²⁴ Hacıgökmen, 2012, a.g.m., s. 419-424; Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", Ek-2: 210-211.

yapılanmasında büyük etken olan, hatta ileride Osmanlı devletinin kuruluşuna bile zemin hazırlayan, fütüvvet teşkilatının kurulmasına, bu teşkilatın Anadolu’da geniş bölgelere yayılmasına ve Ahîliğin Anadolu’da örgütlenip teşekkül etmesine vesile olan fütüvvet ehli âlimlerin Anadolu’ya gelmesini sağlamasıdır. Nitekim bu zatlar, yeri geldiğinde de anlatacağımız üzere, vardıkları bölgelerde kurdukları tekke, zaviye ve medreselerle Ahîliğin Anadolu’daki omurgasını oluşturmuş, her biri kendi bölgelerindeki insanların irşâd ve tebliği ile meşgul olmuşlardır. Bunun yanı sıra bu teşkilat, Osmanlı’daki loncaların, günümüzdeki ise esnaf ve sanatkârlar odasının da temeli kabul edilmektedir. İşte bütün bunlara dolaylı da olsa Mecdüddin İshak vasıta olmuştur.

1221 yılında Sultan I. Alâeddin Keykubâd’a fütüvvet elbisesini takdim etmek üzere Anadolu’ya gelen fütüvvet teşkilatının piri Şehâbeddin es-Sühreverdî, Malatya’ya gelerek fütüvvet erbabının Anadolu’ya ilk girişine vesile olan Mecdüddin’i de yanına almak istemiş; ancak bir süre beklemesine rağmen Mecdüddin İshak’ın sağlık durumu buna el vermeyince, Sühreverdî, beraberindeki temsilcilerle birlikte Konya’ya gitmek durumunda kalmış ve Sultan Alâeddin’e fütüvvet libasını takdim etmiştir. Sühreverdî’nin bu toplantıya özellikle Mecdüddin İshak’ın da katılmasını istemesi bize Mecdüddin İshak’ın Anadolu fütüvvet teşkilatı açısından önemini bir kez daha göstermektedir.²⁵

Mecdüddin İshak, vefatından bir süre önce oğlu Sadreddîn Konevî ile ilgilenmesi için onu yakın dostu İbnü’l-Arabî’ye emanet etmiş, kendisi ise 1221 yılında Malatya’da vefat etmiştir. Bazı kaynaklara göre, vefatının ardından eşi ile İbnü’l-Arabî evlenmiş, böylece İbnü’l-Arabî, Sadreddîn Konevî’nin de üvey babası olmuştur.²⁶

²⁵ Hacıgökmen, 2012, a.g.m., s. 427.

²⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü’l-Üns*, (Çev. Lâmiî Çelebi), Pinhan Yay., İstanbul 2011, s. 604; Sultan Veled, *İbrîdâ-Nâme*, (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Güven Matbaası, Ankara 1976, s. 238; Eflâkî, a.g.e., I, s. 732; Kılıç, “Muhyiddin İbnü’l-Arabî”, 20: 495; Mehmet Ali Hacıgökmen, “Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrü’l-Din Konevî’nin Türkmen İsyanlarına Bakışı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 10, Konya 2001, s. 42.

1.2. Bahâeddîn Veled (ö. 1231 / H.628)

Kerîmüddîn Mahmûd Aksarayî'nin (ö.1332/733),²⁷ 'bilginlerin ve erenlerin sultanı' şeklinde tarif ettiği, ayrıca 'Sultânü'l-Ulemâ' diye anılıp, bu isimle de ün kazanan Bahâeddîn Veled, 1151 (H. 545-546) yılında Horasan'ın başkenti Belh'de doğmuştur. Henüz 2 yaşındayken, iyi bir İslam bilgini olan babası Celaleddin Hüseyin Hatibi'nin vefat ettiği Bahâeddîn Veled; ergenlik çağına geldiğinde kendini tamamen dinî ilimlere vakfetmiş ve dünya mülkünden tamamen el çekmiştir. Zamanla çeşitli kerametleri ile birlikte velayetinin belirmesi Belh'de yayılınca, şehir halkı da ona intisap edip bağlanmış; ayrıca Belh şehrinde kendisinin ilmine denk ve karşısında ilmî münazaraya girişecek kimse bulunmamıştır.²⁸

Filozoflar ve tasavvuf ehli arasındaki anlaşmazlıkların son derece tırmandığı bir dönemde yaşayan Baha Veled; filozoflar, hâkimler ve onlardan başka zahir ulemalarının gittikleri yollara karşı çıkmış, şeriat sahibine tâbi olmuş ve onları peygamberin dinine uymaya çağırmıştır. Onun özellikle Cuma günleri vaazlarında yaptığı bu minvaldeki eleştirileri keskin olmaya başlayınca, içlerinde ünlü kelamcı Fahreddin er-Râzî'nin (ö.1210/606)²⁹ de bulunduğu hâkimler ve filozoflar da Baha Veled ile çeşitli sürtüşmeler yaşamaya başlamışlardır. Bahâeddîn Veled daha sonra 1212 yılında kendisine inananlar ve müridleriyle birlikte buradan Bağdat'a doğru hareket etmiştir.³⁰

Mevlânâ Celâleddîn (ö.1273/672)' in büyük oğlu Sultan Veled (ö.1312/712), "İbtidânâme" olarak da tanınan "Veledname" adlı mesnevisinde, Bahâeddîn Veled'in

²⁷ Tam adı, 'Mahmûd b. Muhammed el-Aksarayî' olup, künyesinden de anlaşılacağı üzere Aksaraylı bir aileye mensuptur. Ekseriyetle Anadolu Selçuklu Devleti tarihinin en mühim kaynaklarından birisi olan 'Müsâmeratü'l-Ahbâr' adlı eseriyle şöhret bulmuş bir tarihçi olan Aksarayî, aynı zamanda İslamî ilimlere de hakimdir. Yaşamının bir bölümünde İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından Anadolu'daki vakıflar mütevelliliği gibi bazı görevlendirmeleri de yerine getirmiş olan Aksarayî, 1332 (H.733) yılında dâr-ı bekaya irtihal etmiştir. Hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Aka, "Aksarayî Kerîmüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 293.

²⁸ Ahmet Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Hürriyet Yay., İstanbul 1973, c.I, s. 110; Kerîmüddîn Mahmûd Aksarayî, *Müsâmeratü'l-Ahbâr ve Müsâyeretül-Ahyâr Selçukî Devletleri Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1943, s. 199.

²⁹ Tam adı, 'Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî' olup, 1149 yılında doğduğu İran'ın Rey şehrine nisbetle Râzî nisbesi ile tanınmıştır. İslam Felsefesi başta olmak üzere, Kelâm, Tefsir ve Fıkıh alanlarında tarihte iz bırakmış önemli bir Eş'arî âlimi olan Fahreddin er-Râzî, 1210 (H.606) yılında günümüz Afganistan'ın Herat şehrinde vefat etmiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 89-95.

³⁰ Ferîdün bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risâle-i Sipehsâlâr (Mevlana ve Etrafindakiler)*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 22.

Belh halkı tarafından incitilmesinden dolayı şehri terk ettiğini ve Yüce Allah'ın da onlara bir ceza ve azap olarak Moğol istilasını gönderdiğini ifade etmiştir.³¹ Baha Veled, Belh şehrini terk ettiği sırada oğlu Mevlânâ Celâleddîn hazretleri beş, diğer oğlu Muhammed Alâeddin ise yedi yaşında idi.³² Bağdat'ta da çok kısa bir müddet kalıp Kûfe yolundan Kâbe'ye hareket eden Baha Veled, Kâbe'yi ziyaretten dönünce Şam'a gelmiştir. Orada bulunan halk Sultânü'l-Ulemâ'ya büyük bir ilgi göstererek burada kalmasını istemişse de, o, halkın bu dileklerini kabul etmeyerek genel olarak Rum diyarına, özelde ise Konya'yı yurt edinmek üzere tekrar yola koyulmuştur.³³

Böylece Anadolu serüvenine başlamış olan Baha Veled, bir müddet Malatya'da, dört yıl da Erzincan'da kalmış, oralarda medreseler yaptırıp halka dersler vermiştir.³⁴ Daha sonra ise, yolculuğuna devam ederek o zamanlar Konya'ya bağlı olan Larende'ye (Karaman) ulaşmıştır. Orada şehrin ortasında bir medrese yaptırarak yedi yıl orada kalmış ve yine orada oğlu Mevlânâ Celâleddîn'i 1226 yılında Gevher Hatun adında bir kızla evlendirmiştir. Daha sonra Sultan Alâeddin'in davetiyle ailesini ve dostlarını da yanına alarak Konya başkentine hareket etmiştir. Her gittiği yerde olduğu gibi, Sultan Alâeddin de Sultânü'l-Ulemâ'ya para ve değerli eşyalardan türlü türlü hediyeler gönderdiyse de; Baha Veled, âdeti olduğu üzere bunları reddetmiş ve hiç kimseden hiçbir şey almamıştır. Ünü kısa sürede bütün Konya'ya yayılan Sultânü'l-Ulemâ'nın irşâd çalışmalarına olan halkın ilgisi giderek artmış, kaynaklarda belirtildiğine göre bazı devlet yöneticileri, emirler, vezirler, hatta Anadolu Selçuklu Devleti hükümdârı Sultan I. Alâeddin Keykubâd bile kendisine mürid olmuştur.³⁵

Baha Veled burada bütün zamanını irşâd faaliyetlerine adanmış; bir yandan yeni talebelerine dersler verirken, diğer yandan müridleriyle ilgilenmiştir. Cuma ve Pazartesi günlerini halka vaaz için hasretmiş, aynı zamanda 'Ma'arif' adlı eserini de tamamlamıştır. Sultânü'l-Ulemâ'nın bizzat kendisinin yazdığı, sohbet meclislerinde ve vaazlarında yaptığı konuşmaları, günlük hayatında karşılaştığı sorunları ve müridlerinin sorularına verilen cevap ve nasihatlerini ihtiva eden tasavvufi, ahlâki bir

³¹ Veled, a.g.e., s. 240. Nitekim Eflâkî de Moğolların burayı istila etmesini aynı sebebe bağlamıştır. Bkz. Eflâkî, a.g.e., II, s. 335.

³² Eflâkî, a.g.e., I, s. 114.

³³ Eflâkî, a.g.e., I, s. 119.

³⁴ Eflâkî, a.g.e., I, s. 120.

³⁵ M. Nazif Şahinoğlu, "Bahâeddîn Veled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 460-462.

eser olan Ma'arif, müellifinin vefatından sonra dahi Anadolu insanının irşâd ve aydınlatılmasında çok müessir olmuştur. Öyle ki bu eser, Mevlânâ'dan sonra bile Mevlevîler arasında uzun müddet okunmuş, Konya ve İstanbul'da ise yirminin üzerinde yazma nüshasına rastlanmıştır.³⁶

Ayrıca bazı kaynaklarda Bahâeddîn Veled'in, Kübrevilik tarikatının kurucusu olan Necmeddîn-i Kübrâ'ya (ö.1221/618)³⁷ intisap ettiği iddia edilmiş; bu açıdan bakıldığında Kübreviliğin, Mevleviliğin doğmasına zemin hazırlayan ve temelini oluşturan tarikatlardan biri olduğu söylenmiştir.³⁸ Ancak Hamid Algar, Necmeddîn-i Kübrâ hakkında ne Bahâeddîn Veled'in, ne de oğlu Mevlânâ Celaleddin'in eserlerinde üstü kapalı bir biçimde bile olsa herhangi bir hususun geçmediğini ve öğretileri açısından da onun görüşlerine yer verilmediğini ifade etmektedir.³⁹

Bahâeddîn Veled, arkasında Muhammed Alâeddin ve Mevlânâ Celâleddin adında iki oğlu ile Fatma adında bir kızını bırakarak 1231 (H.628) yılı Rebûlâhir ayının on sekizinci cuma günü Konya'da vefat etmiştir.⁴⁰

³⁶ Meliha Anbarcıoğlu, "Sultanu'l- Ulema Baha'eddin Veled'in Hayatı, Eseri ve Düşünceleri", *1. Milli Mevlana Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1986, s. 135-136.

³⁷ Tasavvuf tarihinin mühim simalarından birisi olan, ayrıca Kübreviye tarikatının da kurucusu olan Necmeddîn-i Kübrâ, muhtemelen 1145 yılında Hârizm bölgesindeki Hive kentinde dünyaya gelmiştir. Asıl adı Ahmed b. Ömer Hayvekî olup, keskin zekâsı ile henüz gençlik yıllarında girdiği bütün ilmi münazaraları kazandığı için kendisine 'Kübrâ' lakabı verilmiş ve bu lakabıyla da ünlenmiştir. Nişâbur, İsfahan, Hemedan, Mekke ve İskenderiye gibi yerlere çeşitli ilmî yolculuklar yapan Kübrâ, genç yaşta dinî ilimleri tahsil etmiş, özellikle Hadis ve Kelam alanlarında ihtisas kazanmıştır. Kırklı yaşlara geldiğinde medrese ve tekke ilimlerinde artık zirveye ulaşan Kübrâ, seyr-i sülûkunu tamamlamış bir mürid-i kâmil olarak tekrar memleketi Hârizm'e dönmüş, öğrendiklerini burada öğretmeye, bilgi ve tecrübelerini aktarmaya, anladıklarını halka anlatmaya başlamıştır. Hârizm'de bulunduğu sırada buranın Moğol tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını gören Necmeddîn-i Kübrâ; önce halifelerini bir araya toplamış, her birinin kendi beldelerine giderek oralarda İslamiyet'i ve sûfi düşünceyi yaymalarını istemiş, onları batıya doğru göçe teşvik ederek Kübreviliğin Anadolu'ya kadar uzanmasını sağlamıştır. Daha sonra ise, tıpkı nefis ile yapılan büyük cihadda olduğu gibi, Moğol ordusu ile yapılan cihadda da kendisiyle kalanlarla birlikte bilfiil savaş meydanındaki yerini almış, Horasan'a kaçmasını söyleyen bazı dost ve öğrencilerini şehit olma arzusu nedeniyle reddetmiş, neticesinde Moğolların Hârizm'i işgali sırasında altıyüzden fazla müridiyle birlikte savaşırken 1221 (H.618) yılında şehit düşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 498-500.; Câmî, a.g.e., s. 563-568.

³⁸ Câmî, a.g.e., s. 568, 603; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 168; Kara, a.g.e., s. 143; Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 1986, s. 83; İsa Çelik, "Mesnevî-i Manevî", Ed. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Klasikleri*, Erkam Matbaacılık, Ankara 2010, s. 402-403.

³⁹ Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", 32: 498-500.

⁴⁰ Şahinoğlu, "Bahâeddîn Veled", 4: 461; Anbarcıoğlu, a.g.m., s. 136.

1.3. Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî (ö.1234 / H.632)

Sühreverdîye tarikatının kurucusu olan ve Anadolu'ya düzenlediği iki önemli sefer ile Anadolu Selçuklu Devleti'ni daha çok idarî açıdan etkileyen; böylece fütüvvet anlayışının Anadolu'daki intişârında tesiri bulunan bir başka büyük sûfi şahsiyet de Şehâbeddin Sühreverdî'dir. Tam adı 'Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî' olup; 1145/539 yılında, İran'ın Irak-ı Acem bölgesinin Kuzeybatısındaki Zencan yakınlarında bulunan Sühreverd kasabasında dünyaya gelmiştir. Tam adında da görüldüğü gibi 'el-Kureşî' ve 'el-Bekrî' nisbelerini alan Sühreverdî'nin, bu nisbeleri almasının sebebi ise soyunun Hz. Ebubekir'e dayanmasıdır.⁴¹ Öte yandan Sühreverdî; kendisiyle çağdaş ve hemşehrisi olan ünlü İşrâki filozofu Sühreverdî Maktûl (ö.1191/587)⁴² ile aralarındaki isim benzerliğinden dolayı sıkça karıştırılmaktadır.⁴³

Sûfi bir aile çevresinde dünyaya gelen Şehâbeddin Sühreverdî, küçük yaşlardan itibaren bu doğrultuda yetişmiştir. Henüz bebek denilecek yaşta iken, şehrin kadısı olan babasını kaybeden Sühreverdî, ilk erinlik çağına geldiğinde, Bağdat'ta ünlü bir âlim olan amcası Ebü'n-Necîb Sühreverdî'nin (ö.1168/563)⁴⁴ yanına giderek onun

⁴¹ Câmî, a.g.e., s. 618; Eflâkî, a.g.e., I, s. 135; Adem Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Afşar Matbaası, Ankara 2012, s. 16.

⁴² Tam adı, 'Ebü'l-Fütûh Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş b. Emîrek' olan Sühreverdî Maktûl, 1154 yılında -aynı Şehâbeddin Sühreverdî gibi- İran'ın Zencân kenti civarındaki Sühreverd beldesinde dünyaya gelmiştir. Başta Felsefe olmak üzere mantık ve fıkıh usulü ilimlerinin tahsili için çeşitli beldeleri gezmiş, hatta bu yolculukları sırasında Anadolu'ya da uğrayarak Diyarbakır ve Mardin çevresinde çeşitli ziyaretlerde bulunmuştur. İslam Felsefesindeki İşrâki ekolünün de kurucusu olan Sühreverdî Maktûl, Anadolu'dan sonra yerleştiği Halep'te sivri dili nedeniyle bölge ulemâsı ile sıkça ve sert tartışmalar yaşamış, hatta zaman zaman kendisine zındıklık isnadında bulunulmuştur. Böylece kendisine karşı bölgedeki öfkenin günden güne tırmandığı Sühreverdî Maktûl, 1191 (H.587) yılında, ulemâdan bazı kimselerin, sultanın oğlu el-Melikü'z-Zâhir'in de itikadını bozacağı gibi bazı galeyanları neticesinde, Sultan Selâhaddîn-i Eyyübî tarafından öldürtülmüştür. Bu sebepten ötürü de ölümünden sonra 'Maktûl' olarak anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, "Sühreverdî Maktûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 36-40.

⁴³ Hasan Kâmil Yılmaz, "Sühreverdî Şehâbeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 40.

⁴⁴ Ebü'n-Necîb Sühreverdî, 1097 yılında İran'ın Sühreverd beldesinde dünyaya gelmiş, genç yaşlarda gittiği İsfahan'da hadis, kelâm ve fıkıh usulü gibi ilimlerde yüksek tahsil görmüştür. Yine genç yaşlarda amcası Kâdî Vecîhüddin Ömer b. Muhammed tarafından sûfi hırkası giydirilmiştir. İsfahan'da ünlü İslam mütefekkeri Ahmed el-Gazzâlî'nin derslerine de katılan Ebü'n-Necîb Sühreverdî, daha sonra gittiği Bağdat'ta Abdülkâdir-i Geylânî'nin de şeyhi olan Muhammed b. Müslim ed-Debbâs'a intisap etmiş, ayrıca orada Abdülkâdir-i Geylânî ile ders ve sohbet arkadaşlığı yapmıştır. Şeyhinden aldığı icâzet ile artık kendisini talebe yetiştirmeye ve insanları irşâd etmeye adanmış Ebü'n-Necîb, Dicle kenarında bir medrese yaptırarak orada dersler vermiştir. Bir müddet Nizâmiye Medresesinde başmüderreslik görevini de yürüten Ebü'n-Necîb, 1168 yılında Bağdat'ta vefat etmiş, ders verdiği Dicle nehri kenarındaki medresenin yanına defnedilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Sühreverdî Ebü'n-Necîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 35-36.

ders halkasına katılmıştır. Burada farklı birçok hocadan da dersler alan Sühreverdî, tasavvuf ilminin yanı sıra; fıkıh, hadis, tefsir ve kelâm gibi şer'î ilimlerde de büyük ilerleme katetmiş; özellikle Şafii fikhî ve hadis ilimlerinde derin bir birikime sahip olmuştur.⁴⁵

O sıralarda Bağdat'ta bulunan, aynı zamanda amcasının dostu olan Kâdirî tarikatının pîri Abdülkâdir-i Geylânî (ö.1165/561)⁴⁶ ile de görüşen Sühreverdî; ondan büyük manevî feyiz almış, ayrıca onun tavsiyesi üzerine kelâm ilmine olan teveccühünden vazgeçerek tasavvufa yönelmiştir. Böylece tasavvufî anlamdaki ilk eğitimini amcası Ebü'n-Necîb ve Abdülkâdir-i Geylânî'den almış olan Sühreverdî; kısa süre içerisinde önce Abdülkâdir-i Geylânî'nin, ardından da amcası Ebü'n-Necîb'in vefatı üzerine, yeni bir mürşide bağlanma ihtiyacı hissetmiş, bu amaçla Bağdat'tan ayrılarak Basra'ya geçmiştir. Orada Ebü's-Suûd el-Bağdâdî'ye intisap ederek uzun süre hizmetinde bulunmuş, daha sonra ise 1194 yılında yeniden Bağdat'a dönmüştür.⁴⁷

Bağdat'a döndükten sonra, amcasının Dicle nehri kenarındaki medrese ve dergâhında halkı irşâd faaliyetlerine başlayan Sühreverdî; kısa süre içerisinde geniş bir müntesip kitlesine ulaşmış, İslam dünyasının farklı bölgelerinden bile onun irşâd ve vaazlarını dinlemek için gelen onlarca insan olmuştur. Şehâbeddin Sühreverdî burada dönemin Abbasi halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın da dikkatini çekmiş, halife zaman zaman Sühreverdî'yi medresesinde ziyaret ederek onunla iyi ilişkiler kurmuş, aynı zamanda çeşitli konularda onun fikirlerine başvurmuştur. Daha sonra vaaz ve irşâd faaliyetlerine halifenin yaptırdığı bazı tekkelerde devam etmiş olan Sühreverdî, bundan böyle 'şeyhü's-şüyûh' (şeyhlerin şeyhi) unvanıyla da anılmaya başlamıştır.⁴⁸ Ayrıca burada Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Muhyiddin İbnü'l-

⁴⁵ Yılmaz, "Sühreverdî Şehâbeddin", 38: 40; Çatak, a.g.e., s. 18-21; Câmî, a.g.e., s. 618.

⁴⁶ Kadiriyye tarikatının pîri olan Abdülkâdir-i Geylânî, 1077 yılında Hazar denizi civarındaki Gilân eyaletine bağlı Neyf köyünde dünyaya gelmiştir. Doğduğu bu Gilân eyaletinden ötürü de Geylânî nisbesiyle anılmıştır. Nesebi, babası yoluyla Hz. Ali'ye dayanan Abdülkâdir-i Geylânî, çocuk yaşta babasını kaybetmiş, annesi ve dedesinin yanında yetişmiştir. İlk gençlik çağına gelince Bağdat'a gitmiş, orada devrin önemli âlimlerinden hadis, fıkıh, edebiyat gibi alanlarda dersler almış, ayrıca orada Muhammed b. Müslim ed-Debbâs'ın yanında tasavvufa intisap etmiştir. Zamanla oradaki medreselerde dersler vermeye başlayan Geylânî, 1165 yılında burada vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 234-239.

⁴⁷ Yılmaz, "Sühreverdî Şehâbeddin", 38: 40; Çatak, a.g.e., s. 22.

⁴⁸ Yılmaz, "Sühreverdî Şehâbeddin", 38: 40; Çatak, a.g.e., s. 22-23.

Arabî gibi zâtlarla da görüşmüş; Necmeddîn-i Râzî (Dâye), Mecdüddin İshak, Ahî Evran, Bahâeddin Zekeriyây-yı Mültânî (ö.1262/661)⁴⁹ ve Necîbü'd-din Ali b. Büzgaş eş-Şirâzî (ö.1279/678)⁵⁰ gibi daha birçok zât da onun sohbetlerinde bulunarak ondan manevî feyzler almışlardır. Nitekim binlerce kişinin, onun irşâd ve tebliğ meclislerine katılarak, ondan manevî istifade ettikleri ve onun kurmuş olduğu tarikata bağlandıkları aktarılmaktadır.⁵¹

Müntesip kitesinin genişliğine bağlı olarak, zamanla diğer Müslüman bölgelerde de şöhret ve saygınlığı artan Sühreverdi'nin bu nüfuzundan faydalanmak isteyen halife Nâsır-Lidînellâh; fütüvvet müessesesini teşkilatlandırarak, onu önce fütüvvet teşkilatının başına geçirmiş, ardından ise halifenin elçisi vasfıyla, fütüvvet anlayışının intişârı, birlik ve beraberliğin devamı gibi maksatlarla çeşitli Müslüman bölge ve beyliklere diplomat olarak göndermiştir.⁵² Şehâbeddin Sühreverdi de bu minvalde, Eyyübîler'in Dimaşk hükümdârı el-Melikü'l-Eşref Mûsâ (ö.1237/635), Hârizmşahlar Devleti hükümdârı Muhammed b. Tekiş (ö.1220/617), Erbil Atabeyliği ve Anadolu Selçuklu Devleti gibi devlet ve yöneticilerine çeşitli elçilik görevlerinde bulunarak, adeta İslam ülkeleri ile hilafet makamı arasında mekik dokumuştur.⁵³

⁴⁹ Bahâeddin Zekeriyây, doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Pakistan'ın Multan şehri yakınlarında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda babasını kaybetmiş, kendisini tamamen ilme vermiş ve bu amaçla çeşitli yolculuklar yapmıştır. Bu yolculuklardan birinde, Bağdat'ta bulunan Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdi'nin ilim meclisinde de bulunmuş, onun yanında seyr-ü sülûkunu tamamlamıştır. Daha sonra ise ondan aldığı icâzet ile memleketi Multan'a dönmüş ve sühreverdilîğin Pakistan ve Hindistan'daki en önemli yayıcılarından birisi olmuştur. 21 Aralık 1262 (7 Safer 661)'de Multan'da vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Hamid Algar, "Bahâeddin Zekeriyây", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 462-463

⁵⁰ Anadolu asıllı olan Necîbüddin b. Büzgaş, 1198-1279 yılları arasında yaşamış olup, Sühreverdiyye tarikatının, Büzgaşıyye kolunun kurucusudur. Hakkında detaylı bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Necîbüddin b. Büzgaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 489-490.

⁵¹ Yılmaz, "Sühreverdi Şehâbeddin", 38: 41; Eflâkî, a.g.e., I, s. 116; Bedüzzaman Fürûzanfer, *Mevlâna Celâleddîn*, (Çev. Feridun Nafiz Uzluk), T.C. Konya Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Yay., Konya 2005, s. 63-64; Halil Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 42; Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", Ek-2: 210; Enver Ören, "Ahî Evran", *Evlîyalar Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 1999), 1: 315; Algar, "Bahâeddin Zekeriyây", 4: 462-463; Çatak, a.g.e., s. 26-31.

⁵² Bununla halifelik makamının eski dinî-siyasî otorite ve saygınlığını yeniden canlandırmak isteyen halife Lidînellâh; İslam ülkelerinin kendisinin liderliğindeki fütüvvet düşüncesine bağlanarak, bu ülkeler arasındaki uygulama birliğini sağlamak, böylece İslam dünyasındaki çeşitli fitne ve karışıklıkları önlemek istemiştir. Bkz. Uludağ, "Fütüvvet", 13: 259; Ocak, "Fütüvvet", 13: 262.

⁵³ Yılmaz, "Sühreverdi Şehâbeddin", 38: 40-41; Çatak, a.g.e., s. 23-24; Haşim Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 181-182. Ayrıca Haşim Şahin'in bu doktora çalışması, Mart-2020 yılında "Dervişler, Fakihler, Gaziler – Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)" adıyla kitap olarak basılmış olsa da, tezde kullanılan ve bizim

İşte görüldüğü gibi bu tarihe kadar Anadolu'dan uzak bir hayat sürdüren Sühreverdî'nin, bizim bu çalışmamızda yer edinmesinin esas sebebi, başta da belirttiğimiz gibi onun, Anadolu Selçuklu Devleti'ne halifenin elçisi ve fütüvvet teşkilatının yayıcısı olarak yaptığı iki seferdir. Zira o, bu seferlerinde -aşağıda da belirtileceği üzere- devlet yöneticilerinden halka, hatta din adamlarına kadar birçok kişiyi tesiri altında bırakmış; onun bu yolculukları bir yandan fütüvvet teşkilatının yayılma sahasını genişletirken, diğer yandan da kendi müntesip kitesini daha da büyütüştür.

Anadolu Selçuklu Devleti'ne olan bu iki seferinden ilkinin, -yukarıda da bahsettiğimiz Mevdüddin İshak'ın, halifeye düzenlediği ilk elçilik görevinin hemen ardından- 1214 yılında I. İzzeddin Keykâvus döneminde gerçekleştiren Sühreverdî, tüm devlet ricâlinin katıldığı büyük bir merasim ile karşılanmış; halife Nâsır-Lidînillâh'ın gönderdiği fütüvvet libasını ve diğer hediyeleri Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a sunmuş, böylece onun fütüvvet teşkilatına kabulünü sağlamıştır. Ayrıca Sultan ile birlikte orada hazır bulunan devlet ricâli de bu teşkilatın birer üyesi olmuşlardır. Böylece Sühreverdî'nin bu yolculuğu, fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki tesis ve intişârına ciddi bir alt yapı sağlamıştır.⁵⁴

Sühreverdî'nin Anadolu Selçuklu Devleti'ne düzenlediği fütüvvet seferlerinin ikincisi ve daha etkili olanı ise, birincisinden yaklaşık yedi yıl sonra 1221 yılında Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde yaptığı fütüvvet yolculuğudur. Artık Anadolu'nun geniş bölgelerine yayılmış olan fütüvvet düşüncesinin, idarî anlamda da devamını sağlamak ve tahkim etmek isteyen halife Nâsır-Lidînillâh, 1220 yılında tahta çıkan ve fütüvvet ahlâkına uygun davranışlar sergileyen Anadolu Selçuklu Devleti'nin yeni hükümdârı Sultan I. Alâeddin Keykubâd'a da -fütüvvet teşkilatına kabulünü bildirmek üzere- Sühreverdî'yi elçi olarak göndermiştir.⁵⁵

de aşağıda bahsedeceğimiz 'Ahiler' başlığına yayınlanan kitapta yer verilmemesinden ötürü, bundan sonraki dipnotlarda kaynak olarak bu tezi kullanmaya devam edeceğiz. Kitap için ise, bkz. Haşim Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler – Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

⁵⁴ Şahin, a.g.e., s. 182-183; Ocak, "Fütüvvet", 13: 262; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu (La Turquie pré-ottomane)*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 74,158; Abdurrahim Alkış, "13. Yüzyılda Konya'nın Bir İlim Merkezine Dönüşmesinde İrânlı Âriflerin Rolü", Ed. Dilaver Gürer, *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya (II)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2019, s. 69.

⁵⁵ Alkış, a.g.m., s. 70; İbn Bibi, a.g.e., I, s. 248-249; Cahen, a.g.e., s. 224; Şahin, a.g.e., s. 184.

Başkent Konya'ya olan bu yolculuğu sırasında Malatya'ya uğrayan Sühreverdî, fütüvvet erbabının Anadolu'ya ilk girişinde etkili olmuş ve Selçuklu devlet idaresi ile geçmişte çok iyi ilişkiler kurmuş bir sûfi şahsiyet olan Mecdüddin İshak'ı da beraberinde götürmek istemiştir. Ancak Mecdüddin İshak'ın sağlığının buna izin vermeyeceğini anlayan Sühreverdî, beraberindeki heyet ile birlikte yarım kalan yolculuğuna devam etmiştir.⁵⁶

Onun Konya'ya doğru gelişinden haberdar olan Sultan I. Alâeddin, devlet adamlarını onu karşılamak üzere derhâl Aksaray'a kadar göndermiş, Aksaray'da Sühreverdî'yi devlet ricâlinden din adamlarına, tasavvuf erbabından halk tebaasına kadar büyük bir kalabalık karşılamıştır. Sühreverdî Konya'ya ulaştığında ise, Sultan Alâeddin onu büyük bir coşku ile karşılamış, -İbn Bibi'nin ifadelerine göre- onu görünce: "Bu yüz, zindandan kurtulduğum günün gecesinde gördüğüm rüyada ayağımdaki bağı çıkararak, elimden tutup beni katıra bindiren ve bana, 'Amacına ulaştın, muradına erdin' diyen kimsenin yüzüdür. Onun kerametiyle o zindan yerini yüksek bir makama ve iyi bir talihe bıraktı. Benim için huzur ve güven yeniden geldi. Bundan sonra Ömer Muhammed Suhreverdî'nin himmeti hep bizimle olacak" demiştir.⁵⁷

Konya'da bulunduğu süre zarfında Sühreverdî'ye büyük bir izzet-ü ikram göstererek, saygı ve sevgide kusur etmeyen Sultan, onun gelmesinden duyduğu büyük memnuniyeti her fırsatta belirtmiş; onunla yaptığı görüşmeyi, halifenin kendisine gönderdiği en büyük ikram ve armağan olarak değerlendirmiştir. Sühreverdî de ona, adalet ve doğruluktan ayrılmamasını, i'lâ-yi kelimetullah üzere çalışmasını ve hayır hasenatı da gözetmesini öğütleyici ifadeler kullanmış; ayrıca ona fütüvvet teşkilatına girişin simgesi olan fütüvvet hil'atını, halifenin menşûrunu ve gönderdiği diğer hediyeleri takdim etmiştir.⁵⁸

Yine burada kaldığı süre zarfında, başta Sultan I. Alâeddin ve Celâleddin Karatay olmak üzere, devlet ricâlinden birçok kişi onun sohbetlerine iştirak ederek ondan manevî feyzler almış, neticede bu kişiler onun tarikatına girerek Sühreverdî'ye

⁵⁶ Hacıgökmen, 2012, a.g.m., s. 427.

⁵⁷ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 249; Şahin, a.g.e., s. 184. İbn Bibi'nin aksine Eflâkî ise, Menâkıbü'l-Ârifin adlı eserinde, Sühreverdî'nin Konya'ya ulaştığı vakit, Sultan'ın, eğlenmek amaçlı gittiği Gavale kalesinde olduğunu ve Sühreverdî'nin de kaleye getirilmesini emrettiğini aktarmaktadır. Bkz. Eflâkî, a.g.e., I, s. 134.

⁵⁸ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 250-251.

olan bağılıklarını bildirmişlerdir. Öte yandan, Konya'nın ileri gelenlerinden, sıradan halkına kadar pek çok kişi, kabiliyetlerine göre ondan; şeriat, sünnet, hakikat ve tarikat gibi konularda etkili dersler almışlardır.⁵⁹ Buna ek olarak Gordlevski ise, Sühreverdî'nin burada fütüvve düşüncelerinin propagandasını yaptığını söylemiştir.⁶⁰ Ayrıca Sühreverdî burada, daha önce Bağdat'ta tanıştığı Bahâeddîn Veled ile de görüşerek onunla uzun uzun sohbet etmiş; Bahâeddîn Veled de ona büyük izzet ve ikramda bulunmuştur.⁶¹ Burada Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî ile de görüştüğü rivayet edilen Sühreverdî, Muhakkık-ı Tirmizî ile kâl diliyle değil, hâl diliyle konuşmuş, bunun sebebini soranlara ise; "Hal ehli yanında, 'kal' dili değil 'hal' dili lazımdır" veya "Aramızda birçok söz geçti ve birçok güçlükler çözüldü" dediği şeklinde iki rivayet bulunmaktadır.⁶²

Konya'dan ayrılma vakti geldiğinde, onu yüklü miktarda para, çeşitli hediyeler ve büyük bir merasimle uğurlayan Sultan Alâeddin, Zincirli han denilen mevkiye kadar ona refakat etmiş, devamında ise Malatya'ya kadar ona eşlik etmeleri için saray görevlilerinden bazılarını onunla birlikte göndermiştir.⁶³ Görüldüğü gibi Anadolu'da çok az bir süre bulunmasına rağmen, yaptığı bu iki yolculuk ile Anadolu Selçuklu Devleti Sultan ve ileri gelen yöneticilerinin fütüvvet teşkilatına girişine vesile olmuş olan Sühreverdî; ileride Ahîlik teşkilatının kuruluşuna zemin hazırlayacak olan bu anlayışın -daha çok iktidar nezdinde- yayılmasında bilfiil etkili olmuştur.⁶⁴

Bağdat'a dönüş yolunda yine Malatya'ya uğrayan Sühreverdî, orada eski öğrencisi Necmeddîn-i Râzî (Dâye) ile görüşmüş, onun Mirsâdü'l-İbâd adlı eserinin bir müsveddesini inceledikten sonra, esere olan büyük beğenisini dile getirmiştir. Hatta burada Sultan'a hitaben yazdığı ve bu eseri ve yazarını methedici tarzda olan bir mektubu da Dâye'ye veren Sühreverdî, ona bu eserini Sultan'a sunmasını tavsiye etmiştir.⁶⁵ Ayrıca burada eski öğrencisi Dâye'ye, Anadolu'da kalarak irşâd ve tebliğ

⁵⁹ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 251-252.

⁶⁰ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Çev. Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara 1988, s. 322.

⁶¹ Eflâkî, a.g.e., I, s. 134-135; Çatak, a.g.e., s. 24.

⁶² Sipehsâlâr, a.g.e., s. 119; Eflâkî, a.g.e., I, s. 153. Ancak her ne kadar hem Eflâkî hem de Sipehsâlâr gibi önemli kaynaklar Sühreverdî'nin, burada Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî ile görüştüğünü rivayet etse de; Muhakkık-ı Tirmizî'nin Konya'ya Bahâeddîn Veled'in vefatından bir yıl kadar sonra 1231/629 yılında geldiği gerçeği, bu rivayetin sıhhatini bir hayli zora sokmaktadır.

⁶³ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 252.

⁶⁴ Şahin, a.g.e., s. 184-185.

⁶⁵ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 253.

çalışmalarına burada devam etmesini öğütleyen Sühreverdî'nin, bu tavrı bizce dikkate değerdir.⁶⁶ Zira bu durum, Anadolu'ya bir elçilik vazifesiyle gelen ve dönmek durumunda olan, ayrıca Selçuklu idaresi ve Konya ahalisi ile güzel ilişkiler kuran Sühreverdî'nin, kendisi burada kalamasa da, çevresindekilere burada kalmayı ve bu toprakların ihyasına çalışmalarını nasihat ettiğini göstermektedir.

Sühreverdî, Bağdat'a döndükten sonra halife Nâsır-Lidînellâh'ın huzuruna çıkarak Sultan I. Alâeddin'in, halifeye ve fütüvvet teşkilatına olan bağlılık ve itaatini bildirmiş, ayrıca gönderilen birbirinden kıymetli hediyeleri halifeye sunmuştur. Böylece hilafet makamı ile Anadolu Selçuklu Devleti arasındaki manevî bağlar güçlenmiş, ilerleyen zamanlarda da bu irtibat gittikçe kuvvetlenmiştir.⁶⁷

Bundan sonra bir müddet daha Bağdat'ta kalan Sühreverdî, 1231 yılında hac ibadetini yerine getirmiş; hayatının sonlarına doğru görme yetisini kaybetmesine rağmen müntesiplerinin de yardımıyla, halkı irşâd için çıktığı cuma vaazlarından vazgeçmemiştir. 1234/632 yılında doksan yaş civarında iken Bağdat'ta vefat eden bu büyük sûfi şahsiyet, burada Verdiye bölgesinde bulunan türbeye defnedilmiştir. Bir asra yakın süren ömrünü, riyazet ve zühd ile dolu bir şekilde geçiren Sühreverdî, kendisine sunulan para ve hediyeleri ise sürekli, ihtiyaç sahiplerine ve müridlerine dağıtmış; emr-i Hak vâkî olduğunda evinde ona kefen biçilecek bez dahi bulmakta zorluk çekilmiştir.⁶⁸

İrşâd faaliyetlerinin yanında ilmî faaliyetlerini de sürdürmüş olan Sühreverdî, eser te'lifi konusunda da çok bereketli bir ömür sürdürmüştür. Nitekim onun vefat ettiğinde ardında bıraktığı eserlerinden yalnızca bazıları şunlardır: 'Avârifü'l-Ma'ârif', 'Nuğbetü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an', 'Reşfü'n-Nasâyihî'l-İmâniyye ve Keşfu'l-Fedâyihî'l-Yunaniyye', 'İrşâdü'l-Mürîdîn ve Mecdü't-Talibîn', 'İ'lâmü'l-Hüdâ ve Akidetü Erbab-i Ehli't-Tükâ', 'er-Rahikü'l-Mahtûm li Zevki'l-Ukûli ve'l-Fühûm', 'Risaletü's-Seyr ve't-Tayr', 'Vesâyâ', 'Risaletü Cezbi'l-Kulûb ilâ Muvâsalati'l-Mahbûb', 'Evrâdü's-Sühreverdî', 'Sünûhu'l-Fütûh bi Zikri'r-Rûh', ve

⁶⁶ Turan, a.g.e., s. 392; Rauf Kahraman Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2020, s. 85.

⁶⁷ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 253.

⁶⁸ Yılmaz, "Sühreverdî Şehâbeddin", 38: 41; Çatak, a.g.e., s. 25.

'Fütüvvetname'. Öte yandan onun bu eserleri, sünnî tasavvuf düşüncesinin tesisinde önemli rol oynamıştır.⁶⁹

1.4. Evhadüddîn-i Kirmânî (ö. 1238 / H.635)

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda derin izler bırakan bir diğer önemli sûfi olan Evhadüddîn-i Kirmânî'nin, doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte; o dönem Kirman Selçuklularının hâkimiyeti altındaki İran'ın, Kirman bölgesinde dünyaya geldiği, bundan dolayı daha çok 'Kirmânî' nisbesiyle tanındığı bilinmektedir.⁷⁰ Esas adı Hâmid, lakabı ise Evhadüddîn'dir.⁷¹

Hayatının özellikle ilk dönemi hakkındaki malûmatı, menkıbesinden öğrendiğimiz Kirmânî'nin, yaşamının büyük bir bölümü çeşitli nedenlerle yaptığı yolculuklarda geçmiştir. Gençliğinden itibaren ilim tahsili için çeşitli yolculuklar gerçekleştirmiş, önce dönemin önemli bir ilim merkezi olan Bağdat'a yönelmiş, orada zekâsı ve kavrama gücüyle başta fıkıh olmak üzere, şer'î ilimlerde kısa sürede ciddi bir ilerleme katetmiş, daha sonra ise orada müderrislik yapmıştır. Ancak ilerleyen süreçte tasavvufa karşı bir ilgi duymaya başlamış, bunun için ise kendisini manevi olgunluğa erdirtirecek bir hakiki mürşid arayışına girmiştir. 1181 yılında o sırada Bağdat'ta bulunan ünlü Sühreverdîye tarikatı şeyhi, Rükneddîn-i Muhammed es-Sücâsî (Sincâsî)'ye⁷² bağlanarak onun terbiyesi altında yetişmiştir.⁷³

Aynı zamanda Bağdat'ta, Abbasi halifesi Nâsır-Lidîmillâh'ın kurmuş olduğu ve dönemin pek çok ünlü mutasavvıflarının da katıldığı Fütüvvet teşkilatına da dâhil olan Kirmânî; halife için çeşitli elçilik görevlerinde bulunarak teşkilat içerisinde yüksek mevkilere ulaşmış, hatta ömrünün sonlarına doğru bu teşkilatın şeyhü's-şüyûh'lûğuna (şeyhlerin şeyhi) kadar yükselmiştir.⁷⁴ Bu arada Bağdat'ta Şems-i Tebrizî ile de görüşmüştür.⁷⁵ Daha sonra bir yanı Bağdat'a bağlı kalacak şekilde,

⁶⁹ Yılmaz, "Sühreverdî Şehâbeddin", 38: 41-42; Çatak, a.g.e., s. 32-49.

⁷⁰ Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, Kardelen Yayınları, Konya 2005, s. 4.

⁷¹ Nihat Azamat, "Evhadüddîn-i Kirmânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 518.

⁷² Şems-i Tebrizî ve Şihâbüddîn Sühreverdî gibi devrin mühim sûfi şahıslarının yetişmesinde önemli pay sahibi olan Rükneddîn, Sincâs'ta doğmuş, 1230/628 tarihinde vefat etmiştir. Kabrinin Bağdat yakınlarında olduğu rivayet edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Bayram, 2005, a.g.e., s. 6-9.

⁷³ Bayram, 2005, a.g.e., s. 6-9; Câmî, a.g.e., s. 766; Ürkmez, a.g.e., s. 58.

⁷⁴ Bayram, 2005, a.g.e., s. 10.

⁷⁵ Eflâkî, a.g.e., II, s. 78; Câmî, a.g.e., s. 767; Fürûzanfer, a.g.e., s. 95-96.

Tebriz, Nahcivan, Gence, Şirvan, Tiflis ve Ahlat gibi bölgelere gerek ilmî, gerek diplomatik, gerekse de irşâd amaçlı seyahatler düzenlemiş, Tebriz’de dönemin ünlü sûfi şahıslarından Zâhid-i Tebrîzî ile görüşmüştür.⁷⁶

Daha sonra muhtemelen 1204/1205 yıllarında, Mecdüddin İshak’ın teşviki ve Abbasi halifesi Nâsır-Lidînillâh’ın da Fütüvvet teşkilatının şeyhi olarak görevlendirmesiyle, Ahî Evran olarak bilinen talebesi Nasîrüddin Mahmud el-Hoyî ile birlikte Anadolu’ya gelmiş; Fütüvvet teşkilatının Anadolu topraklarındaki şeyhi ve yayıcısı olmuştur.⁷⁷ Anadolu’da Konya, Malatya, Sivas ve Ahlat bölgelerinde bulunan, Bağdat’a gidiş gelişleri sırasında Mardin, Diyarbakır, Cizre gibi önemli ilim merkezlerine de uğrayan Kirmânî, Anadolu’nun daha çok Kayseri şehrinde ikamet etmiştir. Anadolu’daki bu seyahatleri sırasında; müridi, bir rivayete göre damadı ve Ahîlik teşkilatının kurucusu olan Ahî Evran da onun yanında yer alarak, Kirmânî’nin en önemli müntesiplerinden birisi olmuştur.⁷⁸ Dolayısıyla Ahîlik teşkilatının temelleri de Fütüvvet teşkilatının Anadolu’daki öncüsü olan Evhadüddîn-i Kirmânî’nin temel görüş ve öğretileri ile atılmıştır.⁷⁹

Kirmânî, Konya’da yakın dostu Muhyiddin İbnü’l-Arabî ile görüşerek bir müddet onunla sohbetlerde bulunmuştur.⁸⁰ Sivas’ta bulunduğu sıralarda Necmeddîn-i Dâye ile Malatya’da ise ünlü Şafî mezhebi âlimi Sirâceddin el-Urmevî (ö.1283/682)⁸¹ ve Cemâleddin-i Vasîtî ile görüşmüştür.⁸² En uzun süre kaldığı Kayseri’nin ise,

⁷⁶ Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, 11: 519; Bayram, 2005, a.g.e., s. 11-12; Ürkmez, a.g.e., s. 58.

⁷⁷ Bayram, 2005, a.g.e., s. 14.

⁷⁸ Bayram, 2005, a.g.e., s. 61-62; Kara, a.g.e., s. 276.

⁷⁹ Ziya Kazıcı, “Ahîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 540; Ürkmez, a.g.e., s. 54.

⁸⁰ Câmî, a.g.e., s. 766; Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, 11: 519.

⁸¹ XIII. yüzyılın önemli sûfi şahsiyetlerinden birisi olan ancak süre sınırlılığından ötürü çalışmamıza başlık olarak alamadığımız Sirâceddin el-Urmevî, 1198 yılında Azerbaycan’ın Urmiye kentinde dünyaya gelmiş, buradaki ilk eğitiminden sonra ise Musul’a giderek orada aldığı derslerle aklî ve naklî ilimlerde önemli bir birikime sahip olmuştur. Daha sonra Kirmânî ile görüşmek üzere Malatya’ya gelen Urmevî, orada Sultan I. Alâeddin Keykubâd ile de görüşerek ondan büyük bir itibar görmüş ve Sultan tarafından orada bir medreseye müderris tayin edilmiştir. Bir müddet orada ders verdikten sonra önce Dımaşk bölgesine daha sonra da Mısır’a geçen Urmevî, bir süre sonra tekrardan Anadolu’ya dönmüş ve bu kez de Konya’ya yerleşmiştir. İlim ehlinin büyük bir saygınlık gördüğü Konya şehrinin, kendisi için bir dönüm noktası olduğu Urmevî, burada çeşitli eserler kaleme almış, hatta burada bir müddet kadılık yapmıştır. Konya şehrine yapılan bazı dış saldırılara karşı hem fetvalar çıkararak kalemlerle, hem de yeri geldiğinde surlara çıkarak ok atarak mücadele eden Urmevî, bu tavrından ötürü dönemin hükümdarı Sultan III. Keyhüsrev tarafından Anadolu başkadılığı görevine layık görülmüştür. Konya’da Mevlânâ’nın cenaze namazını kıldırıldığı yönünde rivayetler de bulunan Urmevî, 1283 yılında Konya’da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Çağrıncı, “Sirâceddin el-Urmevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 262-264.

⁸² Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, 11: 519; Bayram, 2005, a.g.e., s. 171. (Bkz. 29. Hikaye)

Debbâğan (Dericiler) ve Külâhdûzlar (Külahçılar) mahallelerindeki mescid ve zaviyelerde irşâd halkaları kurarak insanlara mârifet sırlarını duyurmaya çalışmış, ayrıca burada bir de evlilik yapmıştır. Bu evlilikten doğan Fatma Bacı (Kadın Ana) da ‘Bâciyân-ı Rûm’ teşkilatının bilinen ilk öncüsü olmuştur.⁸³

Anadolu’da bulunduğu sıralarda halk, ulema ve tasavvuf erbabının yanı sıra, Selçuklu sultan ve devlet adamlarının da saygınlığını kazanmış; I. Gıyâseddin Keyhusrev ile çeşitli görüşmeler yapmıştır.⁸⁴ Müridleri ile birlikte gittiği her bölgede irfânî meclisler kurarak halkı irşâd ve nasihatle besleyen Kirmânî, buralarda Evhâdi tekke, zaviye ve hankahları açarak görüş ve öğretilerini de yaymayı ihmâl etmemiş, böylelikle Anadolu coğrafyasında geniş bir müridân kitlesine ulaşmıştır. Yetiştirdiği mürid ve halifeleri ise Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki kasaba ve köylerinde Evhâdi zaviyeleri açarak, oralarda irşâd ve tebliğ faaliyetleri ile meşgul olmuşlardır.⁸⁵

Anadolu’nun manevi iklimine birçok sûfi şahıs kazandıran Kirmânî’nin, en meşhur talebelerinden birisi Sadreddîn-i Konevî olmuştur. Nitekim Konevî’nin manevi terakkisi ile de yakından ilgilenen Kirmânî, on beş on altı yıl kadar ona müridlik yaparak, irfânî bilgileri aktarmış; Sadreddîn-i Konevî, tasavvufî usûl ve âdâbı ondan öğrenmiştir.⁸⁶ Nitekim bir rivayete göre Konevî’nin, bu durumu: “İki âlimden yararlandım, biri Evhadüddîn, diğeri İbnü’l-Arabî’dir” şeklinde ifade ettiği aktarılmıştır.⁸⁷

Kirmânî’nin Anadolu’daki en bilinen halifelerinden olan Zeynüddin Sadaka⁸⁸, şeyhinin bu bölgeden gidişinden sonra onun tasavvuf anlayışının Anadolu’da ve özellikle Konya’da intişârını sağlayan en önemli kişi olmuştur. Onun dışında Konya’da Fakih Ahmed, Ahlat’ta Fahreddin Abdülaziz el-Ahlâtî, Sivas’ta

⁸³ Detaylı bilgi için bkz. Mikail Bayram, “Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6: 366.

⁸⁴ Bayram, 2005, a.g.e., s. 14.

⁸⁵ Bayram, 2005, a.g.e., s. 61; Ürkmez, a.g.e., s. 72.

⁸⁶ Bayram, 2005, a.g.e., s. 81-176 (Bkz. 30. Hikaye); Ürkmez, a.g.e., s. 148.

⁸⁷ Ekrem Demirli, “Sadreddin Konevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 421; Bayram, 2005, a.g.e., s. 81.

⁸⁸ Evhadüddîn-i Kirmânî’nin en tanınmış halifelerinden birisi olan Zeynüddin Sadaka, henüz genç yaşlarda iken Bağdat’ta Kirmânî’ye bağlanmış, uzunca süren bu bağlılık ve birlikte yaptığı çeşitli yolculuklardan sonra şeyhinin önemli bir halifesi konumuna yükselmiştir. Şeyhiyle birlikte Malatya ve Kayseri gibi yerlere de giden Zeynüddin Sadaka, daha sonraları Konya’ya yerleşerek şeyhinin fikirlerinin önemli bir yayıcısı olmuş ve orada vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ürkmez, a.g.e., s. 73-74; Bayram, 2005, a.g.e., s. 214, 220, 250.

Şemseddin Ömer et-Tiflîsî, Malatya’da Ahi Ahmed, Kayseri’de Nuru’-d-din-i Tokadî, Takiyüddin-i Erugerdî ve İmâdüddin-i Malatî, Kirmânî’ye mürid ve halife olan sûfi şahıslardan bazılarıdır.⁸⁹ Nisbeleri de verilen bu bazı mürid ve halifelerin, bu nisbelerinden de anlaşılacağı üzere, Kirmânî’nin başlatmış olduğu bu tasavvufi hareket, Anadolu’nun birbirinden farklı bölgelerinde yayılmış; halife ve müridler, gittikleri yerlerde müşidlerinden almış oldukları yetkiyle, ilim talep edenleri aydınlatmaya ve tasavvufi incelikleri saçmaya başlamışlardır.⁹⁰

Uzun bir Anadolu serüveninin ardından bu bölgeden ayrılan Kirmânî; Horasan, Mâverâünnehir, Erbil, Halep, Şam ve Mısır’da bir süre ikamet etmiş, oradan şeyhi Sücâsî ile birlikte hac ibadetini yerine getirmiştir. Hac dönüşü ise yeniden Anadolu’ya gitmiş, ancak fütüvvet teşkilatının şeyhi kabul edilen Şehâbeddin es-Sühreverdî’nin, 1234 yılındaki vefatı üzerine, halife Müstansır-Billâh’ın (ö.1242/640)⁹¹ da çağrısıyla, tekrar Bağdat’a dönmüştür. Burada bir müddet Merzûbâniyye hankahı’nda şeyhlik yapan Kirmânî, 21 Mart 1238 / 3 Şaban 635 tarihinde burada vefat etmiştir.⁹² Tartışmalı olmakla birlikte Misbahu’l-Ervah ve Rubaiyât adlı eserler ona izafe edilmiştir.⁹³

1.5. Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö. 1240 / H.638)

XIII. yüzyılda yaşamış ve Anadolu’nun İslamlaşma sürecinde etkin rol oynamış büyük mutasavvıflardan olan İbnü’l-Arabî, 1165/560 yılında, günümüz İspanya coğrafyasındaki Endülüs’ün Mürsiye (Murcia) şehrinde doğmuştur. Birbirinden farklı isim ve lakaplarla anılan İbnü’l-Arabî; tasavvufi görüşlerini takip edenlerce, -onun bu alandaki hâkimiyetinden dolayı- ‘en büyük şeyh’ anlamındaki ‘Şeyhü’l-Ekber’, dini ilimlere getirmiş olduğu yeni perspektiflerden ötürü ise, ‘dini

⁸⁹ Ürkmez, a.g.e., s. 72-77; Bayram, 2005, a.g.e., s. 61.

⁹⁰ Ürkmez, a.g.e., s. 81.

⁹¹ Müstansır-Billâh, 1192-1242 yılları arasında yaşamış Abbâsî devletinin 36. halifesidir. 1226 yılında, bir yıl gibi kısa bir süre halifelik yapan babası halife Zâhir-Biemrillâh’ın vefatından sonra başladığı ve vefatına dek de yürüttüğü halifelik görevi, Moğollara karşı yaptığı mücadeleler ile geçmiştir. Moğol tehlikesinin, Abbâsî hilafet merkezi olan Bağdat dahil tüm doğu İslam beldelerinde görülmeyle başlamasıyla, çeşitli İslam devletlerinden asker takviyesi isteyerek Moğollarla mücadele etmeye çalışan Zâhir-Biemrillâh, ayrıca halifelik makamının birleştirici gücünü kullanarak Müslüman devletler arasında ortaya çıkan çeşitli ihtilaf ve anlaşmazlıkları da sona erdirmiştir. Müstansır-Billâh 1242 (H.640) yılında vefat etmiş, cenazesi Rusâfe mezarlığına defnedilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, “Müstansır-Billâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 118.

⁹² Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, 11: 519.

⁹³ Bayram, 2005, a.g.e., s. 89.

hayatlandırılan' anlamına gelen 'Muhyiddin' unvanları ile anılmış ve daha çok bu isimlerle tanınmıştır. Kendisi ise adını, birçok yerde 'Muhammed İbnü'l-Arabî' şeklinde zikretmiştir.⁹⁴ Bununla birlikte ünlü Maliki mezhebi fakihî, muhaddis ve kadı olan Ebû bekir İbnü'l-Arabî (ö.1148/543)⁹⁵ ile birbirine karıştırılmaması amacıyla, kayıtlarda meşhur olan kullanımın 'İbn Arabî' şeklinde olduğunu belirtmekte de fayda vardır.

Eserlerinde soylu bir Arap sülalesine mensup olduğunu söyleyen İbnü'l-Arabî; atalarının Beni Tay kabilesinden olduğunu, Hâtim et-Tâî (ö.M.578)'nin⁹⁶ ise büyük dedelerinden birisi olduğunu kaydetmektedir.⁹⁷ Amca ve dayılarının dönemin önemli sûfi şahıslarından olması dolayısıyla, henüz çocukluktan sûfimeşrep bir çevrede yetişen İbnü'l-Arabî; bu çevreden manevi anlamda fazlasıyla etkilenmiş, bu etki, onun küçükken bir takım manevi haller yaşamasına da vesile olmuştur.⁹⁸ Ayrıca dönemin seçkin isimleri ve devlet adamlarıyla etkileşim halinde olan babası sayesinde de iyi bir eğitim alarak büyümüştür. Sekiz yaşına geldiğinde, ailesiyle birlikte başkent İşbiliyye'ye (Sevilla) göç eden İbnü'l-Arabî, ilk gençlik yıllarını İbn Rüşd, İbn Tufeyl ve İbn Zühr gibi bilgin ve filozofların bulunduğu bu ortamda geçirmiştir.⁹⁹ Hatta o, Fütûhât'ında İbn Rüşd ile görüştüğünü, ona verdiği cevaplarla İbn Rüşd'ün büyük bir şaşkınlık yaşadığını dile getirmektedir.¹⁰⁰

Şeyhü'l-Ekber, gençliğinden itibaren Kur'an-ı Kerim, fıkıh ve özellikle hadis gibi ilimlerle yakından ilgilenmiştir.¹⁰¹ Zâhirî ilimlerde iyi bir dereceye ulaştıktan

⁹⁴ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, (Çev. Ekrem Demir), Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, c.I, s. 77., II, s. 314; Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 493.

⁹⁵ Ebû bekir İbnü'l-Arabî, 1076 yılında İşbiliye (Sevilla)'da dünyaya gelmiş önemli bir maliki fıkıh âlimi ve muhaddistir. Genç yaşlarından itibaren önemli İslamî ilim merkezlerine yolculuklar gerçekleştirmiş, iki yıla yakın süre de Gazâlî'nin talebesi olmuştur. 1148 yılında Endülüs'e dönüş yolculuğu sırasında vefat etmiş, cenazesi Fas'ın Bâbülmahrûk bölgesine defnedilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Baltacı, "Ebû bekir İbnü'l-Arabî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 488-491.

⁹⁶ Hâtim et-Tâî, cahiliye döneminde yaşamış, cömertliğiyle nâm salmış, hatta bu yönüyle günümüzde bile adından söz ettiren şair ve tay kabilesinin lideri olan şahıstır. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, "Hâtim et-Tâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 472-473.

⁹⁷ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 493.

⁹⁸ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 493; Cebecioğlu, a.g.m., s. 10-11.

⁹⁹ M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "Klasiklerimiz/X "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", (Muhyiddin İbnü'l-Arabî- ö. 638/1240)", *Tasavvuf - İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt. 4, Sayı.11, Ankara 2003, s. 311-315.

¹⁰⁰ Muhyiddin-i İbn-i Arabî, *Fütûhat-ı Mekkiye*, (Çev. Selahaddin Alpay), Esmâ Yayınları, İstanbul 2001, s. 64-65; Cebecioğlu, a.g.m., s. 12.

¹⁰¹ Claude Addas, *İbn Arabî: Dönüşü Olmayan Yolculuk*, (Çev. Atıla Ataman), Nefes Yayınları, İstanbul 2015, s. 27.

sonra, 1184/580 yılında bâtinî ilimlerde de vukufiyet kazanmak üzere tasavvufa daha fazla ilgi alâka göstermiş, sık sık inzivaya çekilerek mücahede ve murakabeye yönelmiş, nihayetinde ise henüz sülûkunun başında olmasına rağmen, istisnai bir durum olarak bazı tasavvufi makamlara erişmiştir.¹⁰² Tasavvufî mânâda ilk şeyhe intisabı ise Ebu'l-Abbas el-Uryebî ile olmuştur.¹⁰³

Ömrünün büyük bir bölümünü hakikat arayışı içerisinde seyahatlerle geçiren Muhyiddin İbnü'l-Arabî, 1193 yılında başladığı bu seyahatlerinde; Fas, Tunus, Gırnata, Kurtuba, Mekke, Mısır, Kudüs, Bağdat, Musul gibi bölgeleri gezmiş, bu yolculuklarında Şeyh Abdülazîz el-Mehdevî, Zâhir el-İsfahânî, Abdullah Bedr el-Habeşî, Ahmed el-Mevsilî el-Mukrî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l Feth, Ali b. Abdullah b. Câmî, İbn Hâlid es-Sadeffî et-Tilimsânî gibi birbirinden önemli âlim ve mutasavvıflarla karşılaşmış, kimisinin sohbet halkalarında bulunarak onlardan istifade etmiş, kimisini de bilgi ve birikimiyle aydınlatarak ihya etmiştir. Bu süre zarfında 'Tâcü'r-resâ'il' ve 'el-Fütûhâtü'l Mekkiyye' gibi eserlerini yazmaya da başlayan İbnü'l-Arabî, Mekke'de karşılaştığı Sadreddîn Konevî'nin babası Mecdüddin İshak ile birlikte 1204/601 ya da 1205/602 yılında Urfa, Diyarbakır ve Sivas üzerinden Malatya'ya ulaşmıştır.¹⁰⁴

Böylece Anadolu serüvenine başlayan Şeyhü'l-Ekber, o dönem Anadolu Selçuklu Devletinde ikinci kez tahta çıkan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in, kadim dostu olan Mecdüddin İshak'ı başkent Konya'ya davet etmesiyle, ona eşlik ederek 1205/602 yılında birlikte Konya'ya kadar gelmiştir. Burada Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî ile de görüşen İbnü'l-Arabî, talebesi Sadreddîn Konevî'yi eğitimiyle ilgilenmesi için bir müddet ona emanet etmiş ve yeniden bir ilim seferine çıkmıştır. Bu seferi sırasında Halep, Kudüs, Mısır, Mekke ve Bağdat'a gitmiş, sonra yeniden Konya'ya dönmüş, Risâletü'l-Envâr adlı eserini de burada kaleme almıştır. Konya'da bulunduğu süre zarfında Selçuklu Sultanı ile de sürekli iletişim halinde olmuş olan İbnü'l-Arabî, 1218/615 yılında Malatya 'ya yerleşmiştir.¹⁰⁵

¹⁰² Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 494.

¹⁰³ Çakmaklıoğlu, a.g.m., s. 413.

¹⁰⁴ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 494; Cebecioğlu, a.g.m., s. 15.

¹⁰⁵ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 494; Cebecioğlu, a.g.m., s. 15.

Anadolu'dan ayrıldığı tarih net olarak belli olmayan Muhyiddin'in, 1221/620 ila 1229/627 yılları arasında Şam'a yerleştiği tahmin edilmektedir.¹⁰⁶ Kaynaklarda Şeyhü'l-Ekber'in, burada bulunduğu sırada Mevlânâ ile görüşüp onunla sohbetlerde bulunduğu da mervîdir.¹⁰⁷ Şeyh Edebâli'nin de Şam'da öğrenim gördüğü o zamanlarda, İbnü'l-Arabî'nin sohbet meclislerine katılan bir müntesibi olduğu ve İbnü'l-Arabî'nin, Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra, Osmanlı'nın teşekkülünü ve yıkılışını daha kendi zamanında bildirdiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.¹⁰⁸

Artık Şam'da eserlerinin telif ve tetkiki ile meşgul olan İbnü'l-Arabî, Fusûsü'l-Hikem'i burada kaleme almış, aynı zamanda Fütûhât'ın ilk yazımını da bu dönemde tamamlamıştır. Hayatı boyunca Tasavvuf başta olmak üzere Hadis, Tefsir, Fıkıh, Felsefe, Tarih vb. gibi ilimler üzerine yüzlerce kitap telif etmiştir.¹⁰⁹ İbnü'l-Arabî'nin, öne çıkan bazı eserleri şunlardır: Fütûhat-ı Mekkiye, Fusûsü'l-Hikem, el-Cem' ve't-Tafsîl fî Esrâri'l-Me'ânî ve't-Tenzîl, İnşâü'd-Devair, Tercümanü'l-Eşvâk, Ruhü'l-Kuds, Ukletü'l-Müstevfiz, el-Abâdile, et-Tedbîrâtü'l-Îlahiyye, el-Meârifü'l-Îlahiyye (Divan), Ankâ-ı Muğrib, Resâ'ilü İbni'l-Arabî, Risâletü'l-Envâr, et-Tenezzülâtü'l-Mevsiliyye.¹¹⁰

İbnü'l-Arabî, 10 Kasım 1240 (22 Rebiyülahir 638) tarihinde Şam'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Vefatından yıllar sonra yapılan tasavvufi düşünce karşıtı propagandalar sonucu, türbesi bakımsız kalarak unutulmaya yüz tutmuş iken; 1518/927 yılında Mısır seferi dönüşü Şam'a uğrayan Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim (ö.1520/926)¹¹¹, onun mezarının tekrardan tespit, bakım ve onarımını yaptırarak, mezarının üzerine bir türbe, yanına da bir cami ve tekke inşa ettirmiştir.¹¹²

¹⁰⁶ Çakmaklıoğlu, a.g.m., s. 416; Mahmut Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul 2011, s. 32.

¹⁰⁷ Eflâkî, a.g.e., II, s. 121; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 35.

¹⁰⁸ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 513.

¹⁰⁹ Câmî, a.g.e., s. 722.

¹¹⁰ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 514; Çakmaklıoğlu, a.g.m., s. 417.

¹¹¹ 1470 yılında Amasya'da doğduğu tahmin edilen Yavuz Sultan Selim, 1512-1520 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne padişahlık eden devletin 9. Padişahıdır. Tarihçiler tarafından sekiz yıla seksen yıllık hizmeti sığdırdığı kabul edilen I.Selim, aynı zamanda 1517 Ridaniye zaferi ile halifeliğin Osmanlı devletine geçmesini sağlayan Osmanlı Devleti'nin ilk İslam halifesi olan padişahıdır. 1520 yılında geçirmiş olduğu bir hastalık sonucu vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Selim I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 407-414.

¹¹² Câmî, a.g.e., s. 730-731; Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 495; Çakmaklıoğlu, a.g.m., s. 416; Detaylı bilgi için bkz. Mehmet İnbaşı, "Yavuz Sultan Selim'in Şam'daki Vakfiyesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt.8, Sayı.16, Erzurum 2001, s. 220-221.

Anadolu'da Urfa, Erzincan, Erzurum, Sivas, Malatya ve Konya'da ikâmet etmiş olup, özellikle Malatya-Konya çizgisinde faaliyet gösteren İbnü'l-Arabî; yaptığı bu gezilerde, gittiği şehirlerdeki insanlarla çeşitli ilmî-irfânî temaslar kurarak onları irşâd etmiş, gezdiği yerlerde gördüğü yetenekli öğrencileri müridliğine kabul ederek, hayli tasavvuf ve ilim erbabının yetişmesini sağlamıştır. Ayrıca bu öğrencilere icâzetler vererek, görüşlerinin Anadolu coğrafyasında geniş yankı uyandırmasını ve Anadolu'daki pek çok büyük mutasavvıfa da etki etmesini sağlamıştır.¹¹³ Böylece Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Anadolu'da bulunduğu süre zarfında, semerâtının günümüzde dahi hâlâ toplandığı büyük bir tasavvufi düşünce tohumu ekmiştir.

Anadolu dışındaki bazı bölgelerde, fikirlerinden ötürü özellikle zahir uleması tarafından delalette olduğu düşünülerek, çeşitli suikast girişimlerine de maruz kalan İbnü'l-Arabî'nin; fikirlerinin, Anadolu'da rahatça yayılma imkânı bulmasında, hiç şüphesiz o dönem bu coğrafyadaki özgür düşünce ortamının yanı sıra, Anadolu Selçuklu Sultanlarının, ilim-irfan ehli zâtlara büyük değer veren hoşgörülü tutumunun da ciddi mânâda etkisi olmuştur.¹¹⁴ Nitekim o, Anadolu'ya ulaştığında Selçuklu Sultanı tarafından büyük bir saygı ve memnuniyetle karşılanmış, sultanlar nazarında büyük iltifatlara nâil olmuştur.¹¹⁵

Yine I. Gıyâseddin Keyhusrev'den sonra tahta geçen ve haçlılarla sürekli mücadele halinde olan Sultan I. İzzeddin Keykâvus, onu, Konya'daki sarayına davet etmiş, ondan zihnini meşgul eden dini bir takım soruların cevaplarını almıştır. Haçlılarla mücadelesinde izlemesi gereken politika konusunda da İbnü'l-Arabî'nin fikirlerini alan Sultan, yanında değilken bile ona mektup yoluyla sorular sormayı ihmâl etmemiş, adeta onu manevi bir danışman olarak görerek, nasihatlerine sıkça başvurmuştur.¹¹⁶ Yönetici zümresiyle olan irtibatları yalnızca Selçuklu devlet adamlarıyla sınırlı kalmayan Muhyiddin İbnü'l-Arabî; Dımaşk Emiri II. el-Meliku'l-Âdil (ö.1248/645) ve Haleb Emiri el-Meliku'z-Zâhir (ö.1216/613) gibi Eyyûbî

¹¹³ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, Ed. Ahmet Hamdi Furat, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni - Osmanlı'da Felsefe ve Aklî Düşünce*, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 65; Kara, a.g.e., s. 155.

¹¹⁴ Kara, a.g.e., s. 153.

¹¹⁵ Kafesoğlu, a.g.e., s. 165.

¹¹⁶ Gordlevski, a.g.e., s. 312; Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 494-495; Cebecioğlu, a.g.m., s. 15-16; Kâzım Yıldırım, "İbnü'l Arabî'nin Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi", *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı. 4, Denizli 1998, s. 31.

devletinin önemli devlet ricaliyle de temas halinde olmuş, onları hem irfânî açıdan beslemiş, hem de dine dair zihinlerine takılan soruların yanıt bulmalarını sağlamıştır.¹¹⁷ Bütün bunlar aslında İbnü'l-Arabî'nin, Anadolu'da Sultanlara kadar varan bir etki sahasına ulaştığını ve onların irşâd ve manevi danışmanlık hizmetlerinde bulunduğunu bizlere göstermektedir.

Osmanlı döneminde de devlet ricali tarafından İbnü'l-Arabî'ye gösterilen saygı ve ihtimam devam etmiştir. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi, Yavuz Sultan Selim'in, Mısır seferi dönüşü Şam'daki ilk işi, onun kabrini tespit ve bakımını yaptırmak olmuş; II. Abdülhamit ise, kendi döneminde buranın yeniden tadilatını yaptırmıştır. Ayrıca III. Murat, İbnü'l-Arabî'nin Füsûsü'l-Hikem adlı eserini tercüme ettirerek, onun görüşlerini teyit eden eserler yazılmasını istemiş; ekser Osmanlı bilgin ve mutasavvıfları ise bunu memnuniyetle kabul etmişlerdir.¹¹⁸ Osmanlı arşiv kayıtlarında geçtiği belirtilen belgelere göre ise, Osmanlı Devleti, son dönemine kadar İbnü'l-Arabî'nin türbe ve camisinin bakımıyla ilgilenmiş, görevlilerinin maaşlarını da düzenli olarak göndermiştir.¹¹⁹

Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi düşünceleri belli bir coğrafyaya sığmayarak, cihana mâl olmuş bir mutasavvıf ve ilim adamının etkisi, sadece Müslümanlarla kayıtlı kalmamış; o, aynı zamanda Anadolu'da gezdiği yerlerdeki bazı gayrimüslimlerin de İslam ile şereflenmesini sağlamıştır. Ayrıca bazı kaynaklar onun bazı fikirlerinin Yahudi kabalizmi ve mistisizminin ortaya çıkışında etkili olduğunu aktarmıştır.¹²⁰

Başta onun en çok yanında bulunan, düşüncelerini en iyi bilen ve öğretilerini ilk defa Anadolu'ya yaymış olan talebesi Sadreddîn Konevî olmak üzere, Afifüddin Tilimsânî (ö.1291/690)¹²¹ ve İbn Sevdekîn (ö.1248/646)¹²² gibi önemli sûfi zatların da

¹¹⁷ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 495; Cebecioğlu, a.g.m., s. 16.

¹¹⁸ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 514.

¹¹⁹ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 514.

¹²⁰ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 513.

¹²¹ 1213 yılında Cezayir'in kuzeybatısındaki Tilimsân kentinde dünyaya gelen Afifüddin Tilimsânî, küçük yaşlardan itibaren doğduğu bu şehirde tasavvuf ehli bir çevreye sahip olmuş, daha sonra ise hakiki bir mürid arayışı için buradan çıkarak Konya'ya gelmiş ve orada Sadreddîn-i Konevî'ye mürid olmuştur. Ayrıca İbnü'l-Arabî'den de dersler alan Tilimsânî onun görüşlerinin en etkili yayıcılarından biri olmuştur. 1291 (H.690) yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Semih Ceyhan, "Tilimsânî Afifüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 163-164.

¹²² İbnü'l-Arabî'nin önemli bir diğer öğrencisi olan İbn Sevdekîn, 1183 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de dünyaya gelmiştir. Önemli bir devlet yöneticisi olan babasının da vesilesiyle küçüklüğünden itibaren iyi bir eğitim almış, özellikle hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlerde önemli bir birikim elde etmiştir.

irşadı ile meşgul olan İbnü'l-Arabî'nin; dini-tasavvufî görüşleri, bu talebeleri vasıtasıyla Anadolu'da yayılarak devam ettirilmiş, hatta Konevî öncülüğünde İbnü'l-Arabî'nin 'Şeyhü'l-Ekber' lakabından hareketle, Ekberîlik adında bir ekol kurularak, onun görüşlerinin sistemleştirilmeye çalışıldığı rivayet edilmiştir.¹²³ Konevî'nin vasıtasıyla, Fahreddîn-i Irâkî (ö.1289/688), Müeyyidüddîn-i Cendî (ö.1292/691), Saîdüddin el-Fergânî (ö.1300/699) ve Osmanlı'nın ilk resmî müderrisi olan Dâvûd-i Kayserî (ö.1350/751)¹²⁴ gibi ünlü mutasavvıflar da onun vefatından yıllar sonra görüşlerinin yayılmasını ve sistemleşmesini sağlayanlar arasında yer almışlardır.¹²⁵

Şeyhü'l-Ekber, kendisinden sonraki birçok mutasavvıf, ilim ve fikir insanını, kendisine has olan düşünceleriyle derinden etkilemiş; bu şahıslar, onun eserlerine büyük bir ilgi göstererek şerhler meydana getirmişler, böylece İbnü'l-Arabî'nin Anadolu'daki tesirini perçinlemişlerdir. Öyle ki, onun, bugün panteizmle de sıkça karıştırılan varlık ile ilgili vahdet-i vücûd görüşü, vücud mertebeleri, kesretü'l-ilm ve kesretü'l-âlem gibi düşünceleri günümüzde dahi hâlâ tartışılmaya devam etmektedir.¹²⁶

1.6. Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî (ö. 1241 / H.638)

H. Hüseyin'in soyundan geldiği için, 'Seyyid' ya da 'Hüseynî', hakikatleri hakkıyla araştırıp bulan, ehl-i tahkik birisi olduğu için 'Muhakkık', insanların akıllarından ve kalplerinden geçen sırları bildiği için ise, 'Seyyid-i Sırdan' (Sırları Bilen Seyyid) adıyla anılmış; Horasan, Tirmiz, Buhara gibi yerlerde bu unvanıyla

İbn Sevdekîn 1207 yılında yirmili yaşlarda iken Kahire'de karşılaştığı İbnü'l-Arabî'ye mürid ve talebe olmuş, şeyhinin vefatına kadar da yanından ayrılmamıştır. Şeyhinin vefatından sonra ise onun tasavvufî düşüncelerinin ve eserlerinin seçkin bir yayıcısı olmuştur. İbn Sevdekîn 1248 (H.646) yılında Halep'ta vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ercan Alkan, "İbn Sevdekîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), Ek-1: 599-601.

¹²³ Aksarayî, a.g.e., s. 174; Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 512; Kafesoğlu, a.g.e., s. 166.

¹²⁴ Hayatı hakkında kaynaklarda kesin bilgilerin yer almadığı, ancak 1260 yılı civarında Kayseri'de doğduğu tahmin edilen Dâvûd-i Kayserî, burada ilk eğitimini aldıktan sonra ilim tahsili için Mısır'a gitmiş, bir süre sonra oradan tekrar Anadolu'ya geçerek Konya'da Sadreddîn-i Konevî'ye mürid olmuştur. İran'ın Save kentinde tanıştığı Abdürrezzâk el-Kâşânî'den de dersler alan Dâvûd-i Kayserî, 1336 yılında Orhan Bey tarafından İznik'te kurulan ilk Osmanlı medresesinin müderrisliği gibi önemli bir göreve layık görülmüş bu görev onun ününü biraz daha arttırmıştır. Vefatına kadar olan on beş yıl boyunca burada aklî ve naklî ilimlerde dersler verip talebeler yetiştiren Dâvûd-i Kayserî, aynı zamanda birden fazla eser de te'lif etmiş ve 1350 (H.751) yılında hayata gözlerini yummuştur. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Bayraktar, "Dâvûd-i Kayserî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 32-35.

¹²⁵ Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 512.

¹²⁶ İbnü'l-Arabî'nin bu görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. A. E. Affifi, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, (Çev. Mehmet Dağ), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.

meşhur olup tanınmıştır.¹²⁷ 1166 (H.561) veya 1169 (H.565) yılında Tirmiz'de doğduğu tahmin edilmektedir.¹²⁸

Doğduğu şehir olan Tirmiz'deki öğreniminden sonra, 1208 yılında gittiği Belh'de, Bahâeddîn Veled'in sohbet meclisine katılarak ona canla başla mürid olmuştur.¹²⁹ Kırk gün onun hizmetinde bulunmuş, bu kısacık süre dahi şeyhinin nurunda yok olmasına yetmiş, sonunda icâzet alarak Tirmiz'e dönmüştür.¹³⁰ Hatta Eflâkî'nin Sultan Veled'den rivayet ettiğine göre Seyyid Burhâneddîn, ilahi keşf ve velilik namına her ne elde etmiş ise, onu o kırk gün içerisinde elde etmiştir.¹³¹ Bir rivayete göre ertesi yıl yeniden Belh'e gelen Seyyid-i Sırdan, burada iki üç yıl kadar daha kalmış, hatta bu süre zarfında henüz küçük yaşlardaki Bahâeddîn Veled'in oğlu Mevlânâ'nın da lalalığını yapmıştır.¹³² Mürşidinin Belh'den ayrılması üzerine 1219 yılında doğduğu topraklar olan Tirmiz'e dönmüş, orada bir müddet inzivaya çekilerek riyazet ve mücadele ile meşgul olmuş, daha sonra ise tamamen halkın tâlim ve irşâdı ile uğraşmıştır.¹³³

Kaynaklarda Seyyid-i Sırdan'ın, Anadolu'ya gelme sebebiyle ilgili de muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Rivayete göre o, Tirmiz'e dönüşünden uzunca bir zaman sonra 23 Şubat 1231 (18 Rebiyülahir 628) günü talebelerinin eğitimi ile meşgul iken, bir anda ağlayıp yakarmaya başlamış, şeyhi Baha Veled'in vefat ettiğini oradakilere haber vermiş ve cenaze namazını kılıp, yasını tutmuştur. Aradan kırk gün (ya da birkaç gün) geçince, “şeyhimin oğlu Celâleddîn yalnızdır, beni beklemektedir” deyip yanında birkaç arkadaşıyla Anadolu'ya doğru yola koyulmuş, Sultânü'l-Ulemâ'nın vefatından bir yıl kadar sonra 1231/629 yılında Konya'ya varmıştır.¹³⁴

Bir başka rivayete göre Seyyid Burhaneddin, şeyhinin vefat haberini alınca, üzüntü ve kederinden ağlayıp sızlamış ve yas tutmaya başlamıştır. Bir yıl kadar yastan sonra bir gün rüyasında şeyhi Baha Veled'in kendisine öfkeyle: “Burhaneddin nasıl olur da bizim Hüdavendigârın yanına gitmiyor, onu yalnız bırakıyorsun. Bu lalalık ve

¹²⁷ Câmî, a.g.e., s. 142.

¹²⁸ Semih Ceyhan, “Seyyid Burhâneddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 56-58.

¹²⁹ Ceyhan, “Seyyid Burhâneddîn”, 37: 56; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 118; Veled, a.g.e., s. 238.

¹³⁰ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 80.

¹³¹ Eflâkî, a.g.e., I, s. 152.

¹³² Veled, a.g.e., s. 238-239; Ceyhan, “Seyyid Burhâneddîn”, 37: 56.

¹³³ Eflâkî, a.g.e., I, s. 142.

¹³⁴ Eflâkî, a.g.e., I, s. 142-143; Câmî, a.g.e., s. 604.

atabeklik vazifesine yaraşmaz. Yaptığın bu kusura nasıl cevap vereceksin?” dediğini görmüş, o rüyanın heybetiyle hemen hazırlanıp Anadolu’ya, Mevlânâ’nın yanına doğru hareket etmiştir.¹³⁵

Başka bir rivayete göre ise, şeyhinden ayrıldıktan bir müddet sonra tekrar onun arayışı içerisine girmiş, bilginlerden birinin Baha Veled’in Rum vilayetinde olduğunu bildirmesi üzerine şeyhinin hasretiyle Anadolu’ya doğru yola koyulmuş, ancak Konya’ya ulaştığında şeyhinin vefatının üzerinden bir yıl geçtiğini öğrenmiştir.¹³⁶ Fürûzanfer bu rivayetlere ek olarak, onun, Moğol istilasıyla Tirmiz’de güven kalmaması üzerine şeyhini aramak için yola koyulmuş olabileceğini de ilave etmiştir.¹³⁷

Konya’ya ulaştığında, o sırada Larend’de (Karaman) bulunan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye mektup göndermiş, Larend’nin uzun süre kalınabilecek bir yer olmadığını bildirip onu Konya’ya çağırıştır.¹³⁸ Mektubu alan Mevlânâ da hemen yola çıkarak Konya’ya gelmiş ve babasının halifesi olan Burhâneddîn Tirmizî ile görüşmüştür.¹³⁹ Bir müddet birlikte zaman geçirdikten sonra Mevlânâ’yı çeşitli sorularla sınavan Seyyid-i Sırdan, onun zâhiri ilimler noktasında babasını geçtiğini, ancak babasının bâtını ilimlerde de derin bilgilere sahip olduğunu söylemiştir. Kendisinin bu ilmi şeyhi Baha Veled’den aldığını, babası gibi hem ‘hâl’ hem de ‘kâl’ ilminde yetkin olması için onun, kendisine sülûk ederek bu ilmi öğrenmesi gerektiğini söylemiştir. Bunu memnuniyetle karşılayan Mevlânâ, onu medresesine götürerek dokuz yıl ona hizmet edip, mürîdi olmuş, onun Baha Veled’den aldığı hakikatleri öğrenmiştir.¹⁴⁰ Ancak yine Eflâkî’de ve diğer bazı kaynaklarda geçen başka bir rivayete göre Mevlânâ, daha babası zamanında Belh’de Seyyid Burhâneddîn’e mürid olmuş, Seyyid henüz küçüklükten onunla ilgilenip lalâlığını yapmıştır.¹⁴¹

Bu dokuz yıllık ‘hal’ ilmi eğitiminden sonra 1241 yılında, rivayete göre Seyyid-i Sırdan burada ansızın âlem-i ervâha göçmüş, tek başına kalan Mevlânâ ise

¹³⁵ Eflâkî, a.g.e., I, s. 152.

¹³⁶ Veled, a.g.e., s. 245; Fûrûzanfer, a.g.e., s. 80.

¹³⁷ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 81.

¹³⁸ Bazı kaynaklar onun Larend hakkındaki bu sözüyle, ileride Moğollar tarafından saldırıya uğrayacağını bildirdiğini belirtir. Detaylı bilgi için bkz. Ceyhan, “Seyyid Burhâneddîn”, 37: 56.

¹³⁹ Eflâkî, a.g.e., I, s. 143.

¹⁴⁰ Eflâkî, a.g.e., I, s. 144. Sipehsâlâr, a.g.e., s. 118.

¹⁴¹ Eflâkî, a.g.e., I, s. 144, 159; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 118.

beş yıl kadar riyazet içerisinde halkı irşâd etmiş, daha sonra ise Şems-i Tebrizî Konya'ya teşrif etmiştir.¹⁴²

Diğer bir rivayete göre, Mevlânâ'nın artık olgunluk mertebesine eriştiğini gören Seyyid Burhâneddîn, ondan müsaade isteyerek özel bir ilgi beslediği Kayseri'ye gitmek üzere Konya'dan ayrılmıştır. Ona gidiş sebebini soran Mevlânâ'ya ise: “Tanrı'ya hamdolsun, senin için tamam olmuştur, o kadar ki, insanlar senden nur ve nasip alıyorlar. Gitmemin sebebi şudur: Sert ve kuvvetli bir aslan bu ülkeye yönelmiştir. O aslan, ben aslan, ikimiz birbirimizle anlaşamayız.” cevabını vermiştir. Onun bu cevabı ise, aslında Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya geleceği müjdesini önceden Mevlânâ'ya bildirmesi şeklinde yorumlanmıştır.¹⁴³

Başka bir rivayete göre ise Seyyid-i Sırdan, bir yıl sonra 1233'de Mevlânâ'nın zâhir ilimlerde daha da ilerlemesi için onu Halep ve Şam'a göndermiş, bu yolculuğunda Kayseri'ye kadar da ona refakat etmiştir. Şam dönüşünde ise, bâtinî ilimlerde derinleşmesi ve ledünni sırlara vakıf olması için onu halvete sokmuş, sonrasında onunla birlikte yeniden Konya'ya dönerek irşâd için ona icazet vermiştir.¹⁴⁴

Kayseri'ye giderek sabah akşam Allah'a niyâz ve iltica ile meşgul olan Seyyid-i Sırdan, o zamanlar oranın hâkimi (valisi) olan Şemseddin-i İsfahânî (ö.1249/647)'nin¹⁴⁵ müridliğini de kabul etmiştir. Sonrasında Kayseri'de bir camide imamlık yapmış, ancak istiğrak halinden dolayı namazları çok uzun tuttuğu için cemaate mazeret bildirerek bu görevden ferâgat etmiştir.¹⁴⁶

Vefat tarihi tam olarak bilinemeyen Seyyid-i Sırdan'ın, Konya'ya geldikten 9 yıl sonra muhtemelen 1241'de, Kayseri'de vefat ettiği düşünülmektedir. Vefat ettiğinde arkasında onun, tasavvufi ıstılahlar hakkındaki sohbet ve söyleşileri, müridleri ile karşılıklı hasbihalleri ve öğütlerinin yer aldığı ‘Maârif’ adlı eserini

¹⁴² Veled, a.g.e., s. 248-249.

¹⁴³ Sipehsâlâr, a.g.e., s. 120.

¹⁴⁴ Ceyhan, “Seyyid Burhâneddîn”, 37: 56.

¹⁴⁵ Şemseddin İsfahânî, Anadolu Selçuklu Devleti'nde çeşitli üst düzey görevlerde bulunmuş, özellikle devletin son dönemlerinde, en üst memurluk mevkii olan Sahiblik (Vezirlik) makamına yükseltilerek ‘Sahib’ unvanını almış ve bundan sonra ‘Sahib İsfahânî’ diye anılmış olan devlet adamıdır. Ayrıca o, Seyyid Burhâneddîn'in vefatından sonra Mevlânâ'ya intisap etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Bibi, a.g.e., II, s. 82; Eflâkî, a.g.e., II, s. 143.

¹⁴⁶ Eflâkî, a.g.e., I, s. 145.

bırakmıştır.¹⁴⁷ Vefatının ardından Kayseri’de müridi Şemseddin-i İsfahani tarafından mezarının üzerine bir türbe yapılmış, kalan kitapları ise Mevlânâ’ya teslim edilmiştir.¹⁴⁸

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Anadolu coğrafyasında daha çok Konya ve Kayseri’de ikamet etmiş olan Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî, öncelikle Konya’da kendisine ulvî bir vazife telakki ettiği Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin manevî irşâdıyla ilgilenmiştir. Onun zâhirî ilimlerde babasını geçtiğini gören Seyyid, babası gibi kâmil bir mürşid olabilmesi için ledünni ilimlerde de ilerlemesini isteyerek Mevlânâ’nın sûfilik yoluna girmesine vesile olmuştur.¹⁴⁹ Yanında bulunduğu süre boyunca ona riyazet ve mücâhede ile dünyadan ilgiyi kesmesini öğütlemiş, tasavvuf ilminin sır ve inceliklerini öğretmeye çalışmıştır.¹⁵⁰ Bahâeddîn Veled’den aldığı bâtinî-ledünni hakikatleri ona da anlatarak, Mevlânâ’yı yakînî ilimleri tetkik etmeye yönlendirmiştir. Bu süreç içerisinde Baha Veled’in maârif adlı eserini de Mevlânâ’ya defâatle tekrar eden Seyyid-i Sırdan, böylece halifesi olduğu Baha Veled’in görüşlerini Mevlânâ’ya aktararak baba-oğul arasındaki tasavvufî bağlantının kurulmasını sağlamıştır.¹⁵¹

Seyyid Burhaneddin, Konya’da Mevlânâ’nın yanı sıra, Selâhaddîn-i Zerkûb (ö.1258/657) ve Sultan Veled gibi önemli şahsiyetlerin de manevî eğitimiyle yakından ilgilenmiş, onların irfanî açıdan beslenmelerini sağlamış, tasavvufî sırları kavramalarında yardımcı olmuş ve bu iki büyük şahsın Mevlevîlik tarikatının devamının sağlanmasında mühim halkalar haline gelmelerini sağlamıştır. Selâhaddîn-i Zerkûb, Mevlânâ’nın Şems’ten sonraki sohbet arkadaşı olmuştur. Ayrıca Seyyid-i Sırdan’ın, bir mecliste Selâhaddîn-i Zerkûb hakkında, “ben ‘hâl’imi Selâhaddîn’e, ‘kâl’imi ise Mevlânâ’ya bağışladım” dediği nakledilmiştir.¹⁵²

Mevlânâ’nın, aldığı ‘hâl’ ilmi eğitiminden sonra, artık tevhid ve marifetin sırlarını gerektiği gibi kavrayıp, davranış haline getirdiğine ve nihayet bu konuda da

¹⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Seyyid Burhâneddîn Tirmizî, *Maârif*, (Çev. Ali Rıza Karabulut), Mektebe Yay., Kayseri 1995.

¹⁴⁸ Eflâkî, a.g.e., I, s. 151.

¹⁴⁹ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 81.

¹⁵⁰ Zira Burhâneddîn Tirmizî’ye göre göre asıl ilim, tasavvuf ilmidir. Şayet kişi bu ilmi öğrenirse, diğer ilimleri cehalet olarak görür. Ahiret yurdu, ancak bu bilgi ile kazanılır, diğer ilimler ise insanların bu fani dünyada kendilerini rahat ve güvende hissetmeleri içindir. Bkz. Tirmizî, a.g.e. s. 27.

¹⁵¹ Ürkmez, a.g.e., s. 180.

¹⁵² Eflâkî, a.g.e., I, s. 149.

kemâle eriştiğine kanaat getiren Seyyid Burhaneddin, Mevlânâ'ya hitaben: “Yüce Allah seni, babanın (Bahâeddîn Muhammed'in) derecesine ulaştırırsın. Zira hiç kimsenin derecesi ondan üstün değildir, babanın derecesi bu kadar yüce olmasaydı, Allah seni onun derecesinden de üstün kılsın diye duâ ederdim. Fakat en son derece, onun ulaştığı derecedir, ondan yüksek derece de yoktur.” diye dua etmiş, sonra müsaade isteyerek Kayseri'nin yolunu tutmuştur.¹⁵³

Kayseri'de I. Alâeddin Keykubâd, II. Gıyâseddin Keyhusrev (ö.1246/643)¹⁵⁴ ve II. İzzeddin Keykâvus (ö.1278/677)¹⁵⁵ gibi önemli Selçuklu sultanları dönemlerinde görev yapmış etkili bir devlet adamı ve dönemin Kayseri şahnesi (valisi) olan Şemseddin İsfahânî, kendisine intisap ederek, sıkı bir müridi olmuştur.¹⁵⁶ Ömrünün geri kalanını geçirdiği Kayseri'de, Şemseddin İsfahânî gibi önemli devlet adamları ve şehrin ileri gelenleri, onun sohbet meclisinde hazır bulunmuş, dini konularda merak ettiklerini rahat bir şekilde sorarak öğrenme imkânı bulmuşlardır. Böylece Muhakkık-ı Tirmizî sadece halk tabakasından değil, devlet erkânından kimselerin de dini eğitimi ve irşâdıyla ilgilenmiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ Tirmizî, a.g.e. s. 28.

¹⁵⁴ I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu olan ve ondan sonra tahta geçen II. Gıyâseddin Keyhusrev, 1221 yılında dünyaya gelmiş ve 1237 ile 1246 yılları arasında devlete hükümdarlık etmiş bu devletin dokuzuncu sultanıdır. Daha önceki Anadolu Selçuklu Sultanlarına nazaran yetersiz bir hükümdar olan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in sergilemiş olduğu baskıcı tutumun neticesi olarak Anadolu'da Babaî ayaklanması baş göstermiş, bu ayaklanma ise devletin merkezî otoritesinin bir hayli zayıfladığını ortaya çıkarmıştır. Bunu gören Moğol komutanı Baycu Noyan, Erzurum'un yağmalanması ile başlayan Anadolu istilasını başlatmış, 1243 yılında Köseadağ denilen yerde yapılan ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin beklenmedik şekilde ağır bir yenilgisiyle sonuçlanan savaş sonrası bu istila hareketi artık iyice güç kazanmıştır. Netice itibarıyla II. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde Anadolu'da artık Moğol hakimiyetinin rüzgarları esmeye başlamıştır. II. Keyhusrev 1246 (H.643) yılında vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ali Sevim, “Keyhusrev II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 349-350.

¹⁵⁵ II. Keyhusrev'in büyük oğlu olan ve 1235 yılında dünyaya geldiği tahmin edilen II. İzzeddin Keykâvus, babasından sonra 1246 yılında geçtiği tahta üç yıl kadar tek başına hüküm sürebilmiş, 1249 ile 1262 yılları arasındaki dönemde ise -Moğolların da tesiriyle- ülkeyi kardeşi IV. Kılıçarslan ile birlikte yönetmiştir. Ancak 1262 yılında kardeşinin Moğollarla anlaşması üzerine II. Keykâvus, ailesi ve kendisine tabi olanlar ile birlikte gemi ile İstanbul'a geçerek Bizans'a sığınmıştır. Bu yolculuğun ardından Dobruca denilen yere aralarında Sarı Saltuk'un da bulunduğu binlerce Türkmen yerleşmiştir. İlk başlarda II. Keykâvus'u hoşgörü ile karşılayan Bizans İmparatoru, daha sonra olası bir Moğol saldırısından çekinerek II. Keykâvus ve oğullarını hapsedilmiş, geriye kalan kişileri ise Hristiyan olmaya zorlamış, kabul etmeyenleri öldürtmüştür. Daha sonraları Cuci ulusunun Müslüman Kralı Berke Han, II. Keykâvus ve oğullarını kurtararak ülkesine getirtmiş, neticesinde II. Keykâvus, 1278 (H.677) yılında Kırım'da vefat etmiştir. Onun ölümünden üç yıl sonra oğullarından II. Mesud Anadolu'ya gelerek tahta çıkmayı başarmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, “Keykâvus II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 355-357.

¹⁵⁶ Mehmet Suat Bal, “Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 19, Konya 2006, s. 265; Eflâkî, a.g.e., I, s. 145.

¹⁵⁷ Tirmizî, a.g.e. s. 38.

Seyyid Burhaneddin, Kayseri’de Moğol tehlikesinin patlak verdiği, halkın korku ve bunalım içerisinde olduğu dönemde, insanlara güven ve umut aşılıyarak, yaklaşan bu tehlikenin ortaya çıkardığı tahribatı en aza indirmeye çalışmış; böylelikle bîtâb düşmüş gönüllere ve endişe içerisinde bulunan halka, bir çıkış ve umut kaynağı olmuştur.¹⁵⁸ Sultan Veled de onun, halka gizli sırları açarak, insanların ruhlarını dirilttiğini dile getirmiştir.¹⁵⁹

Hayatının bazı dönemlerinde nefis terbiyesi için Allah’a niyâz ve iltica ile meşgul olan Seyyid-i Sırdan, yaşamının büyük bölümünde, medresede dersler okutarak, halkın ilim, irşâd ve ihyasıyla iştigal olmuştur. Onların dertleriyle dertlenip, nasihatlerde bulunmuş, sorunlarına çare aramış, onlara bizzat imamlık yaparak her daim iç içe olmuştur. Nitekim o, Maârif’inde, insanın halk ile ne denli yakınlaşp kaynaşursa, o denli Hakk’a ulaşacağını belirtmiş, dolayısıyla bu durumu Allah’a yaklaştıran en güzel bir yol olarak görmüştür.¹⁶⁰

Ayrıca Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî ’nin, Kayseri’de yapmış olduğu tüm bu faaliyetler, ileride Mevlevilik tarikatının burada kolay ve hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmasında da bir temel teşkil etmiştir.¹⁶¹

1.7. Şems-i Tebrîzî (ö. 1247 / H.645[?])

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye dost ve arkadaşlık eden Tebriz erenlerinden Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Melikdâd, 582 (1186) yılı civarında Tebriz’de dünyaya gelmiştir. Esas adı Muhammed olup, halk arasında Şemsü'l Hak-ve'd-Din, Kamil-i Tebrizî ve Şemseddin-i Perende olarak da anılmış, ancak en meşhur kullanımı doğduğu yere nisbetle Şems-i Tebrizî unvanı olmuştur.¹⁶²

Daha küçük yaşta iken birtakım manevî hallere ve üstün derecelere sahip olan Şems, akranlarından farklı bir tabiatta yaratıldığını göstermiştir. Nitekim o, Sultan Veled’e anlattığına göre henüz çocukluk ve ilk gençlik çağlarında gayb âlemini müşahede ediyor, diğer insanları da kendisi gibi zannediyordu. Fakat sonrasında

¹⁵⁸ H. Ahmet Sevgi, “Seyyid Burhaneddin’in Anadolu’ya Getirdiği Dinamizm”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 4, Kayseri 1990, s. 307.

¹⁵⁹ Veled, a.g.e., s. 248.

¹⁶⁰ Tirmizî, a.g.e. s. 54.

¹⁶¹ Ürkmez, a.g.e., s. 184.

¹⁶² Eflâkî, a.g.e., II, s. 76-77, 88.

bunun yalnız kendisinde olduğunu fark etmiş, şeyhi de bunları herkese söylemesini menetmiştir.¹⁶³

Eflâkî'nin zikrettiğine göre, önceleri Tebriz'de Şeyh Ebu Bekr-i Tebrizi-i Sellebaf'ın talebesi olan Şems, ondan icâzet aldıktan sonra izin isteyerek, hakikati arayan, daha kuvvetli, kendisini manen daha yüksek mertebelere eriştirecek kâmil bir mürşid bulma gayesiyle yola çıkmıştır.¹⁶⁴ Şems'in bu arzusunu kendi eseri olan Makâlât'ta şu şekilde dile getirdiğini görmekteyiz: “Kendi cinsimden birini istiyorum; onu kible edineyim, yüzümü ona çevireyim. Kendimden geçmiş olayım..”¹⁶⁵ Ne var ki bazı kaynaklarda, Şems'in bir mürşitten ziyade kendisiyle birlikte hakiki olgunluğa erişeceği bir sohbet dostu ya da gerçek bir yoldaş arayışı içerisinde olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁶ Bu amaçlarla Bağdat, Şam, Halep, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Aksaray gibi birçok şehri dolaşan Şems-i Tebrizî, farklı özellikteki birçok sofî meşrep velilerle karşılaşmıştır.¹⁶⁷ Karşılaştığı onca hikmet ehline rağmen aradığını bulamayan Şems, aynı zamanda birçok kişinin de kendisine mürid olduğu yolculuğuna devam eder.¹⁶⁸ Bağdat'ta Evhadüddin Kirmânî ile de karşılaşan Şems, onun manevî arkadaşlık teklifini reddetmiş, daha sonra o sıralar Şam'da ilim tahsiliyle meşgul olan Mevlânâ ile karşılaşmıştır. Mevlânâ'yı bir lahza görmüş, ona: “Dünya sarrafi beni anla” demiş, ancak istiğrak âleminin mânevî sarhoşluğuyla onunla tanışmadan ayrılmışlardır.¹⁶⁹

Şems'in Konya diyarına neden yöneldiğini ise Makâlât'taki şu ifadeleri ile anlamaktayız: “Allahya yalvardım: Yarabbi! Beni kendi velilerinle tanıştır, onlar ile yoldaş et! dedim. Rüyamda seni bir velî ile yoldaş edeceğiz dediler. Sordum: O velî nerededir? Ertesi gece bu velinin, Rum diyarında (Anadolu'da) olduğunu söylediler. Bir zaman sonra tekrar gördüğüm rüyada, «Henüz vakti gelmemiştir. Her işin bir zamanı vardır,» dediler.”¹⁷⁰

Halep'te on dört ay boyunca bir medrese hücrelerinde riyazet ve mücahede ile meşgul olan Şems, daha sonra rüyasında gördüğü manevi işaret gereği sohbet dostunu

¹⁶³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 123.

¹⁶⁴ Eflâkî, a.g.e., II, s. 77.

¹⁶⁵ Şems-i Tebrizî, *Makâlât*, (Çev. Mehmed Nuri Gençosman), Ataç Yay., İstanbul 2009, s. 775.

¹⁶⁶ Sipehsâlâr, a.g.e., s. 123; Eflâkî, a.g.e., II, s. 77; Câmî, a.g.e., s. 611.

¹⁶⁷ Ürkmez, a.g.e., s. 188.

¹⁶⁸ Eflâkî, a.g.e., II, s. 77-78.

¹⁶⁹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 78-79.

¹⁷⁰ Tebrizî, a.g.e., s. 446.

bulmak için Anadolu'ya yönelmiştir.¹⁷¹ 29 Kasım 1244 (26 Cemâziyelâhir 642) Pazar günü Konya'ya gelen Şems-i Tebrizî, orada talebeleriyle birlikte yoldan geçen Mevlânâ'nın karşısına çıkıp ona sorular sormuş, aldığı cevaplar karşısında çok etkilenerek kendinden geçmiş, ardından Mevlânâ'nın davetiyle medreseye götürülmüştür.¹⁷² Burada uzun uzun sohbetler edip sıkı bir dostluk kuran bu ikili, uzun bir süre (üç ya da altı ay) visal orucu tutarak halvete çekilmiş, kimseyle ilgilenmeyip Yaratıcıyı tâ'zîm ve takdis ile meşgul olmuşlardır.¹⁷³ Mevlânâ'nın eskisi gibi kendilerini irşâd, tâlim ve va'zetmekten uzaklaştığını gören bazı kimseler, bu durumun sorumlusu olarak gördükleri Şems hakkında ileri geri konuşmaya başlamışlar, bu insanların kıskançlık ve düşmanlıkları üzerine Şems-i Tebrizî ise, 11 Mart 1246 (21 Şevval 643) Perşembe günü Konya'yı terk ederek Şam'a gitmiştir.¹⁷⁴

Şems'in gidişinden dolayı büyük bir ızdırap içerisinde olan Mevlânâ, onun Şam'da olduğu haberini alınca birkaç defa mektup gönderip arz ve tam bir lütufla, dönmesi için ona çağrıda bulunmuştur.¹⁷⁵ Bir müddet Şam'da kaldıktan sonra, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled aracılığıyla yaptığı geri dönme teklifini kırmayan Şems, yeniden Konya'ya dönmeye razı olmuştur. Döndüğünde kadın erkek büyük bir kalabalık tarafından karşılanan Şems-i Tebrizî'ye kıskançlık ve düşmanlık eden kimseler, pişmanlıklarını belirtip tövbe etmiş, bir daha böyle bir terbiyesizlikte bulunmayacaklarına dair sözler vermişlerdir.¹⁷⁶ Fakat bir müddet sonra aynı sıkıntıların yeniden tezahür ettiğini gören Şems, bu kez bir daha dönmek üzere ikinci defa ortalıktan kaybolmuştur.¹⁷⁷

Şems'in bu ikinci ayrılığında dolayı derin bir üzüntü içerisinde giren Mevlânâ, artık tüm rahatını yitirmiş, uykusu ve huzuru kaybolmuş, son derece kederli bir hale bürünmüştür. Öyle ki, Şems'in ortalıktan kaybolmasından kırk gün sonra artık bir daha beyaz sarık sarmamış, başına duman renkli bir sarık sarmış, matem tutanların giydiği,

¹⁷¹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 125-126.

¹⁷² Tebrizî, a.g.e., s. 215.

¹⁷³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 80-81; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 125.

¹⁷⁴ Eflâkî, a.g.e., II, s. 87; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 126; Veled, a.g.e., s. 51.

¹⁷⁵ Eflâkî, a.g.e., II, s. 138.

¹⁷⁶ Eflâkî, a.g.e., II, s. 134; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 129.

¹⁷⁷ Eflâkî, a.g.e., II, s. 129; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 130.

hindibârî da denilen, Yemen ve Hint kumaşından bir ferace yaptırıp ömrünün sonuna kadar bunları giymiştir.¹⁷⁸

Bir süre Şems'ten bir haber beklemiş, ancak hiçbir haber alamayınca onu Şam tarafında aramak için yola koyulmuştur.¹⁷⁹ Ancak aylarca süren aramalardan sonra Şam'da da ona dair herhangi bir ize rastlayamayan Celâleddîn-i Rûmî, hiçbir sonuç elde edememiştir. Bu arada Konya halkı da Mevlânâ'nın gidişine daha fazla dayanamayıp ona mektuplar göndererek geri dönmelerini istemişlerdir. Mevlânâ da kendisine çağrıda bulunanların bu isteklerini geri çevirememiş, 1247-1248 yılında yeniden Konya'ya dönerek insanları tebliğ ve tebşir ile meşgul olmuştur.¹⁸⁰

İncelediğimiz kaynaklarda; Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya geldikten sonra burada tam olarak ne kadar kaldığı, buradan kaç defa ayrıldığı, ayrıldıktan sonra nerelere (Halep, Şam) gittiği ve özellikle de son ayrılışın bir suikast mı yoksa bir sırta kadem basma mı olduğu noktasında bir takım görüş ayrılıkları hatta mübhemiyet bulunmaktadır.

Esrarengiz bir yapıya sahip olan Şems-i Tebrizî'nin, büyük olasılıkla 1247-48/645'de olan ölümü de büyük bir gizem konusudur.¹⁸¹ Nitekim Eflâki, önce, Şems'in bir gün Mevlânâ'nın yanında halvetteyken dışarıdan çağrıldığını, dışarı çıktığında ise yedi kişi tarafından tuzağa düşürülerek bir bıçak darbesi aldığını, sonrasında ise bir nara atarak arkasında birkaç damla kan bırakmış vaziyette ortalıktan kaybolduğunu ve bir daha onun izine rastlanılmadığını aktarır.¹⁸²

Daha sonra bu suikast girişiminin içerisinde Mevlânâ'nın ortanca oğlu Alâeddin'in de bulunduğunu söyleyip, onun ve diğer suikastçıların olaydan kısa bir süre sonra yaptıklarının cezasını çeşitli şekillerde gördüklerini aktarır. Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin'in de o günlerde öldüğünden ve babasının onun cenazesine katılmadığından söz eder.¹⁸³ Sonrasında bize Şems-i Tebriz'inin H.645 Perşembe günü

¹⁷⁸ Eflâkî, a.g.e., II, s. 128.

¹⁷⁹ Bazı kaynaklarda Mevlânâ'nın Şems'i bulmak için yaptığı bu yolculuğun sayısı hakkında farklı rivayetlere rastlanır. Öyle ki Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî; Sipehsâlâr'a göre bir defa, Sultan Veled'e göre iki defa, Eflâkî'ye göre üç kez, Fûrûzanfer'e göre ise tam dört kez Şam'a Şems'i bulma adına sefer düzenlemiştir.

¹⁸⁰ Eflâkî, a.g.e., II, s. 137.

¹⁸¹ Ürkmez, a.g.e., s. 194.

¹⁸² Eflâkî, a.g.e., II, s. 126.

¹⁸³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 127,185; Câmî, a.g.e., s. 613.

kaybolup gizlendiğini, daha sonra ise Şems'in Şam'da bir başçı dükkânında görüldüğüne dair rivayeti aktarır.¹⁸⁴

Nihayetinde birbirinden farklı bu rivayetlerin bir takım çelişkiler barındırdığına kendisinin de kanaat getirdiği anlaşılan Eflâki, bazılarının ise onun Mevlânâ'nın babası Mevlânâ-yi Buzurg (Büyük Mevlânâ) Bahâeddîn Veled'in yanında defnedilmiş olduğu görüşünde olduklarını aktarır.¹⁸⁵ En sonunda ise Eflâkî, konuyla ilgili Ârif Çelebi'nin (ö.1320/719)¹⁸⁶ aktardığı son bir rivayete daha yer verir. Buna göre Şems, şehit edildikten sonra onu şehit eden kişiler tarafından bir kuyuya atılmış, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ise onu rüyasında görmüş, yanına birkaç müridini de alarak gece yarısı gidip onu kuyudan çıkarıp temizlemişler, sonrasında ise Mevlânâ'nın medresesinde yatmakta olan Emir Bedreddin'in yanına gömmüşlerdir. Ve bu durum, pek kimsenin bilmediği bir sırdır.¹⁸⁷ Eflâkî'nin dışındaki diğer bazı eserlere baktığımızda ise yaygın olan genel kanaatin, Şems-i Tebrizî'nin bizzat Sultan Veled'e de bahsettiği gibi, kendisine karşı olan kin ve düşmanlığın farkında olup, bir tatsızlık çıkmaması için kendi isteğiyle sırta kadem bastığı şeklinde olduğunu görmekteyiz.¹⁸⁸

Bütün bu rivayetlere baktığımızda, Şems'in ne zaman ve nerede vefat ettiğine dair kesin bir hükme varmanın güç olduğu ortadadır. Ancak kanaatimizce bu son görüş en isabetli olanıdır. Zira şayet Şems-i Tebrizî'nin Konya'da öldürüldüğüne dair rivayetler gerçek olsaydı, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî bu haberi er ya da geç öğrenir, onu aramak üzere ta Şam'a kadar gitmezdi. Bundan dolayı Şems'in Konya'da

¹⁸⁴ Eflâkî, a.g.e., II, s. 128-129.

¹⁸⁵ Eflâkî, a.g.e., II, s. 137.

¹⁸⁶ Baba tarafından Mevlânâ Celâleddîn'in torunu ve Sultan Veled'in oğlu, anne tarafından ise Selâhaddîn-i Zerkûb'un torunu ve Fâtıma Hatun'un oğlu olan Ârif Çelebi, 1272 yılında Konya'da dünyaya gelmiştir. Dedesi Mevlânâ Celâleddîn tarafından kendisine veilmiş olan esas adı Feridûn, lakabı ise Celâleddin ve Emir Ârif'dir. Ancak Mevlevî çevrelerinde Emir yerine Ulu unvanı ile anılmıştır. Mevlevîliğin usul ve yöntem itibariyle tam bir tarikat kimliğine bürünmesinde önemli roller üstlenen Ârif Çelebi, yaşamı boyunca Mevlevîliğin yayılması için çabalamış ve bu konuda büyük katkılar sunmuştur. Nitekim o, bu minvalde gerçekleştirdiği seyahatlerle Mevlevîliğin Anadolu'da ve hatta Batı İran'da yayılmasını sağlamıştır. Ârif Çelebi 1320 (H.719) yılında bu seyahatlerinin birinden döndüğü sırada rahatsızlanmış ve Konya'da vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Ârif Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 363-364. Ayrıca bkz. Eflâkî, a.g.e., II, s. 226-326 (Sekizinci Bölüm).

¹⁸⁷ Eflâkî, a.g.e., II, s. 138; Câmî, a.g.e., s. 613.

¹⁸⁸ Veled, a.g.e., s. 65; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 130; Fûrûzanfer, a.g.e., s. 117.

öldürülmeyip, Konya'dan ayrılmış olması, sonrasında ise akıbetinden bir haber alınamamış olması en kuvvetli muhtemeldir.

Şems-i Tebrizî'nin, Mevlevîlerin 'Hırka-i Şems' veya 'Esrar-ı Şemseddin-i Tebrizî' gibi isimlerle de andıkları; Şems'in bazı sohbet meclislerinde aktardığı tasavvufî görüşlerinden, kendisine sorulan sorulara verdiği yanıtlardan, menkıbevi kıssalarından, Mevlânâ ve diğer sûfilerle aralarında geçen diyaloglarından ve onun kendi hayatıyla ilgili bilgilerden oluşan 'Makâlât' adlı eseri mevcuttur. Bunun yanında ona, 'Mergübü'l-kulûb' adlı 138 beyitlik mesnevi türünde bir eser de isnâd edilmişse de kabul görmemiştir.¹⁸⁹

Ele aldığımız kaynaklarda Şems-i Tebrizî'nin, Anadolu serüveni içerisinde Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Aksaray ve Konya gibi Anadolu'nun muhtelif birçok şehrini dolaştığı sabittir. Onun bu yolculuğu her ne kadar kendisinin bulunduğu manevi dereceyle yetinemeyip, kendisini daha yükseklere eriştirecek kâmil bir mürşid bulma amaçlı olsa dahi, Şems'in, her gittiği bölgede isteyerek ya da istemeyerek kendisine bağlanan müridlerin sayısını arttırdığı da bir gerçektir.¹⁹⁰ Nitekim o, Makâlât'ın bazı yerlerinde insanların kendisine mürid olduğuna değinmiştir.¹⁹¹ Ancak yine aynı eserinde geçen şu ifadelerinden, onun, herkesi kendisine mürid olarak kabul etmediğini ve bu konuda biraz seçici davrandığını da anlamaktayız: "Ben mürid tutmam, dedim. Bana çok ısrar ettiler, sana mürid olalım, bize hırka ver dediler. Kaçtım, arkamdan bir konak mesafeye kadar geldiler. Getirdiklerini oraya döktüler. Faydası olmadı, oradan uzaklaştım. Ben kendime bir şeyh edineyim ki, onunla tartışayım. Yoksa her şeyhi kâmil sanan müridleri istemiyorum."¹⁹²

Eflâkî de bu minvalde Şems'in, Evhadüddin ile olan münasebetinde ona: "...ben mürit değil, şeyh istiyorum. Hem de rastgele bir şeyh değil hakikati arayan olgun bir şeyh,..." dediğini kaydeder.¹⁹³ Bir başka rivayette geçen: "Şems buyurdu ki: Bana öyle bir mürit lazımdır ki bütün olgun şeyhler ve eren arifler onu,

¹⁸⁹ Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 511-516.

¹⁹⁰ Eflâkî, a.g.e., II, s. 77, 84, 96, 125, 133, 134; Câmî, a.g.e., s. 610; Tebrizî, a.g.e., s. 413, 647; Franklin Lewis, *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, (Çev. Gül Çağalı Güven – Hamide Koyukan), Kabcacı Yay., İstanbul 2010., s. 191-192.

¹⁹¹ Tebrizî, a.g.e., s. 413, 647.

¹⁹² Tebrizî, a.g.e., s. 785.

¹⁹³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 78.

olgunlaştırmaktan aciz kalsınlar. Onda hiç de olgunluk kabiliyeti olmasın. Hepsi onu olgunlaştırmaktan aciz kalsınlar; ben onu başkalarını olgunlaştıran, bir olgun kişi yapayım; Tanrı'yı, ona şeksiz ve tahminsiz olarak göstereyim.” ifadesi de az önceki rivayeti teyit etmesi açısından önemlidir.¹⁹⁴

Bütün bu ifadelerden az önce de belirttiğimiz gibi, Şems'in bu konuda seçici davrandığını anlamaktayız. O, yaptığı yolculuklar sırasında müridlerini (istisnai birkaç durum dışında) sıradan halktan değil, şeyhlerden seçip onları yetiştirmiştir. Nitekim Eflâkî de onun Abdal, Efrâd, Kutublar ve Ricâlullah'tan mânevî kuvvet sahibi birçok büyük zât ile karşılaştığını, onları kendine mürid yapıp yolculuğuna devam ettiğini belirtirken, Şems ise, gittiği yerlerde karşılaştığı bu mânâ büyüklerini yer yer çeşitli şekillerde sınıadığını da açıkça söylemiştir.¹⁹⁵ Buradan Şems-i Tebrizî'nin, gittiği yerlerde karşılaştığı ve irşâd edip kendisine mürid yaptığı bu zâtlar vasıtasıyla, dolaylı bir şekilde Anadolu'nun İslamlaşmasına büyük katkılarda bulunmuş olduğunu da söyleyebiliriz. Zira onun irşâd ettiği şahısların her birinin, bu topraklarda geniş bir mürid kitlesi ve halka eğilen yönü bulunmaktaydı. Ondan etkilenip, ona birer mürid olan bu Allah erleri, kendi müridlerini de bu doğrultuda eğitmişlerdir.

Bunun yanı sıra, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Şems-i Tebrizî'nin, Anadolu seyahati sırasında uğradığı yerlerde, istisnai olarak halktan olan kimselerin eğitimi ve irşâdıyla bizzat ilgilendiği de olmuştur. Nitekim o, Konya'ya varmadan önce Erzurum'a gelmiş, orada bir müddet mektep hocalığı ile meşgul olmuştur. Orada, şehrin saygın hükümdârının ricası üzerine, onun oğlunun eğitimi ile ilgilenmiş ve çok kısa bir sürede çocuğa inanılmaz bir mesafe katettirmiştir.¹⁹⁶

Şems-i Tebrizî'nin Anadolu'nun İslamlaşma sürecine olan katkılarından söz ederken, onun Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî üzerindeki etkilerine değinmemenin büyük bir noksanlık olacağı kanaatindeyiz. Zira Mevlânâ'yı Mevlânâ yapan kişi bizzat Şems-i Tebrizî'dir. O olmasaydı belki de kimse Mevlânâ'yı bu kadar duymayacak; Mevlânâ, Anadolu'da yaşamış sıradan bir şeyh veya sûfilerden biri olarak anılacaktı.

Aradığı gerçek dostu bulma ümidiyle Konya'ya kadar gelen Şems'in, bu gelişi, aynı zamanda Mevlânâ'nın hayatında büyük bir değişim yaşamasına sebep

¹⁹⁴ Eflâkî, a.g.e., II, s. 103.

¹⁹⁵ Eflâkî, a.g.e., II, s. 77; Tebrizî, a.g.e., s. 901.

¹⁹⁶ Eflâkî, a.g.e., II, s. 132.

olmuştur. Camide vaz'etmek, medresede dinî ilimler vermek ve halkı irşâd ile meşgul olmak gibi daha çok zâhirî ilimlerle hemhâl bir âlim olan Mevlânâ'nın, daha önce müşidi Burhâneddîn Tirmizî'den bir takım bâtinî incelikleri alması hasebiyle, zühdf bir yönü de bulunmaktaydı. Ancak Şems'ten sonra onun bâtinî yönü tam mânâsıyla inkişâf etmiş, bundan sonra ilahî aşk, vecd ve cezbeye yönelmiştir. Şems-i Tebrizî, bu cihetle Celâleddîn-i Rûmî'nin tasavvuf düşüncesindeki değişiminin ve onun şuttâr yoluna girmesinin en önemli vesilesi olmuştur. Onun Mevlânâ ile arasındaki ilişki, çoğu kez Hızır ile Musa (a.s) arasındaki ilişkiye benzetilmiştir. Nitekim Şems, ibadet, riyazet ve mücahede ile belli bir manevî olgunluğa erişmiş olan Mevlânâ'nın, artık ledünni sırlara mazhar olmasını sağlamış, ona her görünenin bir de görünmeyenini görmeyi öğretmiştir.¹⁹⁷

Şems-i Tebrizî, Konya'da bulunduğu kısa süre içerisinde, Mevlânâ'nın dışında ileride Mevlevîliği sistemleştirecek olan ve o zamanlar henüz gençlik çağında olan Hüsameddin Çelebi ve Sultan Veled'in de manevî eğitimiyle yakından ilgilenmiştir. Nitekim kaynaklar, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in, Şems-i Tebrizî'nin müridi olduğundan da bahsetmektedir.¹⁹⁸ Şems, bu her iki gence karşı da çokça muhabbet beslemiş, onların manevî kuvvete ulaşmaları için hem eğitmiş, hem de mertebelerini görmek için sınamış, onların manevî bağlılık ve hallerini över nitelikte söylediği birçok rivayet ise kaynaklardaki yerini almıştır.¹⁹⁹

Hatta yine Eflâkî'nin naklettiğine göre bir gün Şems, içinde Mevlânâ ve seçkin kimselerin de bulunduğu bir mecliste Mevlânâ'ya, Sultan Veled'in hizmetlerini ve ondan memnuniyetini anlatmış, ardından kendisine Tanrı tarafından iki halin verildiğinden bahsetmiştir. Bunlardan birinin başı, diğerinin ise sırrı olduğunu, başını tam bir samimiyetle Mevlânâ'ya, sırrını ise Şam'dan dönüş sırasında Sultan Veled'e verdiğini, bundan dolayı Sultan Veled'in çok nasipli olduğunu, onun ileride büyük bir şeyh olacağını bildirmiştir.²⁰⁰ Onun bu ilgili tutumunun, ileride Mevlevilik tarikatının Anadolu'ya yayılmasına öncülük edecek olan bu iki halifesinin, manevi olgunluğa

¹⁹⁷ Kadir Özköse, "Mevlânâ'nın Hakikat Arayışında Şems Kılavuzluğu", *Marife*, Cilt. 7, Sayı. 3, Konya 2007, s. 225-244; Osman Nuri Küçük, "Şems-i Tebrizî'nin Tasavvufi Meşrebi ve Mevlânâ'nın Düşüncelerine Tesiri", *Tasavvuf - İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt. 10, Sayı.24, İstanbul 2009, s. 36-37.

¹⁹⁸ Eflâkî, a.g.e., II, s. 85-86, 89; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 121.

¹⁹⁹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 85-86.

²⁰⁰ Eflâkî, a.g.e., II, s. 135-136.

erişmesinde ve hakikat sırlarını menbâından öğrenmesinde tesiri olduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

1.8. Necmeddîn-i Râzî (Dâye) (ö. 1256 / H.654)

1177 (H.573) yılında İran'ın Rey şehrinde dünyaya gelmiştir. Eserlerindeki bazı şiirlerinde 'Necm', 'Necmâ' ya da 'Necm-i Razi' mahlasını kullanmasından dolayı 'Necmeddîn', doğduğu yer olan Rey'e nisbetle ise 'Razî' unvanıyla şöhret bulmuştur. 'Dâye' ismini kendi eserlerinde hiç kullanmazken, kaynaklarda onun bu lakabına da sıkça yer verilmiştir.²⁰¹ Bir görüşe göre ise, 'sütanne' anlamına gelen bu 'Dâye' lakabı ona, çok sayıda mürid yetiştirdiği için verilmiştir.²⁰²

Ömrünün büyük bir kısmı ilmî seyahatlerde geçen Necmeddîn-i Râzî, 1202 yılından itibaren doğduğu Rey şehriden çıkıp Şam, Mısır, Hicaz, Bağdat, Harizm ve Horasan gibi bölgelere ilim amaçlı yolculuklar gerçekleştirmiştir. Bağdat'ta bulunduğu sırada Şeyh Ebu Hafs Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir. 1204 yılında Sühreverdî'nin de yönlendirmesiyle, tasavvuftaki seyrini tamamlayacak bir şeyh bulmak ve irşad faaliyetlerine katılmak üzere yeniden yola koyulmuştur.²⁰³ Horasan'da hadis ve tefsir dersleri olarak özellikle tefsir ilminde derinleşen Necmeddîn-i Dâye, Harizm'e giderek tasavvuf tarihinin en büyük simalarından birisi sayılan, Kübrevîyye tarikatının kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ'ya intisap etmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ ise, onun manevî eğitim ve irşadı ile alâkadar olması için, meşhur halifelerinden Mecdüddin el-Bağdâdî'yi (ö.1219/616)²⁰⁴ görevlendirmiştir.²⁰⁵

Necmeddîn-i Râzî'nin tasavvufî tekâmülünde büyük rol üstlenen Mecdüddin Bağdadi, önce onu bir imtihana tâbi tutmuş, ardından da müridliğine kabul ederek

²⁰¹ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 253; Eflâkî, a.g.e., II, s. 298; Fürûzanfer, a.g.e., s. 157.

²⁰² Mehmet Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 496-497.

²⁰³ Baltacı, a.g.e., s. 42.

²⁰⁴ Mecdüddin el-Bağdâdî, 1161 yılında Bağdat'ta ebeveyni doktor olan bir ailede dünyaya gelmiştir. Genç yaşlarda Harizm'deki doktor ihtiyacından dolayı Abbasî halifesinin de yönlendirmesiyle ailesi ile birlikte Harizm'e göç etmiş, orada Kübrevîyye tarikatının piri Necmeddîn-i Kübrâ'nın ders halkasına katılmıştır. Orada on beş yıl kadar şeyhinin hizmetinde bulunan Mecdüddin el-Bağdâdî, daha sonra şeyhinden aldığı hilafet ile insanları irşad ve tebliğ faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Bu sırada şeyhinin görevlendirmesiyle Necmeddîn-i Dâye'nin eğitimi ile de ilgilenen Bağdâdî, muhtemelen 1219 (H.616) yılında öldürülmüştür. Ölüm sebebi ile ilgili ise birbirinden farklı bazı rivayetler bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Mecdüddin el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 230-231.

²⁰⁵ Câmî, a.g.e., s. 579; Fürûzanfer, a.g.e., s. 157.

seyr-ü sülûkunu hızlı bir şekilde katettirmiş, böylece onu, mürid ve dervişleri irşâda ehil birisi haline getirmiştir. Bundan sonraki Harizm’de kaldığı süre zarfında irşâd faaliyetlerinin de içerisinde yer alan Dâye, Harizm’in Moğol istilasına uğramasından önce ya da mürşidi Mecdüddin Bağdadi’nin, Harizm sultanı tarafından öldürülmesinden sonra 1217 yılında buradan ayrılarak Rey’e dönmüştür.²⁰⁶

Ancak Moğol ateşinin Rey şehrini de sarması üzerine, burayı da terk ederek Hamedan’a geçmiştir. Orada geçen bir yıla rağmen Moğol tehlikesinin dinmemesi, aksine gittikçe büyümesi üzerine kendi memleketinden ümidini kesen Necmeddîn-i Râzî, inancını yaşayabileceği, müridlerini irşâda devam edebileceği ve yeni müridler yetiştirip irfanî faaliyetlerine devam edebileceği, hepsinden önemlisi de Moğol ateşinden uzak, güvenilir bir yurt arayışı içerisine girmiştir.²⁰⁷

Bu arayışın sonunda, gidilebilecek en uygun yerin, o dönem henüz Moğol tehlikesinin uzağında olan, ilim ve irfan ehline değer veren adaletli bir hükümdara sahip, ekser halkının ehl-i sünnet ve cemaat akidesine mensup olduğu ve insanların huzur ve güven içerisinde yaşadığı, Anadolu diyarı olduğu kanaatine varmıştır. Ardından ise ailesi, yakın çevresi ve yanındaki müridleri ile birlikte o zamanın en güvenli bölgesi olan Anadolu’ya hicret etme kararı almıştır.²⁰⁸ Onun bu kararı, aynı zamanda Kübrevilik tarikatının Anadolu’daki ilk temsilcisi olma unvanını kazanmasını da sağlamıştır. Nitekim Râzî, ailesi, müridleri ve yakın çevresiyle birlikte girdiği Anadolu’ya Kübreviliğin de ilk kez girişini sağlamıştır.²⁰⁹

Böylece yaklaşık yedi yıl sürecek olan Anadolu serüvenine başlayan Dâye, 1221/618 yılında Erbil,²¹⁰ Musul ve Diyarbakır güzergâhındaki çetin bir yolculuğun ardından Anadolu’ya giriş yapmış ve Malatya’ya gelmiştir. Malatya’da iken, Abbasi halifesi Nâsır-Lidînillâh tarafından I. Alâeddin Keykubâd’a elçi olarak gönderilen ve dönüş yolunda olan eski hocası Şehâbeddin es-Sühreverdi ile görüşmüş; ona henüz tamamlamadığı *Mirsâdü’l-İbâd* adlı eserinin bir müsveddesini göstererek görüşlerini

²⁰⁶ Okuyan, “Necmeddîn-i Dâye”, 32: 496; Baltacı, a.g.e., s. 45.

²⁰⁷ Okuyan, “Necmeddîn-i Dâye”, 32: 496.

²⁰⁸ Necmeddîn Dâye, *Mirsâdü’l-İbâd (Tasavvuf Yolu)*, (Çev. Halil Baltacı), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV)Yayımları, İstanbul 2013, s. 53-54; Câmî, a.g.e., s. 579-580; Baltacı, a.g.e., s. 63; Derya Örs, “Necmuddin-i Razi: Hayatı ve Eserleri”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 6, Ankara 2002, s. 23.

²⁰⁹ Ürkmez, a.g.e., s. 83.

²¹⁰ Ancak Fürûzanfer bu şehri ‘Erbil’ değil de ‘Erdebil’ olarak zikretmektedir. Bkz. Fürûzanfer, a.g.e., s. 157.

sormuş, o da eseri çok beğendiğini söyleyerek, bu eseri Sultan'a takdim etmesini tavsiye etmiştir. Sühreverdî, Sultan'a hitaben bu eseri ve müellifini öven bir de mektup yazarak onu Necmeddîn-i Râzî'ye vermiştir.²¹¹

Ancak burada dikkatimizi çeken husus, Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin, Necmeddîn-i Râzî'den Anadolu'da kalmasını, buradaki halkın irşâd ve manevi terbiyesi ile ilgilenecek hizmet etmeye buradan devam etmesini, ayrıca Sultan'ın himayesine girerek ona da faydalı olmasını önermesi olmuştur.²¹² Nitekim Râzî'nin, Moğol zulmü dışında Anadolu'ya gelmesinin ikinci bir amacı da, yeni müridler yetiştireceği ve pîri Necmeddîn-i Kübrâ'dan aldığı temel öğretileri yayacağı huzurlu bir ortam arayışıdır.²¹³

Bu amaçlarla daha sonra Kayseri'ye geçen Dâye, burada müridleriyle birlikte bir müddet inzivaya çekilerek, *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eserini tamamlamıştır.²¹⁴ Ardından Sivas şehrine gelip bir süre burada kalmış, Evhadüddîn-i Kirmânî ile de burada görüşmüştür. Ayrıca *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eserinin ikinci yazımını burada tamamlayarak, 1223 yılında Sühreverdî'nin mektubuyla birlikte I. Alâeddin Keykubâd'ın huzuruna çıkmış ve eserini ona hediye etmiştir.²¹⁵ Sultan I. Alâeddin, kendisi ve devleti hakkında övgü dolu ifadelerin yer aldığı bu esere hayli iltifat ederek onu takdir etmiş, karşılığında ise Dâye'ye yüklü bir ödeme yapmıştır.²¹⁶

Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinde Necmeddîn-i Râzî'nin daha sonra Konya'da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Şeyh Sadreddîn-i Konevî ile de görüştüğünü, hatta onlara bir akşam namazında imamlık ettiğini aktarmaktadır.²¹⁷ Üç yıl kadar orta Anadolu'da kalan Necmeddîn-i Râzî, Selçuklu topraklarında, mutasavvıfların ileriki dönemlerde gördüğü gibi yeterli ilgi görememiştir.²¹⁸ Burada

²¹¹ İbn Bibî, a.g.e., I, s. 253.

²¹² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971, s. 392.

²¹³ Harizm'de Moğol tehlikesiyle karşı karşıya kalındığını gören Necmeddin-i Kübra, halifelerini bir araya toplamış, her birinin çeşitli beldelere giderek oralarda İslamiyet'i ve sûfi düşüncüyü yaymalarını istemiş, böylece Kübreviliğin Anadolu'ya kadar uzanmasını sağlamıştır. Bkz. Kara, a.g.e., s. 144.

²¹⁴ Dâye, a.g.e., s. 50, 57-58, 60; Câmî, a.g.e., s. 580.

²¹⁵ Dâye, a.g.e., s. 57, 60, 390.

²¹⁶ İbn Bibî, a.g.e., I, s. 253.

²¹⁷ Câmî, a.g.e., s. 579. Fûrûzanfer de Necmeddîn-i Dâye'nin, Mevlânâ ve Sadreddin Konevî ile çok samimi arkadaş olduklarını ifade etmiş, ardından o da aynı rivayete yer vermiştir. Bkz. Fûrûzanfer, a.g.e., s. 158. Ancak Necmeddîn-i Râzî (d.1177) ile Mevlânâ (d.1207) ve Sadreddin Konevî (d.1208-1209) arasındaki yaş farkı bu rivayetin yaşanmış olma ihtimalini bir hayli düşürmektedir. Bkz. Ürkmez, a.g.e., s. 91.

²¹⁸ Örs, a.g.m., s. 24; Ürkmez, a.g.e., s. 83.

umduğu ilgi ve alâkayı bulamayan Dâye; çeşitli sebeplerle²¹⁹ müridleriyle birlikte 1224 yılında o zamanlar Mengücekler'in hüküm sürdüğü Erzincan'a geçmiştir. Nitekim o, bu durumu Mermûzât-ı Esedî adlı eserinde şöyle ifade eder:

"Dindar dostlarımdan oluşan bir grupla birlikte 618/1221 yılında Diyarbakır yoluyla Anadolu'ya geldim. Üç yıl boyunca o topraklarda dolaştım durdum. Her şehirde bir süre kaldım... Buralarda din metaindan başka her metain rayiç olduğunu gördüm. Ehl-i yakın dışında her hilekâr ve müzevveri bu metaların alıcısı buldum. Şeriat ve tarikat erbabının pazarı kesat mı kesattı... Ama fitneciler, gıybet edenler ve gününü gün edenler kıymete biniyordu. Herkes değersiz, topraktan yapılmış boncukları alıyor, sedef incilere bakan olmuyordu... Bu diyardan iyice soğudum... Yine düşe kalka dostlarımla yola koyuldum... Kader bizi Erzincan'a attı. Ama oraya varınca, Erzincan halkını da öbürleri gibi buldum... Cehaletin karanlığı içindeydiler... Ancak iyice bakınca, benzerini hiçbir yerde görmediğim ve işitmediğim bir padişah gördüm."²²⁰

Kendisinin de belirttiği gibi, Erzincan'ın da çok farklı olmadığını anlayan Râzî, 1228/625 yılında Anadolu'yu terk ederek çeşitli bölgeleri dolaşmış, en sonunda ise Abbasi halifeliğinin hizmetinde bulunmak üzere Bağdat'a gitmiştir.²²¹

Anadolu'da bulunduğu süre zarfında, Malatya, Kayseri, Sivas ve Erzincan'da çeşitli ilmî - irfânî temaslar kurup, birçok ehl-i irfan zatla görüşme sağlayan Dâye, gerek şartların bir türlü uyuşmaması, gerekse de bölge halkının ilgisizliğinden ötürü, halk bazında bir türlü beklediği ilmî teveccühü görememiştir. Bu sebepten dolayı, burada tarikatını çok fazla yayma imkânı bulamayan Necmeddîn-i Dâye, Anadolu coğrafyasının irfân denizine, tarikatı ve verdiği eğitiminden ziyade, yazdığı eserler ile katkıda bulunmuştur. Nitekim onun eserlerinin, bu coğrafyada, toplumun değişik kesimleri tarafından, kendisinden yıllar sonra bile büyük bir ilgiyle okunması, onun, daha çok eserleriyle tanınıp, insanları bu şekilde irşâd ettiğine işaret etmektedir.²²² Hatta Eflâkî, aktardığı bir rivayetinde Mevlânâ'nın torunu Ârif Çelebi'nin, kendisine hediye edilen Necmeddîn-i Dâye'nin tefsirinin bir nüshasını, kendisinin de Kastamonulu vaiz Mevlânâ Alâeddin'e hediye olarak verdiğini, ondan sonra bu nüshanın Anadolu'da daha da yayıldığını aktarmaktadır.²²³ Bununla birlikte

²¹⁹ Bu sebepler hakkında detaylı bilgi için bkz. Baltacı, a.g.e., s. 67. (dipnot 89).

²²⁰ Necmuddîn-i Râzî, Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî, (Haz. Muhammed Rızâ Şefî-i Kedkenî), Tahran 1973, s. 5-8'den iktibasla Örs, a.g.m., s. 24.

²²¹ Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", 32: 496.

²²² Ürkmez, a.g.e., s. 92.

²²³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 298.

Necmeddîn-i Râzî'nin, Anadolu'da tamamladığı *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eserinin, Osmanlı padişahı II. Murad'a takdim edilmek üzere Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edildiği de bilinmektedir.²²⁴

Necmeddîn-i Râzî'nin ardından Anadolu'ya gelen diğer Kübrevî dervişleri, her ne kadar tarikatlarını burada yaymaya çalışmışsalar da, Kübrevilik, Anadolu'da tam mânâsıyla etkinliğini sağlayamamış, sonuç olarak diğer tarikatlar Anadolu'da daha fazla yaygınlık kazanırken, Kübrevilik, onların aksine, uzun süre varlığını devam ettiremeden, iki nesil sonra etkisini komple yitirmiştir.²²⁵

Hayatının geri kalanını, Bağdat'ta eserlerinin telifi ile geçiren Necmeddîn-i Dâye'nin; '*Mirsâdü'l-İbâd mine'l-me'bde'* ile'l-me'âd', '*Bahrü'l-Hakâ'ik ve'l-me'ânî fi tefsîri's-seb'î'l-mesânî*', '*Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî*', '*Menârâtü's-sâ'irîn ve makâmâtü't-tâ'irîn*', '*Risâle-i 'İşk-u 'Aql*', '*Eş'âr-ı Şeyh Necmüddîn Râzî*' ve '*Risâletü't-tuyûr*' adlı eserleri bulunmaktadır. Dâye'nin ayrıca, otuz fikhî suali yanıtladığı '*Sirâcü'l-kulûb ve Hâsretü'l-mülûk*' ve '*Tuḥfetü'l-Ḥabîb*' adlı iki küçük kitabı daha bulunmaktadır.²²⁶

Necmeddîn-i Râzî, Moğol istilasının Bağdat'ı sarmasından iki sene önce, 1256 (H.654) yılında burada vefat etmiştir.²²⁷

1.9. Selâhaddîn-i Zerkûb (ö. 1258 / H.657)

Konya'nın Beyşehir ilçesine bağlı, göl kenarında bulunan Kâmile köyünde, geçimini balıkçılıkla sağlayan bir ailede 1186 (H.582) yılında dünyaya gelmiş olup, asıl adı Feridun'dur.²²⁸ Konya'ya giderek zerkûbluk (kuyumculuk) mesleğini öğrenmiş, bu iş ile uğraşmasından dolayı da kuyumcu anlamına gelen '*Zerkûb*' unvanıyla tanınır olmuştur.²²⁹

Kaynaklarda Selâhaddîn-i Zerkûb'un, Mevlânâ ile daha önceden tanışmış olduğu sabit olmakla birlikte, Zerkûb'un, Mevlânâ'nın -Şems'ten sonra- geçirdiği

²²⁴ Baltacı, a.g.e., s. 97; Öngören, a.g.m., s. 72

²²⁵ Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 211.

²²⁶ Okuyan, "*Necmeddîn-i Dâye*", 32: 496.

²²⁷ Câmî, a.g.e., s. 579; Baltacı, a.g.e., s. 71; Okuyan, "*Necmeddîn-i Dâye*", 32: 496.

²²⁸ Semih Ceyhan, "*Selâhaddîn-i Zerkûb*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 340-341; Eflâkî, a.g.e., II, s. 142.

²²⁹ Sipehsâlâr, a.g.e., s. 132.

değişimlerden haberi olmadığı nakledilmektedir.²³⁰ Zerkûb'un Mevlânâ'ya nasıl halife ve sohbet dostu olduğu konusunda ise kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. 1232 (H.630) yılında Seyyid Burhaneddin'e mürid olup, çeşitli hizmetlerde bulunan Zerkûb, şeyhi Seyyid Burhaneddin'in Kayseri'ye gidip orada vefat etmesinin ardından köyüne dönmüş, evlenmiş ve orada kalmıştır. Bir müddet sonra bir Cuma günü yeniden Konya'ya gelmiş, Cuma vaazında şeyhi Seyyid Burhâneddîn'den bahsederken dinlediği Mevlânâ'dan çok etkilenerek, ona intisap etmiştir. Şems'in ortadan kaybolmasından beri manevi bir sohbet dostu arayışında olan Mevlânâ ise Zerkûb'a: 'nerelerde idin?' diyerek ona iltifat göstermiş, onunla sohbet dostluğu kurarak, aynı zamanda onu ilk halifesi yapmıştır.²³¹

Başka bir rivayete göre ise, Mevlânâ bir gün kuyumcular çarşısından geçtiği sırada, kuyumcuların çıkardığı çekiç seslerinin ahengiyle cezbeye kapılıp, semâ yapmaya başlar. Kalabalığın toplandığını gören Zerkûb, kuyumcu dükkânından çıkarak büyük bir coşku ve kendinden geçmiş vaziyette semâ eden Mevlânâ'yı görür. Onun semâ ettiği sırada bir takım mucizevi şeylerin gerçekleştiğini gören Zerkûb, kendisi de vecde kapılıp Mevlânâ'ya intisap ederek mürid olur.²³² Mevlânâ ise, Şems'te gördüğü bir takım hal ve dostluğu onda da görüp ona iltifatlar etmeye başlamış, Şems'ten sonra arayış içerisinde olan ruhu onunla teskin olmuştur.²³³

Sultan Veled'in zikrettiğine göre, Mevlânâ, bundan sonra sütün şekerle kaynaşması gibi Zerkûb'la kaynaşmış, Şems'te gördüğünü onda da görmüş ve onunla sohbe başlamıştır.²³⁴ Ancak Mevlânâ'nın Şems ile sohbetinden rahatsız olan kişiler, aynı şekilde onun, Zerkûb'la olan bu kaynaşmasından da rahatsız olmuşlardır. Zerkûb'un, Mevlânâ ile sohbet dostu ve yoldaş olmaya layık olmayan cahil birisi olduğunu düşünen bu kişiler, ona türlü iftira ve hakaretler etmişler, hatta suikast girişiminde bulunmuşlar, ancak bu girişimleri son anda engellenmiştir.²³⁵ Fakat sonrasında hatalarını anlayıp pişman olmuş ve tövbe etmişlerdir.²³⁶

²³⁰ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 130.

²³¹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 142-143.

²³² Sipehsâlâr, a.g.e., s. 132; Câmî, a.g.e., s. 613; Eflâkî, a.g.e., I, s. 403., II, s. 145; Fûrûzanfer, a.g.e., s. 136.

²³³ Ceyhan, "Selâhaddîn-i Zerkûb", 36: 340; Veled, a.g.e., s. 87; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 133.

²³⁴ Veled, a.g.e., s. 87.

²³⁵ Veled, a.g.e., s. 87-88, 92; Fûrûzanfer, a.g.e., s. 131.

²³⁶ Veled, a.g.e., s. 107-108; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 134-135.

Mevlânâ ile Zerkûb arasında bir sohbet dostluğu ve halifelikten ziyade bir de akrabalık bağı vardır. Mevlânâ, oğlu Sultan Veled buluğa erişince, onu Selâhaddîn-i Zerkûb'un kızı Fatma Hatun ile evlendirmiş, Ârif Çelebi bu evlilikten dünyaya gelmiştir.²³⁷

Zerkûb on yıl kadar süren Mevlânâ ile sohbet ve müridlerin irşâdının ardından uzun süren bir hastalığa yakalanmış, sonrasında ise 29 Aralık 1258 (1 Muharrem 657)'de Konya'da vefat etmiş, Bahâeddîn Veled'in türbesinin yakınında bir yere defnedilmiştir.²³⁸

Selâhaddîn-i Zerkûb, Burhâneddîn Muhakkık-i Tirmizî'nin sohbet meclislerinde bulunmuş, onun irşâdıyla manevi ve ahlâki terbiye almıştır. Nitekim şeyhi Seyyid Burhâneddîn, onun evine misafir olarak geldiği bir gün, 'kendisine Baha Veled'den iki ilim kaldığını, bunlardan 'hâl' ilmini Zerkûb'a, 'kâl' ilmini ise Mevlânâ'ya bağışladığını' belirtmiştir.²³⁹

Mevlânâ, Şems-i Tebrizî ile karşılaşma ümidini yitirip, onun manevi hâl ve sırlarının tezahürünü kendi nefsinde bulmaya başladıktan sonra, Şems'in manevi mazhariyetini Selâhaddîn-i Zerkûb'da görmüş, onu yanına alarak kendisine sohbet arkadaşı, nâip ve halife yapmıştır.²⁴⁰ Ayrıca Şems'ten sonra kapıldığı ilahî aşk, vecd ve cezbe halinin, müridlerinin irşâdına mâni olabileceği kaygısından olsa gerek, Selâhaddîn-i Zerkûb'u müridlerine bir mürşid yapmış, bundan böyle müridlerine Zerkûb'un da etrafında toplanıp, canla başla ona hizmet etmelerini, ondan mahrum kalmamalarını öğütlemiştir.²⁴¹ Böylece müridler artık hem Mevlânâ'nın, hem de Zerkûb'un sohbetlerinden istifade etmeye başlamışlardır.

Bundan sonraki hayatında, Konya halkının ve müridlerin ihyası için daha etkin çalışmalar içerisine giren Zerkûb, bir yandan Mevlânâ'nın sohbetleriyle daha da olgunlaşmış, diğer yandan ise müridlerin manevi irşâdıyla ilgilenmiştir. Nitekim müridler, gayb âleminden de ötede bulunan gizli âlemden, kendilerinin içinden geçenlerden ve farklı sınırlardan haberler veren bu mürşidlerinin etrafını sarmış, samimi

²³⁷ Eflâkî, a.g.e., II, s. 151; Câmî, a.g.e., s. 614; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 136.

²³⁸ Eflâkî, a.g.e., II, s. 160; Veled, a.g.e., s. 138.

²³⁹ Eflâkî, a.g.e., I, s. 149., II, s. 142.

²⁴⁰ Ceyhan, "Şems-i Tebrizî", 38: 513.

²⁴¹ Veled, a.g.e., s. 79-80; Ceyhan, "Şems-i Tebrizî", 38: 513.

birer mürid olarak, on yıla yakın bir süre ondan istifade etmişlerdir.²⁴² Hatta bu müridlerin içinde Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled de bulunmakta olup, babası tarafından ona, Selâhaddîn-i Zerkûb'un sohbetlerini ihmâl etmemesi ve ona karşı saygıda kusur etmemesi tembihlemiştir.²⁴³ Sultan Veled de babasının bu uyarısını son derece dikkate almış ve Zerkûb'un sohbet meclislerine gereken ihtiramı göstermiştir. Sultan Veled, Zerkûb'un Konya'da on yıla yakın süren bu irşâdının metodunu ise İbtidânâme'sinde şöyle anlatmaktadır:

“Salâhaddîn'in irşâdı bir başka çeşitti; ihsanı, keremi, herkesten de fazlaydı. Erenlerden, yıllarca elde edemediğini insan, ondan bir solukta elde ederdi. Dudaksız - damaksız sırlar söyler, can incisini sözsüz delerdi. Halka öyle faydalar eritirdi ki kulak, o harfleri, o sesi işlememişti. Sözü, içten ve gönüllere söylerdi; melek gibi onun sözü de sudan, topraktan arıydı. Gönüllere, canlara akardı; Hak gibi her rûhun canıydı o. Pişkin bir mürşitti o olgun er; işi de olgundu, dili de, sözü de olgun.”²⁴⁴

Zerkûb, Sultan Veled'i irşâd ederek irfanî bilgileri aktarmış, ona kendisinden başka şeyh edinmemesini, hiçlik makamında eriyerek şeyhinin varlığında ölmesini ve nihayetinde güneş gibi her şeye ışık saçmasını öğütlemiştir.²⁴⁵ Ayrıca kendisinden sonra halifelğe geçecek olan Hüsameddin Çelebi de onun sohbetlerinde hazır bulunmuş, Zerkûb, onun da tasavvufi sırları ihata etmesinde büyük pay sahibi olmuştur.²⁴⁶ Böylece Konya'da yetiştirdiği diğer müridleri gibi, ileride Mevlevîliğin müesseseseleşmesinde etkin rol oynayacak olan bu iki isim de onun ledünni bilgi ve birikimlerinden istifade etmişlerdir.

Bütün bunların yanı sıra, kaynaklarda, Selâhaddîn-i Zerkûb'un şahsında, Mevlevîliğin esnaf camiası içerisinde bir yayılma zemini bulduğunu gösteren bazı rivayetler de bulunmaktadır.²⁴⁷

²⁴² Eflâkî, a.g.e., I, s. 148; a.e., II, s. 146; Veled, a.g.e., s. 137.

²⁴³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 141.

²⁴⁴ Veled, a.g.e., s. 87.

²⁴⁵ Veled, a.g.e., s. 130-134; Eflâkî, a.g.e., II, s. 141. Selâhaddîn-i Zerkûb'un, Sultan Veled'e yönelik irşâdıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Veled, a.e., s. 122-142.

²⁴⁶ Eflâkî, a.g.e., II, s. 167.

²⁴⁷ Eflâkî, a.g.e., I, s. 180; Ürkmez, a.g.e., s. 199.

II. BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI SONRASI ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE ÖNE ÇIKAN BAZI SÛFİ ŞAHSİYETLER VE ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMA SÜRECİNE KATKILARI

1241-43 yılları arasındaki Moğol seferleriyle başlayan Moğolların Anadolu'yu istila süreci, Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243 yılında Moğollardan aldığı Köseadağ yenilgisi ile ivme kazanmış; bu savaştan sonra Anadolu Selçuklu Devleti yıkılma sürecine girerken, Anadolu'daki Selçuklu egemenliği ise neredeyse tamamen Moğol hâkimiyetine teslim olmuştur. Öyle ki, artık Moğol hükümdarları, Anadolu Selçuklularının hükümdar ve yöneticilerini kafalarına göre azledip kendi istedikleri kişiler ile değiştirebilmiş; Anadolu Selçuklu toprakları üzerinde aldıkları kararlarına direnen ve karşı çıkanları ise ya öldürmüştü ya da bu sınırları terk etmek zorunda bıraktırmıştır.

Moğolların, artık Anadolu'nun acı bir gerçeği haline dönüştüğü, aynı zamanda Anadolu Selçuklu Devleti'nin de sonlarına doğru yaşanan bu karanlık ve buhranlı dönemde, tasavvuf ehlinin halk üzerindeki etkinliği biraz daha artmış, mutasavvıflar artık sadece dinî tebliğ ve irşâd ile değil; aynı zamanda halkı teselli etme, düşmana karşı örgütlenme ve mücadele ruhu aşılama gibi görevleri de büyük ölçüde yüklenmişlerdir.

İşte bu ikinci bölümde ele alacağımız mutasavvıf zatlardan kimileri yukarıda da anlattığımız gibi, Anadolu'da zuhur eden Moğol istilasına karşı mücadeleciler bir tarzda çalışmalarda bulunmuş; kimileri Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra Anadolu'ya büyük ölçüde hâkim olacak olan Osmanlı Devleti'nin kurulmasına, yayılmasına ve hatta Balkanlara olan iskânına altyapı sağlayacak hizmetlerde bulunmuş, kimileri ise halkı teskin ve teselli ile birlikte, Hak kelâmını duyurmaya ve insanları irşâda devam etmiştir.

2.1. Ahî Evran (ö. 1261-62 / H.659)

Âşıkpaşazâde (ö.1484/889[?])’nin,²⁴⁸ Anadolu’ya gelen dört gruptan birisi olarak zikrettiği, Ahiyan-ı Rum (Anadolu Ahileri) teşkilatının kurucusu sayılan Ahî Evran, XIII. yy. Anadolu’unda yaşamış, düşünce ve icraatları ile bu coğrafyada uzun yıllar adından söz ettirerek, kendisinden asırlar sonrasına dahi ilham kaynağı olmuş önemli bir sûfi şahıstır.²⁴⁹

Esas adı Şeyh Nasîrüddin Ebu’l-Hakâik Mahmûd b. Ahmed olup, İran’ın Batı Azerbaycan bölgesindeki Hoy kasabasında ve muhtemelen 1171 yılında dünyaya gelmiştir. Doğduğu yerden ötürü Hoyî nisbesini de almış ancak daha çok Ahî Evran (Evren) adıyla tanınıp ünlenmiştir.²⁵⁰

Küçük yaşlardan itibaren önce memleketinde, daha sonra ise Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerine giderek, aralarında ünlü kelimci Fahreddin Râzî’nin de bulunduğu dönemin önemli ilim adamlarının ders halkasına katılmış ve onlardan gerek aklî gerekse naklî alanda ilim tahsilinde bulunmuştur. İlk tasavvufî eğitimini de bu bölgelerdeki Yesevî dervişlerinden alan Ahî Evran, daha sonra dönemin diğer bir önemli ilim ve kültür merkezi olan Bağdat’a geçmiştir.²⁵¹

Bağdat’ta Şehâbeddin Sühreverdî gibi devrin öncü sûfi şahıslarıyla irtibatlar kurmuş, birçok önemli âlim ile tanışarak onlardan istifade etmiştir. Bu âlimler arasında üzerinde en çok tesir eden kişi olan Evhadüddîn-i Kirmânî’ye intisap ederek, onun manevî terbiyesi altında yetişmiş, şeyhinin vefatına kadar da ona hizmet etmiştir.²⁵² Bağdat’ta şeyhinin de yönlendirmesiyle, dönemin ünlü mutasavvıflarının katılım sağladığı Fütüvvet teşkilatına katılan Ahî Evran, hadis, tefsir, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi şer’î ilimler ile birlikte felsefe ve tıp alanında da ciddi bir ilerleme katetmiştir.²⁵³

²⁴⁸ İlk Osmanlı tarihçilerinden birisi olarak kabul edilen Âşıkpaşazâde, 1400-1484 yılları arasında Osmanlı sınırları içerisinde yaşamış, hayatının sonlarına doğru yazmış olduğu *Tevârîh-i Âl-i Osmân* adlı eseriyle tanınmıştır. Geniş bilgi için bkz. Abdulkadir Özcan, “Âşıkpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 6-7.

²⁴⁹ Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân (Osmanoğulları’nın Tarihi)*, (Haz.) M.A.Yekta Saraç & Kemal Yavuz, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2018, s. 252.

²⁵⁰ Neşet Çağatay, “Anadolu’da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren”, *Belleten Dergisi*, Cilt. 46, Sayı. 182, Ankara 1982, s. 431.

²⁵¹ Mehmet Şirin Ayış, “Anadolu’nun İslamlaşmasında Ahi Evren ve Ahiliğin Rol Modelliği”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 13, Bingöl 2019, s. 93.

²⁵² Bayram, 1995, a.g.e., s. 17, 48; Çağatay, a.g.m., s. 431.

²⁵³ Bayram, 1995, a.g.e., s. 16-17.

Daha sonra muhtemelen 1204-1205 yıllarında, Mecdüddin İshak'ın da teşvikiyle, İbnü'l-Arabî, Ebû Ca'fer Muhammed el-Berzaî ve şeyhi Evhadüddîn-i Kirmânî ile beraber Anadolu diyarının yolunu tutan Ahî Evran, şeyhi ile birlikte Kayseri'ye yerleşmiştir.²⁵⁴ Burada Debbâğan (Dericiler) mahallesindeki ikamet ettiği evinin yanı başında bulunan mescidin yanı sıra, Külâhdûzlar (Külâhçılar) mahallesindeki mescid ve zaviyelerde de şeyhi ile birlikte insanların irşâdı ile meşgul olmuş, ayrıca bu bölgede esnaf ve zanaatkârların zanaatlarını icra edecekleri küçük bir sanayi bölgesi oluşturmuştur.²⁵⁵ Kendisi de gençliğinde memleketi Hoy'da bir müddet meşgul olduğu ve kalfalık derecesine kadar yükseldiği debbağlık (dericilik) mesleğini burada icra etmiş, ayrıca bu mesleğe pek çok çırak ve kalfa kazandırarak onların yetişmesini sağlamıştır. Bu nedenle de dericilerin piri olarak kabul edilmiştir.²⁵⁶

Âşıkpaşazâde'nin, keramet sahibi ve duaları makbul olan dervişlerden biri olarak zikrettiği Ahî Evran, burada, diğer Anadolu beldelerinde de yapacağı gibi, dericilik mesleğinin yanı sıra; halkın ve diğer mesleklerden insanların zihinlerindeki dinî suallerine de cevaplar vermiş, özellikle İslam dininin ticaret ve alışveriş ilkeleri hakkında vaaz ve nasihatlerde bulunmuş, müntesiplerinin sayısı ise günden güne artmıştır. O, bu müridlerine bir yandan mesleki eğitim verirken, diğer yandan da düzenlediği ilmî-irfânî meclislerle onların manevî gereksinimlerini karşılamaya çalışmıştır. Böylece tasavvufla esnaflığı harmanlayan Evran, burada Fütüvvet teşkilatının da devamı niteliğinde olan ve insanlara; cömertliği, kardeşliği, iyilik yapmayı, dürüstlüğü, doğru esnaflığı ve helal kazancın ilkelerini açıkladığı Ahîlik teşkilatının temellerini atmıştır. Bu arada burada şeyhi Kirmânî'nin kızı Fatma Bacı (Kadın Ana) ile de evlenmiş olup, bu kadın, aynı zamanda yine Âşıkpaşazâde'nin de mevcudiyetinden bahsettiği, Anadolu'daki Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) teşkilatının öncüsü olmuştur.²⁵⁷

Şeyhi Kirmânî ile Anadolu'yu köy köy, kasaba kasaba gezen Ahî Evran, her gittiği yerde irşâd ve tebliğ çalışmaları ile birlikte Ahîlik teşkilatını da yaymıştır. 1227 yılında Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd'ın davetiyle Konya'ya gelip yerleşen

²⁵⁴ Bayram, 1995, a.g.e., s. 18-19.

²⁵⁵ Şahin, a.g.e., s. 186.

²⁵⁶ Ayış, a.g.m., s. 93; Bayram, 1995, a.g.e., s. 19; Çağatay, a.g.m., s. 432.

²⁵⁷ Bayram, 2005, a.g.e., s. 62-67; a.mlf., 1995, a.g.e., s. 20; Çağatay, a.g.m., s. 432; Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 251-252.

Ahî Evran, burada Hanikâh-ı Ziyâ ile Hanikâh-ı Lâlâ'da dersler vermiş, içinde sultan ve diğer devlet yöneticilerinin çocuklarının da bulunduğu birçok müridi olmuştur.²⁵⁸ Sultanın desteği ve hoşgörülü politikasıyla Ahîliğin başkent Konya'da yayılmasını sağlayan Ahî Evran, burada yetiştirdiği müridleri ile Anadolu'nun diğer bölgelerinde de geniş bir üye kitlesine ulaşmasını sağlamıştır.²⁵⁹

Anadolu'nun en ücra bölgelerine dağılan ve kendilerine 'muallim ahî' denilen bu yetişkin müridler, şeyhleri Ahî Evran'dan aldıkları ilim ve terbiye ile gittikleri yerlerde zaviyeler açarak, insanlara sadece meslekî eğitim değil, aynı zamanda Kur'an-ı Kerim, Hadis, İlmihâl, Arapça, Farsça ve Tasavvuf gibi birçok ilmî dersler de vermişlerdir.²⁶⁰

Ancak I. Alâeddin Keykubâd'dan sonra tahta geçen oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev, Ahîlik teşkilatına karşı babası kadar hoşgörülü olmamış, hatta gittikçe genişleyen bu teşkilatın, ilerleyişinin önüne geçici uygulamalar yapmış, bunlardan birisi olarak da aralarında Ahî Evran'ın da bulunduğu binlerce Türkmen ahî dervişini hapse attırıştır. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in bu baskıcı, aynı zamanda Moğol tehlikesine karşı da bir o kadar vurdumduymaz tutumu, Ahîlerin Babaîler İsyanına katılarak devlet yönetimine karşı ayaklanmalarına sebep olmuştur. Bunun üzerine bir de Moğollarla yapılan Köseadağ savaşı yenilgisi eklenince, Anadolu Selçuklu Devleti yıkılma sürecine girmiştir.²⁶¹

Dönemin devlet yöneticilerinin aksine Ahî Evran, hapse atılmadan önce, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı halkı her daim ikâz etmiş, taraftarlarını da bu istilâya karşı koymaya çağırarak nasihatlerde bulunmuştur. Onları, düşmandan korkmamaya ve ona boyun eğmemeye, yalnız ve yalnız Allah'tan korkmaya; savaşta aynı namazdaki gibi saf halinde ve sessiz olmaya, cemaatin imama tâbi olması gibi komutanın talimatlarına uymaya, vatan sevgisinin imandan olduğunu unutmamaya dair vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur.²⁶²

²⁵⁸ Bayram, 1995, a.g.e., s. 20.

²⁵⁹ Çağatay, a.g.m., s. 432; Şahin, a.g.e., s. 187.

²⁶⁰ Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.7, Sayı. 1, Sivas 2003, s. 269.

²⁶¹ Bayram, 1995, a.g.e., s. 21; Çağatay, a.g.m., s. 433; Şahin, a.g.e., s. 187; Ayış, a.g.m., s. 95.

²⁶² Ören, "Ahî Evran", 1: 317.

Nitekim Sivas'ı târümâr eden Moğollar, Kayseri sınırlarına dayanınca, Ahî Evran'ın manevî terbiyesi altında yetişen Ahîler yine tarih sahnesine çıkmış, Selçuklu şehir muhafızları ile birlikte Moğollara karşı Kayseri şehrini canla başla savunmaya çalışmışlardır. Ancak uzunca bir savunmaya rağmen Moğolların şehre girmesine engel olamamışlardır.²⁶³ Kayseri şehrine giren Moğollar, âdetleri üzere orayı da yakıp yıkmışlar, yüzlerce Türkmen Ahî dervişini kılıçtan geçirmişler, aralarında Ahî Evran'ın eşi Fatma Bacı'nın da bulunduğu birçok kişiyi esir almışlardır. Bu durum da Kayseri'deki Ahîlik teşkilatının dağılmasına sebep olmuş, bu sırada Konya'da hapiste olan Ahî Evran ise bu saldırıdan kurtulmuştur.²⁶⁴

II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. İzzeddin Keykâvus'un saltanat nâibi²⁶⁵ Celâleddin Karatay (ö.1254/652),²⁶⁶ Ahî Evran ve Ahî dervişlerini serbest bıraktıracak onlara karşı hoşgörülü davranmıştır. 1245 yılında hapisten çıkan Ahî Evran, buradan Denizli'ye gitmiş, ancak Denizli'de fazla kalmamış, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un, Sadreddîn Konevî aracılığıyla yaptığı davet üzerine yeniden Konya'ya gelmiştir. Burada Sultan Keykâvus ile iyi ilişkiler sürdüren Ahî Evran, Letâif-i Hikmet adlı eserini ona takdim etmiştir. Ancak burada müridleri ve Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin ile birlikte, 1247 yılındaki Şems-i Tebrizî'nin ortadan kaybolması olayından sorumlu tutulması üzerine, Konya'dan da ayrılarak ömrünün sonuna kadar kalacağı Kırşehir'e yerleşmiştir.²⁶⁷ Burada bir diğer Türkmen şeyhi Hacı Bektâş-ı Velî ile de temaslar kuran Ahî Evran; Kayseri'de temellerini attığı Ahîlik teşkilatının esaslarını, burada tam olarak belirlemiş, bu da teşkilatın sistematik bir biçimde hayata geçişini kolaylaştırmıştır. O, gittiği diğer Anadolu bölgelerinde yaptığı gibi burada da esnafı tek bir çatı altında toplayarak teşkilatlandırmış, müridlerini hem ticarî ve ekonomik açıdan, hem de ahlâkî açıdan yetiştirmeye devam etmiştir. Böylece Kırşehir, Ahî teşkilatının yeni merkezi olmuş, Ahî Evran ise bu

²⁶³ İbn Bibi, a.g.e., II, s. 73-74; Çağatay, a.g.m., s. 433.

²⁶⁴ Bayram, 1995, a.g.e., s. 21, 23.

²⁶⁵ Saltanat nâibliği, sultanın yokluğunda onun yerine bakan, ya da görevlendirildiği bölgelerde sultanı temsil eden, günümüzün bakan veya valisi konumunda bulunan devlet makamıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadi S. Kucur, "Nâib-i Saltanat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 313-314.

²⁶⁶ Celaleddin Karatay, Anadolu Selçuklu Devleti'nde I. Alâeddin Keykubâd, II. Gıyâseddin Keyhusrev ve özellikle II. İzzeddin Keykâvus dönemlerinde devletin önemli kademelerinde görev yapmış etkili bir devlet adamıdır. Geniş bilgi için bkz. Aydın Taneri, "Celâleddin Karatay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 251-252.

²⁶⁷ Bayram, 1995, a.g.e., s. 22-23, 26.

teşkilatın kurucusu, debbağlığın piri ve otuz iki çeşit esnaf ve sanatkârın da önderi olmuştur.²⁶⁸

II. İzzeddin Keykâvus'un Moğollar tarafından azli ile 1260 yılında başa geçen Moğol destekli IV. Rükneddin Kılıçarslan (ö.1266/664)²⁶⁹ da aynı II. Gıyâseddin Keyhusrev gibi Ahî Türkmenlerine karşı baskıcı bir tutum sergilemiş, ayrıca Moğol yanlısı bazı komutanları çeşitli devlet kademelerine getirmiştir. Bu durum ise, yine Anadolu'nun farklı yerlerinde çeşitli ayaklanmaların çıkmasına neden olmuştur. Nihayetinde Ahî Evran, Kırşehir'de çıkan bu ayaklanmalardan birinde, ayaklanmayı bastırmaya çalışan Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddîn²⁷⁰ önderliğindeki saldırılar sonucu muhtemelen 1261/1262 yılında Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin ile birlikte kılıçtan geçirilmiştir. Türbesi, vefat ettiği Kırşehir'de yer alan Ahî Evran camisinin bitişiğinde bulunmaktadır.²⁷¹

Doksan üç sene yaşadığı tahmin edilen Ahî Evran, aynı zamanda çok sayıda eser kaleme almıştır. 'Menahic-i-Seyfi', 'Letâif-i Hikmet', 'Tafsiratu'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi', 'Metâilü'l- İman', 'Yezdân-Şinaht', 'Mukâtebat Beyne

²⁶⁸ Bayram, 2005, a.g.e., s. 62; a.mlf., 1995, a.g.e., s. 19; Şahin, a.g.e., s. 188; Çağatay, a.g.m., s. 436; Ayış, a.g.m., s. 95.

²⁶⁹ IV. Rükneddin Kılıçarslan 1237-1266 yılları arasında yaşamış, Anadolu Selçuklu Devleti'nde ilk ciddi Moğol desteği gören hükümdarıdır. 1246 Köseadağ savaşı ile gündün güne Moğol hakimiyetine giren Anadolu'da 1246 ile 1262 yılları arasında abisi II. Keykâvus ile çeşitli taht mücadelelerinde bulunan IV. Kılıçarslan; abisinin, ülkeyi ortak yönetme tekliflerini reddederek Moğol hükümdarlarının da askerî yardımlarıyla abisi ile birçok savaş yapmıştır. Sonunda veziri Muînüddin Pervâne'nin de stratejik hamleleri ile 1262 yılında abisinin Anadolu'yu terk ederek Bizans'a sığınmasını sağlamış, böylece tek başına devletin başına getirilmiştir. Bu tarihten sonra Anadolu'da çıkan isyanları Moğol desteğiyle sert bir şekilde bastıran IV. Kılıçarslan, artık Anadolu'da Moğollara hizmet eden bir hükümdar haline gelmiş, yetersiz yönetimi ile ise ülkenin idaresini veziri Muînüddin Pervâne'ye kaptırmıştır. Nihayetinde vezir Muînüddin Pervâne, ülkenin tek hakimi olma arzusu ile IV. Kılıçarslan'a iftira atarak onun 1266 yılında Moğollar tarafından öldürülmesine sebep olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Kılıçarslan IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 404-405.

²⁷⁰ Caca Bey olarak da bilinen Cacaoğlu Nureddîn'in doğum ve ölüm tarihleri net olarak bilinmemekle birlikte, adı kaynaklarda ilk olarak IV. Kılıçarslan'ın tahta oturması ile geçmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin özellikle son dönemlerinde etkili olmuş bir devlet adamıdır. Kırşehir'de yaptırdığı Caca Bey medresesi ile öne çıkmıştır. Ayrıca Eflâkî onu Mevlânâ'nın hâlis müridlerinden birisi olarak zikretmiştir. Geniş bilgi için bkz. Sadi S. Kucur, "Cacaoğlu Nureddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 541-542; Eflâkî, a.g.e., I, s. 450.

²⁷¹ Mikail Bayram, "Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 12, İstanbul 1982, s. 523, 528-534; a.mlf., 1995, a.g.e., s. 27-28; Çağatay, a.g.m., s. 434-435; Ayış, a.g.m., s. 95.

Sadrudin Konevî', 'Medh-i Fakr-u Zemm-i Dünya', 'Ağaz u Encam', 'Murşidu'l-Kifaye' ve 'Risale-i Arş' onun önemli eserlerinden bazılarıdır.²⁷²

Gördüğümüz gibi, ömrü Anadolu'nun ihyası uğruna türlü türlü meşakkat ve mücadeleler ile geçen Ahî Evran; dönemin insanlarına, meslek sahibi olurken aynı zamanda ahlâklı da olmayı, inandığı değerler uğruna yeri geldiğinde savaşırken, nefis ile olan büyük savaşı da unutmamayı örgütlemiştir. Onun kurmuş olduğu Ahîlik kurumu; güzel ahlâkın, dürüstlüğün, kardeşliğin, hoşgörünün, yardımseverliğin hülâsa bütün güzel meziyetlerin kaynaştığı, tasavvufî ve sosyo-ekonomik bir düzen haline gelmiştir.²⁷³

Ahî teşkilatı mensupları, güçlü manevî tasarruf sahibi bir 'pîr' olan Ahî Evran'ın nezaretinde ve ondan aldıkları tasavvufî terbiye ile yetişmişlerdir. Neticesinde Ahî Evran, teşkilat mensuplarının her birinden, gördükleri eğitim ve terbiye gereğince, kendi mesleklerinin icap ettiği yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmelerini, işlerinin ehli olmalarını ve yaptıkları işin kalitesine dikkat etmelerini istemiştir.²⁷⁴

Ahî Evran'ın belirlediği teşkilat esasları, onun ölümünden sonra da her Ahî için adeta bir yol haritası mahiyetinde olmuş, teşkilat üyeleri bu esasların hassasiyetine dikkat ederek, titiz davranmanın çaba ve gayreti içerisinde olmuşlardır. Ahîler alışveriş ve ticaretlerinde Nahl suresinin 90. ayeti²⁷⁵ ve Hz. Peygamberin 'Bizi aldatan, bizden değildir'²⁷⁶ hadis-i şerifi gibi İslamiyet'in temel ticari ahlâk kurallarını kendilerine düstûr edinerek; ticari ilişkilerinde de kul hakkı yememe, dürüst ve hoşgörülü olma, yalan söylememe, haramın her türlüşünden uzak durma gibi Ahîlik kurallarına özenle riayet etmişlerdir. Teşkilat mensubu esnaf ve sanatkârlar, kendi içlerinde de yardım ve dayanışma halinde olmaya çok dikkat etmişler, Ahîlik kurallarına uymayan teşkilat mensupları olursa, kendilerine çeki düzen verinceye kadar teşkilattan azledilmişlerdir.²⁷⁷ Bu arada Ahî Evran, kendisinden sonra yapılan

²⁷² Mikail Bayram, "Baba İshak Harekatının Gerçek Sebebi ve Ahi Evren İle İlgisi", *Diyanet Dergisi*, Cilt. 18, Ankara 1979, s. 70, 75; a.mlf., 1995, a.g.e., s. 56-62; Şahin, a.g.e., s. 188-189.

²⁷³ Şahin, a.g.e., s. 176-177.

²⁷⁴ Özköse, 2003, a.g.m., s. 268.

²⁷⁵ "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." (Nahl, 16/90)

²⁷⁶ Bkz. Müslim, İmân 164, Fiten 16.

²⁷⁷ Şahin, a.g.e., s. 176-179.

şed kuşanma²⁷⁸ törenlerinde bile debbağların piri olarak daima zikredilmiş, onun adına dualar edilmiştir.²⁷⁹

Hayatı boyunca Moğol taraftarı yönetimle ve Moğol yanlıları ile mücadele eden Ahî Evran'ın kurmuş olduğu Ahîlik teşkilatı, zamanla siyasi olarak da büyük bir nüfuz kazanmıştır. Nitekim I. Alâeddin Keykubâd ve II. İzzeddin Keykâvus gibi Selçuklu devlet erkânı kademesinde büyük kabul gören bu teşkilat, halk kademesinde ise esnaf, zanaatkâr, tacir, âlim ve mutasavvıf bütün halk tabakası arasında karşılık bulmuş ve hızla yayılmaya devam etmiştir. Öyle ki, taht kavgaları, Moğol endişesi ve buna bağlı olarak baş gösteren Babaîler isyanı ile günden güne zayıflayan Selçuklu merkezi otoritesinin yerini, Köseadağ yenilgisinden sonra, artık o dönemde tüm Anadolu'ya yayılmış olan ahîler doldurur duruma gelmiştir.²⁸⁰

Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonraki beylikler döneminde, Anadolu'nun daha pek çok bölgelerine ulaşan bu teşkilat mensupları, Osmanlı beyliği topraklarına da yerleşmiş, burada kurdukları tekke ve zaviyeler ile Osmanlı beyliğinin imparatorluğa dönüşme sürecinde etkin rol oynamışlardır. Nitekim önemli bir Ahî şeyhi olan, aynı zamanda Osman Bey'in hocası ve kayınbabası olan Şeyh Edebâli de meşhur nasihatleri ve vaazları ile Osmanlı beyliğinin devlete dönüşmesindeki müjdecisi ve fikir öncüsü olmuştur. Osmanlı devletinde Ahîlik öğretileri, yirminci yüzyılın başlarına kadar halk ve özellikle esnaf camiası üzerinde, lonca teşkilatının temellerini oluşturarak etkisini sürdürmüştür. Dolayısıyla Ahî Evran, henüz XIII. yüzyılda kurmuş olduğu bu teşkilat ile günümüzün esnaf ve sanatkârlar odalarına benzer bir sistemi, daha o zamandan kurarak asırlar sonrasına ilham kaynağı olmuştur.²⁸¹

²⁷⁸ Şed kuşanma töreni -bir fütüvvet geleneğinin devamı olarak- Ahîliğe girişi temsil eden, bele ahîlik kemerinin bağlandığı bir merasimdir. Geniş bilgi için bkz. Hamid Algar, "Şed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 405-406.

²⁷⁹ Rahşan Gürel, Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi (fütüvvet-nâme-i kebîr veya miftâhü'd-dekâyık fi beyâne'l-fütüvveti ve'l-hakâyık), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992, s. 112.

²⁸⁰ Şahin, a.g.e., s. 184-185.

²⁸¹ İlhan Şahin, "Ahî Evran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 530; Şahin, a.g.e., s. 189, 198-205; Bayram, 2005, a.g.e., s. 66; Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 49.

Bütün bunlara ilaveten Mikail Bayram, başlı başına ayrı bir inceleme konusu olacak şekilde, nüktedanlığı ile tanınan Nasreddin Hoca'nın, aslında Ahi Evran olduğuna dair bir takım tespitlerde bulunmaktadır.²⁸²

2.2. Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 1271 / H.669)

XIII. yüzyıl Anadolu'sunun, günümüzde hâlâ tesiri devam eden seçkin şahsiyetlerinden birisi olan Hacı Bektâş-ı Velî ile ilgili kaynakları incelediğimizde, birbirinden farklı iki şahsiyet ile karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisi, verileri sınırlı olmakla birlikte, tarihte yaşamış gerçek Hacı Bektâş-ı Velî; diğeri ise, onun ölümünden sonra oluşturulan mitolojik Hacı Bektâş-ı Velî'dir.²⁸³ Biz burada, çalışmamızın genel muhtevâsının dışına taşmamak için, bu ayrımın değerlendirmesine girmeyecek, Hacı Bektâş-ı Velî ile ilgili mevcut öncü kaynaklarda geçen, onun, Anadolu'nun İslam ile mayalanması sürecine sunduğu katkıyı incelemeye çalışacağız. Bunun yanı sıra onun, yıllardır süregelen, Sünnî ya da gayrisünnî olduğu, konusundaki mezhepsel tartışmalarına da girmeyeceğiz. Yalnızca şunu belirtmek isteriz ki, özellikle bir kısım Sünnî ulema ve araştırmacılar, onu; -eserlerinde geçen şer'i ifadelerine de bakarak-²⁸⁴ sünnî, şeriata bağlı ve sünnî ritüellerini yerine getiren birisi olarak değerlendirmişler.²⁸⁵ Buna karşılık esasen XVI. yy. sonrası bugünkü mânâda şeklini almış bir kesim olan Alevî-Bektâşî mensupları ise, Vilâyet-nâme'de geçen bazı rivayetlere de bakarak; onun, Hz. Peygamberin (s.a.v.) soyundan gelen bir Alevî önderi olduğuna ve yaşamı sırasında da Alevî ibadet ve ritüellerini yaptığını dair bazı iddialarda bulunmuşlardır.²⁸⁶ Ayrıca bu kesim, Hacı Bektâş-ı Velî'ye, hiçbir sûfi şahsa yapılmayan güçlü bir kutsiyet atfederek, az önce de ifade ettiğimiz mitolojik şahsiyetin oluşmasına büyük katkı sağlamışlardır.²⁸⁷ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, biz bu

²⁸² Söz konusu tespitler için bkz. Mikail Bayram, *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 2001.

²⁸³ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Süfliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 162.

²⁸⁴ Bu araştırmacılar, özellikle onun Mâkâlât adlı eserinden yola çıkmışlardır. Ancak ona izâfe edilen diğer eserler gibi, Makâlât'ın da Hacı Bektâş'a ait olduğu konusunda tam bir ittifak söz konusu değildir.

²⁸⁵ Msl. bkz. Esat Coşan, *Makalat Hacı Bektaş Velî*, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1996; Rüştü Şardağ, *Her Yönü İle Hacı Bektaş-ı Velî ve En Yeni Eseri Şerh-i Besmele*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1985; Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut Yayınevi, İstanbul 1992.

²⁸⁶ Msl. bkz. Ali Sümer, *Anadoluda Türk Öncüsü Hacı Bektaş Velî*, Yeni Sanat Matbaası, Ankara 1970; A. Celalettin Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî - Bektaşî Yolu*, Akademi Matbaası, Hacıbektaş 1986.

²⁸⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 457; a.mlf., 2018, a.g.e., s. 161, 173.

problem ve tartışmalara girmeyecek, onun hayatı ile birlikte Anadolu'nun İslamlaşma sürecine ne gibi katkılar sunduğunu ortaya çıkarmaya çalışacağız.²⁸⁸

Hacı Bektâş-ı Velî'nin, 1200'lü yılların başında Nişabur'da doğduğu tahmin edilmektedir. Vilâyet-nâme'de yer alan bilgilere göre, babası, kökeni Mûsâ el-Kâzım (ö.799/183)'a²⁸⁹ dayanan Seyyid İbrâhîm-i Sâni'dir.²⁹⁰ İlk çocukluk dönemini Nişabur'da geçirmiş, daha sonra ilmî alanda yetişmesi için Yesevî halifelerinden Şeyh Lokmân-ı Perende'ye²⁹¹ götürülmüş ve ondan Yesevî âdâb ve erkânını öğrenmiştir.²⁹² Henüz o yaşlarda gösterdiği bazı olağanüstü hâller ile çevresindeki insanlara büyük şaşkınlık yaşatmıştır.²⁹³ Hocası Lokmân-ı Perende'nin yanında, onun tasavvufî terbiyesi altında yetişen Hacı Bektâş, daha sonra şeyhinin halifesi olarak Bedahşan'a²⁹⁴ gitmiş, oradakilere Kur'an-ı Kerim ve namaz gibi dinî ilkeleri öğretmiştir. Ardından ise Rum diyarını irşâd için, beraberindeki müridleriyle birlikte, Mekke, Medine, Kudüs ve Halep üzerinden Anadolu'ya ulaşmıştır.²⁹⁵ Anadolu'ya

²⁸⁸ Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Hacı Bektâş-ı Velî hakkında kaynaklardaki bilgiler kısıtlı olmakla birlikte; onun özellikle Anadolu diyarına gelmeden önceki yaşamı, doğduğu yer, doğumu ve ailevî hayatı hakkındaki bilgileri, kendisinden yaklaşık iki asır sonra yazılan ve o zamana dek şifâhî bir gelenek olarak mensupları arasında dolaşan bilgilerin toplandığı, ancak Hacı Bektâş-ı Velî'ye izâfe edilen, 'Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî' ya da diğer adıyla 'Vilâyet-nâme' adlı anonim eserden öğrenmekteyiz. Bununla birlikte bu eser bize, Hacı Bektâş-ı Velî ile ilgili bazı önemli tarihi ipuçları da vermektedir. Bkz. Ocak, 2018, a.g.e., s. 174.

²⁸⁹ Mûsâ el-Kâzım, Şîa İmâmiyye'sinin yedinci imamı olarak kabul edilir. M.745-799 yılları arasında yaşamış olup, Abbasi halifeleriyle de çeşitli sürtüşmeler yaşamıştır. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Mûsâ el-Kâzım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 219-221.

²⁹⁰ Anonim, *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî - Vilâyet-nâme*, (Haz.) Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1958, s. 1-4.

²⁹¹ Lokmân-ı Perende, Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî'nin halifelerinden olup, Hacı Bektâş-ı Velî'nin Tasavvufî anlamda ilk şeyhidir. Zâhiri ve bâtını ilimlerde hayli ilerlemiş bir mutasavvıftır. Bkz. Enver Ören, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Evliyalar Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 1999), 4: 227; Vilâyet-nâme, s. 5, 101-104.

²⁹² Vilâyet-nâme, s. 5-6; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 76; Şahin, a.g.e., s. 69.

²⁹³ Vilâyet-nâme, s. 5-8.

²⁹⁴ Afgan Türkistanı olarak da tanınan, günümüz Kuzeydoğu Afganistan'ında bulunan idarî bölgedir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Saray "Bedahşan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 292-293.

²⁹⁵ Vilâyet-nâme, s. 14-20.

geldikten sonra ise ileride etkin bir müridi olacak olan, manevî evladı Kadıncık Ana'nın²⁹⁶ evinde misafir olmuştur.²⁹⁷

Bu arada Vilâyet-nâme'de, Hacı Bektâş'ın -aradaki ciddi tarihsel farka rağmen- Horasan'da Ahmed Yesevî (ö.1166/562)²⁹⁸ ile görüştüğü ve onun kendisini Anadolu'daki eren ve dervişlerin önderi kılarak Anadolu'nun irşâdı gibi mukaddes bir görevle Anadolu'ya gönderdiğine dair farklı bir rivayete de yer verilmiştir. Ancak bu iddiayı doğrulayan bir başka kaynak da bulunmamaktadır.²⁹⁹

Hacı Bektâş-ı Velî'nin, Anadolu'ya gelişi ve geldikten sonraki yaşamıyla ilgili kaynak çeşitliliği -Anadolu öncesindeki yaşamına dair malûmat veren kaynaklara nazaran- kısıtlı olmakla birlikte artış göstermektedir. Bu bazı kaynaklarda, Hacı Bektâş-ı Velî'nin, XIII. yüzyıldaki Moğol istilâsından kaçarak Horasan'dan Anadolu'ya gelen, Yesevî ya da daha büyük bir ihtimalle Haydarî dervişlerden birisi olduğu rivayet edilmektedir. Muhtemelen bir Türkmen aşireti reisi olan Hacı Bektâş, Anadolu'ya geldikten sonra ise, beraberinde getirdiği aşireti ile birlikte, kendisinin mensubu olduğu meşrebe de yakın olan, Dede Garkın³⁰⁰ ve daha sonra onun halifesi olan Horasanlı Baba İlyas'ın (ö.1240/637)³⁰¹ öncüsü olduğu Vefâilerin arasında

²⁹⁶ Âşıkpaşazâde'nin Hatun Ana dediği, Vilâyet-nâme'de ise, Fatma Ana ve Kutlu Melek gibi isimlerle de anılan Kadıncık Ana, yine Vilâyet-nâme'de yer alan bilgilere göre Hacı Bektâş-ı Velî'nin manevî evladı ve keramet ve sırlarını emanet ettiği kişidir. Bkz. Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 253; Vilâyet-nâme, s. 26, 64,110. Mikail Bayram'a göre ise buradaki Kadıncık Ana, Ahî Evran'ın eşi ve Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) teşkilatının kurucusu olan Fatma Bacı'dan başkası değildir. Bayram, 1995, a.g.e., s. 20. Fatma Bacı ile ilgili başlığımızda bu konu daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

²⁹⁷ Vilâyet-nâme, s. 21, 28-29, 35.

²⁹⁸ Ahmed Yesevî'nin doğum tarihi ile ilgili kesin bir malûmat bulunmamakla birlikte, Divan-ı Hikmet'ten ve hakkında yazılan menâkıbnâmelerden, XI. yy.ın ikinci yarısında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Kuvvetli görüşe göre, Batı Türkistan'daki Çimkent şehrinin doğusunda yer alan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Yesi şehrine yerleşmesi ve uzun süre orada ikamet etmesinden ötürü kendisine Yesevî künyesi verilmiş, aynı zamanda Pir-i Türkistanî lakabıyla da şöhrat bulmuştur. O, yetiştirdiği halife ve müridleriyle, Türk Dünyası ve Anadolu'nun, İslamiyet'le ve Tasavvufla tanışmasında etkin rol oynayan önemli şahsiyetlerinden birisi olmuştur. Ahmed Yesevî hakkında geniş bilgi için bkz. Köprülü, a.g.e., s. 57-183; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 159-161.

²⁹⁹ Ürkmez, a.g.e., s. 237-238, 241; Vilâyet-nâme, s. 16, 108 (35b-37b).

³⁰⁰ Hayatı hakkındaki malûmatın oldukça sınırlı olduğu Dede Garkın'ın tam adı Seyyid Şeyh Nu'mân el-Garkînî'dir. Baba İlyas'ın da kendisine bağlı bulunduğu nüfuzlu bir Vefâî şeyhi olan Dede Garkın'ın ayrıca I. Alâeddin Keykubâd ile de görüştüğü rivayet edilmiştir. Dede Garkın hakkında geniş bilgi için bkz. Ürkmez, a.g.e., s. 95-100.

³⁰¹ Baba İlyas, muhtemelen Moğolların Hârizmşah Devleti'ne saldırması üzerine, beraberindeki Türkmenler ile birlikte Anadolu'ya gelerek Amasya civarına yerleşen ve burada bir tekke açarak Vefâîliği yaymaya çalışan bir Türkmen şeyhidir. Dede Garkın'ın müridi olan, aynı zamanda Anadolu'daki ilk heterodoks din anlayışının temsilcisi olan Baba İlyas, asıl adını 1240 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı çıkarılan Babaîler isyanı ile duyurmuş, bu isyan neticesinde yakalanarak 1240 (H.637) yılında idam edilmiştir. Oluşturduğu tasavvufî-dinî hareket ise kendisinin ölümünden sonra

katılmıştır.³⁰² Nitekim Âşıkpaşazâde de onun, Horasan'dan gelirken yanında bulunan kardeşi Menteş ile birlikte önce Sivas'ta Baba İlyas'ın yanına geldiklerini kaydeder.³⁰³ Eflâkî'nin ifadelerine göre ise Hacı Bektâş-ı Velî, burada Baba İlyas'ın has halifelerinden birisi konumuna kadar yükselmiştir.³⁰⁴

Âşıkpaşazâde'nin rivayetlerinden, daha sonra Kırşehir'e ve Kayseri'ye geldiğini öğrendiğimiz Hacı Bektâş Velî, Anadolu'ya beraber geldiği kardeşi Menteş'in, 1239 Sivas'taki Babaî ayaklanmasına katılımı sırasında ona eşlik etmemiştir. Neticede kardeşi Menteş, bu isyanın bastırılması sırasında Sivas'ta öldürülmüştür. Kendisi ise, belki uygun bulmadığından, belki de bir ayaklanma liderinin halifesi olarak çok fazla göz önünde bulunmak istemediğinden, Kayseri'den çıkmış, daha sakin bir yer olan ve şu anda da defin halde olduğu Kırşehir'in Suluca-Karahöyük (günümüzde Nevşehir-Hacı Bektaş) beldesine göçmüştür.³⁰⁵ İşte bu şekilde, bundan sonraki yaşamını gözlerden irak bir biçimde bu küçük belde sürdürülen Hacı Bektâş Velî'nin, döneminin diğer mutasavvıfları kadar tanınmamasının ve hakkındaki malûmat azlığının bir sebebi de budur.³⁰⁶ Ancak aynı zamanda o, asıl tarihî hüviyetini de bundan sonraki hayatını geçirdiği bu belde kazanmıştır.³⁰⁷

Bundan sonraki yaşamı ve Anadolu'nun ihyasına katkıları hakkında en fazla malûmatı Vilâyet-nâme'den öğrendiğimiz Hacı Bektâş Velî, otuz altı yıl kadar yaşadığı Suluca-Karahöyük'te bir zaviye kurarak sakin bir hayat sürmüştür.³⁰⁸ Ayrıca döneminin bazı önemli simalarıyla aynı coğrafyada yaşamasına rağmen, Ahî Evran ve Cacaoğlu Nureddîn gibi bazı istisnalar dışında onlarla pek görüşme imkânı da

oğlu Muhlis Paşa tarafından sürdürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 368.

³⁰² Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 14: 455-456; a.mlf., 2018, a.g.e., s. 172.

³⁰³ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 252. Ancak bazı kaynaklar, bu gelişin mutlak bir teba'iyet anlamına gelemeyeceğini aktarmışlardır. Bkz. Kara, a.g.e., s. 159.

³⁰⁴ Eflâkî, a.g.e., I, s. 370. Ancak Ahmet Yaşar Ocak bu konuda Eflâkî'yi abartılı bularak eleştirmiştir. Karş. Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 178.

³⁰⁵ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 252; Irène Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, (Çev. Turan Alptekin), Kurtiş Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 79-80, 99-100; Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 14: 456; a.mlf., 2011, a.g.e., s. 179.

³⁰⁶ Hacı Bektâş-ı Velî hakkında, kaynaklarda yeterli bilginin mevcut olmayışının pek çok sebebi bulunmakla birlikte, bu sebeplerden bir diğerinin ise, Âşıkpaşazâde'nin ifadesiyle, hiçbir padişahla birlikte bulunmayışından, yani muasır mutasavvıfların birçoğunun aksine, döneminin siyasi otoritesinden uzak durmasından ve bu durumun onun diğer mutasavvıflar gibi popülaritesinin artmasına engel olmasından ötürü olabileceği kanaatindeyiz. Bkz. Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 252.

³⁰⁷ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 14: 456.

³⁰⁸ Vilâyet-nâme, s. 26-38.

olmamıştır.³⁰⁹ Ancak Eflâkî’de geçen bir rivayetten, Mevlânâ’nın, Hacı Bektâş ile görüşmemesine rağmen ondan haberdâr olduğunu, hatta onun bazı yönlerini de tasvip etmediğini görmekteyiz.³¹⁰

Suluca-Karahöyük’teki zaviyesinde kurduğu ders ve sohbet halkalarında, müridlerinin irşâdı ile meşgul olan Hacı Bektâş-ı Velî, zamanla burada dergâh ve halvethaneler de kurarak tasavvufî öğretilerini daha da yaygınlaştırmış, burada yüzlerce mürid ve halife yetiştirmiştir. Sonrasında ise bu müridleriyle birlikte etrafındaki belde ve köyleri de gezerek irşâd faaliyetlerini sürdürmüştür.³¹¹ Onun Müslümanlara yönelik irşâd çalışmaları, genel anlamda toplumsal sorunları gidermeye yönelik olmuştur. Nitekim o, Makâlât’ta, şeriat makamlarını anlatırken; helal kazancın gerekliliği, faizin haramlığı, toplumun özünü oluşturan bir akit olan nikâhın gerekliliği, yaratılana merhamet, maddî-manevî temizlik ve emri bi’l-ma’rûf nehyi ani’l-münker gibi konuları ayet ve hadislerle de delillendirerek açığa kavuşturmuştur. Ayrıca o, iman ile ibadet ilişkisinin de birbirinden ayrılmaz iki unsur olduğunu belirtmiştir. Böylece Hacı Bektâş, döneminin ve bulunduğu bölgenin imkânlarına da mutâbık kalarak, bulunduğu toplumu yetiştirmeye çalışmıştır.³¹²

Yine kendisine yakın bir belde olan, günümüzün Ürgüp’ündeki Hristiyanlar ile de bu şekilde temaslar kuran Hacı Bektâş-ı Velî, onların tebliği ile ilgilenmiş, göstermiş olduğu kerametlerle önemli ihtida faaliyetleri gerçekleştirmiş ve müntesip çevresi günden güne genişlemiştir.³¹³ Bu tebliğ faaliyetlerini yaparken, onları birdenbire eski inançlarından koparmadan ve İslâm dininin engin hoşgörüsüne de yaraşır bir biçimde gerçekleştirmiştir. Böylece bu yöredeki bir kısım Hristiyanlara İslâm’ı sevdirecek tarzda kalplerinin ısınmasını sağlamış, içlerinde İslâm’a karşı bir ışığın uyanmalarını sağlamıştır. Hatta bölgedeki Hristiyanlar da ona büyük saygı

³⁰⁹ Vilâyet-nâme, s. 50-53, 120-122; Eflâkî, a.g.e., I, s. 450; Mürsel Öztürk, “Hacı Bektaş-ı Velî”, *Bellekten Dergisi*, Cilt. 50, Sayı. 198, Ankara 1986, s. 887-888.

³¹⁰ Eflâkî, a.g.e., I, s. 370.

³¹¹ Ürkmez, a.g.e., s. 256. Ayrıca Vilâyet-nâme’de onun bu amaçla Anadolu’nun pek çok bölgesini dolaştığı bilgisi de yer almaktadır. Bkz. Vilâyet-nâme, s. 21-24, 37.

³¹² Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (Haz.) Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 68-75; Kara, a.g.e., s. 167.

³¹³ F.W. Hasluck, *Bektaşilik Tetkikleri*, (Çev. Râgıp Hulusi), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 52.

duymuş ve onu ‘Aziz Charalambos’ şeklinde adlandırmışlardır.³¹⁴ Ayrıca Vilâyet-nâme’de onun, Hristiyan din adamı olan, bazı gizli mühtedi dervişlerinin varlığından ve bu dervişlerin, gizlice namaz ve Kur’an’la meşgul olduklarından da söz edilmektedir.³¹⁵

Bunun dışında, zaman zaman Moğol siyasi otoritelerine muhalif bir tutum sergilemek durumunda kalmış olsa da Hacı Bektâş Velî, Anadolu’ya göçüp yerleşen ve Şamanist inancı taşıyan konar-göçer bazı Moğollar (ya da Tatarlar) üzerinde de müsbet etkiler bırakmış, onların da Müslüman olmaları için yoğun uğraşlar vermiştir. Bu uğraşları sırasında aynı Hristiyanlara karşı olduğu gibi, Moğollara karşı da hoşgörülü bir tebliğ politikası izlemiştir. Onlar da kimi zaman Hacı Bektâş Velî’nin zaviyesine gelerek onunla görüşmüşler, hatta buradaki sohbet ve ders halkalarına katılım sağlamışlardır. Ayrıca içlerinden iman ettiği halde, hâlâ bazı eski dinî geleneklerini sürdürenleri, Hacı Bektâş Velî, halifeleri vasıtasıyla düzeltmiştir. Bu ihtida faaliyetleriyle, Tatarlar arasında da büyük bir saygınlık kazanan Hacı Bektâş Velî, böylece onların İslamlaşmalarına da büyük katkılar sağlamıştır. Vefatından önce ise, halifelerine, bu doğrultuda faaliyetler gerçekleştirmeleri için icâzetnameler vererek, Anadolu’nun çeşitli bölgelerine göndermiştir.³¹⁶

Gördüğümüz gibi, Anadolu’da bulunduğu dönemde genel olarak merkezden ve popüleriteden uzak bir yaşantı sürdüren Hacı Bektâş-ı Velî, 1271 yılında, Suluca-Karahöyük’te (güncel adıyla Nevşehir Hacıbektaş) vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.³¹⁷ Hacı Bektâş Velî’ye, sıhhatleri tartışmalı olmakla birlikte, ‘Makâlât’, ‘Kitâbu’l – Fevâid’, ‘Şerh-i Besmele’, ‘Fatiha Tefsiri’ ve ‘Şathiye’ adlı bazı eserler de izâfe edilmiştir.³¹⁸

Yaşamı sırasında, bu küçük bölgede kendisine intisap edenlerin sayısı da günden güne artmış olan Hacı Bektâş Velî’nin, ölümünden sonra bu müntesipleri,

³¹⁴ Ocak, “Hacı Bektâş-ı Velî”, 14: 456; a.mlf., 2018, a.g.e., s. 168-169; a.mlf., “Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2, İstanbul 1981, s. 38-39.

³¹⁵ Vilâyet-nâme, s. 56.

³¹⁶ Vilâyet-nâme, s. 38-45; Ocak, 2018, a.g.e., s. 169, 175; Ürkmez, a.g.e., s. 387-390.

³¹⁷ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 252; Mélikoff, a.g.e., s. 101; Şahin, a.g.e., s. 70.

³¹⁸ Öztürk, a.g.m., s. 892; Ocak, 2018, a.g.e., s. 227; Bayram Ali Çetinkaya, “Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş-ı Velî: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 3, Sivas 1999, s. 348-350.

Anadolu'nun dört bir yanına dağılmış ve her gittikleri yerde müridlerinin öğretilerini yayarak, halkı Hacı Bektâş Velî'ye karşı cezbetmişlerdir.³¹⁹

Suluca-Karahöyük'teki hayatı sırasında, Bâciyân-ı Rûm teşkilatının öncülerinden olan Kadıncık Ana (Hatun Ana-Fatma Bacı)'yı da manevî evlat kabul eden Hacı Bektâş-ı Velî; irfânî öğreti, sır ve kerametlerini ona aktarmıştır. Kadıncık Ana ise, bu emaneti, kendi müridi olan ve Bektâşîliğin Anadolu'da büyük bir atılım gerçekleştirmesini sağlayan Abdal Mûsâ'ya³²⁰ devretmiştir.³²¹ Abdal Mûsâ ise, dervişleriyle birlikte yaşadığı dönemde, Anadolu'da gelecek vadeden bir beylik olan, Orhan Gazi liderliğindeki Osmanoğulları Beyliği topraklarına giderek, orada Orhan Gazi'nin hizmetinde gaza ve fetih hareketlerine katılmış, bu dervişlerle birlikte Rumeli'nin fetholunmasında önemli faydalar sağlamıştır. Zamanla, bu öğretileri ve Hacı Bektâş menkıbelerini, orada birlikte savaştığı Osmanlı askerleri arasında yaymış; hatta ilerleyen Osmanlı tarihinde Yeniçeri ocağının kurulması ile, Bektâşîlik öğretisi bu ocak içerisinde de aktif rol almıştır. Abdal Mûsâ daha sonra Bursa, Bergama ve Antalya'da da aynı amaçlı tanıtma ve yayma faaliyetlerini sürdürmüştür.³²²

Böylece onun bu yaygısı, Osmanlı Beyliği sınırlarını da aşarak bütün Orta ve Batı Anadolu'ya saçılmıştır. Abdal Mûsâ bu yerlerde bir yandan irşâd ve ihtida faaliyetleri ile meşgul olurken, diğer yandan ise Bektâşîlik adındaki tarikatı ilk yapılandıran kişi olmuştur. Zaten tarihte yaşamış gerçek Hacı Bektâş-ı Velî'nin, mitolojik Hacı Bektâş-ı Velî'ye dönüşmesi de tam olarak bu dönemden sonra başlamaktadır.³²³

Lâmiî Çelebi (ö.1532/938)³²⁴ ise, Hacı Bektâş-ı Velî'den bahsederken, onun, Anadolu'da meşhur olmuş velayet ve keramet sahibi evliyâullahtan birisi olduğunun

³¹⁹ Vilâyet-nâme, s. 81; Ürkmez, a.g.e., s. 256-257.

³²⁰ XIV. Yy. başlarında yaşadığı tahmin edilen Abdal Mûsâ, Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra onun ve Bektâşîliğin Anadolu'daki en önemli yayıcısı olmuş, bundan dolayı da Bektaşî çevrelerince, pîr-i sâni lakabı ile anılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Orhan F. Köprülü, "Abdal Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 64-65.

³²¹ Ayrıca burada, dönemin Anadolu Türkmen kadınlarının, karşı cinsten birini müridi kılacak kadar da toplumda güçlü bir yeri olduğunu anlamaktayız. Bkz. Mélikoff, a.g.e., s. 102.

³²² Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 253; Mélikoff, a.g.e., s. 102; Ürkmez, a.g.e., s. 244-245; Ocak, 2018, a.g.e., s. 176.

³²³ Ocak, 2018, a.g.e, s. 173-174.

³²⁴ Umumiyetle Abdurrahman Molla Câmî'nin eserlerinin tercümanlığı ile tanınan ve yine Molla Câmî'nin Nefahâtü'l-Üns adlı eserinin elimizdeki çevirisini yazan, 1473-1532 yılları arasında Osmanlı Devletinde yaşamış, ünlü divan şairi ve Nakşibendi şeyhidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay Kut, "Lâmiî Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27: 96-97.

mütevaiteren sabit olduğunu, ancak türbesini ziyarete gelenlerin ekseriyetini, İslam dairesi dışına çıkmış ve ibadet otlağında başıboş gezinen kimselerin oluşturduğunu belirtmektedir.³²⁵ Bu ifadeler de aslında bizim, realitedeki Hacı Bektâş ile ölümünden sonra mitolojik bir şahsa dönüşen Hacı Bektâş'ı aynı karede görmemizi sağlamaktadır.

İşte yaşadığı dönemde, hakkında dönemin önemli kaynaklarında dahi ismi pek geçmeyecek derecede tanınmayan Hacı Bektâş-ı Velî, asıl ününü ölümünden sonraki dönemlerde, özellikle XIV. yy. başlarında yaşamış olan Abdal Mûsâ ile kazanmıştır.³²⁶ Abdal Mûsâ'dan sonra, tarikata asıl şeklini veren kişi ise, XVI. yy.'da yaşayan ve dönemin Osmanlı siyasi iktidarı tarafından da desteklenen Balım Sultan olmuştur.³²⁷

Hacı Bektâş-ı Velî'nin ölümünden sonra Cemâl Seyyid, Saru İsmail, Kolu açık Hacım Sultan, Rasûl Baba, Pîr Ebi Sultan, Molla Sadeddin, Bahâeddin Bostancı Çelebi ve Barak Baba gibi ilk halifeler dağıldıkları bölgelerde bir yandan Hacı Bektâş-ı Velî öğretilerinin yayılma ve teessüsünü sağlamışlar; diğer yandan ise kurdukları zaviyelerindeki irşâd faaliyetleri ile hem İslam'ın Anadolu'daki yayılışını hızlandırmış, hem de ahali ve bölge idaresi üzerinde derin tesirler bırakmışlardır. Hatta bu bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin İslam'a girmelerinde de etkin roller üstlenmişlerdir.³²⁸

Öyle zannediyoruz ki, günümüzde, Anadolu'nun bazı en ücra köy ve kasabalarında bile Bektâşî vatandaşların bulunması, zeminini, ta bu dönemlerde başlayan söz konusu yayılma faaliyetlerine borçludur.

2.3. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273 / H.672)

Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddîn Veled'in küçük oğlu ve Mevlevîlik tarikatının piri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 30 Eylül 1207 (6 Rebûlevvel 604)'te Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Çeşitli unvanlarla anılmış olan Celâleddîn'e, hürmet ve saygı gayesiyle, "Efendimiz" anlamına gelen "Mevlânâ", hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Anadolu'ya nisbetle de 'Rumi' unvanı verilmiştir.³²⁹ Bazı

³²⁵ Câmî, a.g.e., s. 803.

³²⁶ Ocak, 2018, a.g.e, s. 173-176, 228-229.

³²⁷ Ocak, 2018, a.g.e, s. 176; Şahin, a.g.e., s. 72.

³²⁸ Ürkmez, a.g.e., s. 257-279; Vilâyet-nâme, s. 81-89; Kara, a.g.e., s. 169.

³²⁹ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 441-448.

kaynaklara göre, henüz küçük yaşlarından itibaren gayb âleminin sırlarından ilahi feyzler alan Mevlânâ, birtakım manevi haller yaşamaya başlamıştır.³³⁰

Babası Bahâeddîn Veled'le birlikte Konya'ya kadar gelen Mevlânâ, babasının vefatından sonra onun halifesi olan Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî'nin terbiyesine girmiş; daha sonra ise Konya'dan, önce Halep'e, ardından da 1233 yılında Şam'a ilmî bir yolculuk gerçekleştirmiştir. Gittiği yerlerde babasından dolayı da büyük bir hürmet görmüştür. Şam'a ulaştığında oranın âlimleri ve devrin büyükleri tarafından karşılanmış, bölgede bulunan Mukaddemiye medresesine davet edilerek kendisine hizmette bulunulmuştur. Mevlânâ burada nefis terbiyesi ve din ilimleri ile meşgul olmuş, onlarca kişi de ona mürid olmuştur.³³¹

Şam'da kaldığı süre hakkında dört yıl ve yedi yıla yakın şekilde farklı rivayetler bulunan Mevlânâ, burada İbnü'l-Arabî, Sadeddîn-i Hammûye (ö.1272-73/671[?]),³³² Evhadüddîn-i Kirmânî ve Sadreddîn Konevî gibi devrin büyük sûfi şahısları ile tanışıp sohbet etme imkânı da bulmuştur.³³³ Burada veya Halep'te Şems-i Tebrizî'yi de bir lahza görmüş, ancak onunla tanışmadan tekrar Konya'ya gelmiştir.³³⁴

Konya'ya gelip yeniden medreseye yerleşen Mevlânâ, beş yıl kadar sonra Şems-i Tebrizî ile bu kez Konya'da karşılaşmıştır. Onun nezdinde sırlar âleminin tılsımlarını temaşa eden ve başkasında görülmesi ve duyulması mümkün olmayan bu gibi şeyleri onda gören Mevlânâ, Şems'e hayran kalarak onu medresesine davet etmiştir.³³⁵ Şems'in gelmesiyle birlikte, artık medreselerde ders vermeyi, minberlerde vaaz etmeyi ve halkı irşâd faaliyetlerini bir hayli azaltan Mevlânâ; Şems'le birlikte halvete çekilerek tüm zamanını onunla sohbet ve tefekkür ile iştigal olmaya adanmıştır.

³³⁰ Câmî, a.g.e., s. 605; Eflâkî, a.g.e., I, s. 155.

³³¹ Eflâkî, a.g.e., I, s. 160.

³³² Muhtemelen 1191 yılında Nişâbur'da dünyaya gelen Sadeddîn-i Hammûye, tasavvuf ehli bir aileye mensuptur. Çeşitli ilim tahsillerinden sonra Kübrevî şeyhi Necmeddîn-i Kübrâ'nın ders halkasına katılan Hammûye, 1219 yılında ondan hilafet alarak şeyhinin öncü halifelerinden birisi olmuştur. Hilafet aldıktan sonra Hârizm'den ayrılarak birçok beldeye giden ve oralarda insanların irşâdı için çalışan Hammûye, bu yolculukları sırasında Sadreddin Konevî ve Mevlânâ Celâleddîn gibi mühim zatlar ile de görüşmüş, 1272-73 yılından sonra olan bilinmeyen bir tarihte ise vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Sa'deddîn-i Hammûye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 389-391.

³³³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 121; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 35.

³³⁴ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 101; Eflâkî, a.g.e., I, s. 160; a.e., II, s. 79.

³³⁵ Veled, a.g.e., s. 50.

Bu zaman zarfında Mevlânâ ile çeşitli irfanî sohbetler edip, hakikat sırlarını onunla paylaşan Şems ise, onu semâya teşvik etmiş,³³⁶ ayrıca onun bağlılığını sınamaktan da geri durmamıştır.³³⁷

İki yıla yakın süren bu halka ilgiyi azaltma süreci, Konya halkı ve Mevlânâ'nın müridleri arasında hoşnutsuzluğun çıkmasına neden olmuş; bu duruma daha fazla dayanamayan bu kimseler, tam olarak kim olduğunu dahi bilmedikleri ancak kıskançlık ve kin besledikleri Şems'in, Konya'yı terk etmesine sebep olmuşlardır. Şems'in Konya'yı terk etmesiyle son derece müteessir olan Mevlânâ, bundan böyle o insanlarla alakasını keserek gece gündüz demeden sema, riyazet ve vecd ile meşgul olmaya başlamıştır. Sultan Veled, İbtidânâme'sinde babası ile Şems-i Tebrizî arasındaki manevi bağı, Hz. Musa'nın, Hızır ile olan bağına benzetmiştir. Zira Hz. Musa peygamber olmasına rağmen Hızır'ı aramış, Mevlânâ ise zamanında bulunduğu manevi makamının bir emsali bulunmadığı halde, manen Şems'i aramıştır.³³⁸

Mevlânâ'nın, Şems'in gitmesiyle eskisinden daha fazla kendilerinden ilgiyi kestiğini fark eden ahali, yaptıklarından çok pişman olup tevbe etmiş; Mevlânâ ise oğlu Sultan Veled'i, Şems'i geri dönmeye ikna etmek üzere Dımaşk'a göndermiştir. Mevlânâ'nın bu isteğini geri çevirmeyen Şems, Sultan Veled ile birlikte yeniden Rum diyarına, Konya'ya dönmüştür.³³⁹

Şems'in dönmesiyle birlikte Mevlânâ yine eski saadetini erişmiş, oranın ahali ise Şems'ten özür dileyerek, tövbelerinin kabul görülmesini istemişlerdir. Ancak aynı kıskançlık ve kin çok sürmeden yeniden baş gösterince, Şems bu kez ansızın kimsenin bilemeyeceği bir yere gitmiştir. Bazı kaynaklar bu ortadan kayboluşun bir suikast girişimi olabileceğine de değinmiştir.³⁴⁰ Şems'in ikinci defa ortalıktan kaybolmasıyla Mevlânâ; yeniden gece gündüz demeden sema ve riyazet ile meşgul olmaya, camilerde vaz'etmeye, medreselerde müridânına tasavvufi letafetleri

³³⁶ Şems'in yönlendirmesi ile semâ icra etmeye başlamış olan Rûmî, bu deneyimin o denli etkisi altında kalmıştır ki bu uygulamayı bundan sonraki hayatı boyunca hep sürdürmüştür. Hatta vefatından sonra dahi semâ denilince akıllara direkt Mevlânâ gelir olmuş, bu uygulama âdeta onunla özdeşleşmiş, ayrıca kendisinden sonra sistemleşecek olan Mevlevîliğin bir erkânı haline gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2006, s. 344.

³³⁷ Ürkmez, a.g.e., s. 191.

³³⁸ Veled, a.g.e., s. 48.

³³⁹ Veled, a.g.e., s. 59.

³⁴⁰ Eflâkî, a.g.e., II, s. 126.

tavzih etmeye, hakâiki dile getiren beyitler söylemeye, aşk inancı ile kendinden geçmeye ve insanları tebliğ ve tebşir etmeye başlamıştır.³⁴¹

Ancak bir süre sonra yine Şems'in hasreti ağır basmış ve Mevlânâ, onu bulmak amacıyla Şam'a kadar gitmiştir. Lakin Şems'i maddi âlemde bulamayan Mevlânâ, onu mânâ âleminde kendisinde bulmuş, yani ondaki manevi hâl, kendisinde de zuhur etmiştir. Geri döndükten birkaç yıl sonra tekrar gitmiş, ancak aylarca aradığı halde yine bulamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Şems'in ortadan kaybolmasından sonra Mevlânâ, önce Konyalı kuyumcu Selâhaddîn-i Zerkûb'u, onun on yıl sonra vefat etmesiyle de Hüsameddin Çelebi (ö.1284/683)'yi sohbet arkadaşı ederek hilafet makamına getirmiştir.³⁴²

Halep ve Şam gibi şehirlere ilmî yolculuklar yapmış ve başta fıkıh olmak üzere çeşitli konularda halkı vaaz ve sohbetlerle irşâd etmiş olan Mevlâna Celâleddîn; geniş bir Anadolu kitlesi tarafından sevilmiş, fetvalarına sıkça başvuru alan saygın bir âlim ve mutasavvıf olarak değer ve kabul görmüştür. Ününün genişlemesinden sonra, başta Buhara ve Semerkand gibi mühim İslam beldeleri olmak üzere, pek çok bölgeden ilim ve irfân ehli zatlar, onu görmek için Anadolu'ya gelmiş, onu ziyaret ederek kendisinden istifadeye çalışmışlardır.³⁴³

Böylelikle Mevlâna, o dönemde pek çok İslam âlimini Anadolu'ya çekmiş ve Anadolu'nun onların uğrak yeri haline gelmesine vesile olmuştur. Bu bilgi bile başlı başına Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin, Anadolu'nun İslamlaşmasına ve ihyasına ne kadar büyük katkı sunduğu gerçeğinin açık bir ifadesi niteliğindedir. Zira bu beldelere gelen mevzubahis zatlar, hem bildikleri İslamî değerleri bölge ahalisine aktarmışlar, hem de bu değerleri bilfiil yaşayarak Anadolu insanını manen etkilemişlerdir.³⁴⁴ Aksarayî'nin, 'zamanın kutbu ve cihanın bir tanesi' şeklinde zikrettiği Celaleddin-i Rûmî, dinî ilimlerle ilgili dersler vermenin yanı sıra; tasavvufî açıdan da Seyyid Burhâneddîn'den aldığı terbiye ile müridler yetiştirerek halkı aynı zamanda irfâni açıdan da beslemiştir.³⁴⁵

³⁴¹ Sipehsâlâr, a.g.e., s. 131.

³⁴² Veled, a.g.e., s. 73-76.

³⁴³ Aksarayî, a.g.e., s. 294; Kara, a.g.e., s. 173.

³⁴⁴ Kara, a.g.e., s. 173.

³⁴⁵ Aksarayî, a.g.e., s. 199.

Mevlânâ'nın; Müslüman-gayrimüslim, devlet adamı-esnaf ve zengin-fakir ayırt etmeksizin, tüm halkı kucaklayıcı yumuşak üslûbu ve irşâd edici tutumu da bu öğretinin, daha geniş bir ortama intişârını sağlamıştır. Nitekim o, medresesinde yalnız Müslüman halkın değil, Yahudi ve Hristiyanlardan gelen kimselerin de sorularını yanıtlamış; aynı şekilde sadece alt kesimden insanların değil, devlet erkânından gelen kimselerin de suallerine içtenlikle cevaplar vererek müşkilâtlarını gidermiştir. Nihayetinde bu kimseler, işittikleri bu hoş ve etkileyici cevaplar karşısında Müslüman olarak, Mevlânâ'ya samimi birer mürid olmuşlardır. Onun, henüz sağlığında Anadolu'nun birçok şehrinden kişilerle bağlantı sağlanmış, bu sayede bu hareketin ünlenmesi hızlı olmuştur.³⁴⁶

Yaşamı boyunca model insan olma yolunda insanlara kılavuzluk etmiş olan Mevlânâ, Anadolu'yu saran Moğol ateşine de sessiz kalmamıştır. Nitekim o, Moğol işgali altında bulunan Anadolu halkına daima ümit aşılamış; onun yakmış olduğu iman ve İslâm meşalesi, fevriân ederek Moğolları da tenvir etmiş, neticesinde onların bazılarının da İslamiyet ile tanışmalarına vesile olmuştur.³⁴⁷

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 17 Aralık 1273 (5 Cemâziyelâhir 672)'de Konya'da altmış sekiz yaşında bu dünyadan âlem-i ervaha geçmiştir. Cenazesinde Hristiyan, Yahudi, Arap, Türk vs. birçok milletten insanların yanı sıra, din ve devlet adamları da hazır bulunmuş; bunlardan her biri, kendi adetleri gereğince kitapları ellerinde önden gidip Zebur'dan, Tevrat'tan, İncil'den ayetler okuyarak feryad etmişlerdir.³⁴⁸

Divan-ı Kebir, Mesnevi, Fîhi mâ fih, Mecâlis-i Seb'a, Mektûbât gibi eserlerden kimisi bizzat Mevlânâ tarafından yazılmış; kimisi ise onun sohbet, vaaz ve mektuplarının vefatından sonra derlenmesiyle ortaya çıkarılmış eserlerdir. Bunun yanında ona atfolunan ancak içerik ve biçim yönünden ona aidiyetinin şüpheli olduğu farklı eserler de bulunmaktadır.³⁴⁹

Mevlâna'nın ölümünden sonra onun temel doktrin ve öğretilerinden oluşan Mevlevilik; gerek sağlam temel yapısı, gerekse halife ve müridlerinin müessiriyetleri

³⁴⁶ Eflâkî, a.g.e., II, s. 73-74; a.e., I, s. 490.

³⁴⁷ Eflâkî, a.g.e., II, s. 74, 153, 154.

³⁴⁸ Eflâkî, a.g.e., II, s. 60; Veled, a.g.e., s. 153.

³⁴⁹ Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", 29: 447.

sayesinde başta Konya olmak üzere Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde hızlı, aynı zamanda güvenilir bir şekilde teşekkül ederek, Anadolu'nun ihyasında etkin bir rol oynamıştır. Hüsameddin Çelebi'nin vefatıyla boşalan mürşitlik makamına önce Kerîmüddin b. Bektemur (ö.1292/691), ardından da Mevlâna'nın büyük oğlu Sultan Veled geçmiştir. Mevleviliğin sistemleşmesi, adap ve erkânıyla tam bir tarikat hüviyeti kazanması ve yayılışının hızlanması, önemli ölçüde Sultan Veled ve ardından gelen oğlu Ârif Çelebi döneminde olmuştur. Tarikatın merkezi olan Konya dışında Anadolu'nun çeşitli noktalarına halifeler gönderilerek, manevi anlamda topluma hizmet etmeye teşvik edilmiştir.³⁵⁰

Bu halifelerden; Lâdikli Kadı Necmeddin Kavsere Denizli'de,³⁵¹ Alâeddin-i Amasî (ö.1470/875) Amasya'da,³⁵² Şeyh Mevlâ'l-Kâbî Dânişmendiye³⁵³ Vilâyeti'nde,³⁵⁴ Konyalı Hoşlika Hatun ve Fahreddîn-i Irakî (ö.1289/688) Tokat'ta,³⁵⁵ Bedreddin-i Ma'denî Niğde Lulve (Ulukışla) Madeninde,³⁵⁶ Nâsiheddin-i Sabbâg yine Niğde'de,³⁵⁷ Ahî Emir Ahmed-i Bâybûrdî Bayburt'ta,³⁵⁸ Mecdeddin Çağa el-Kırşehrî Kırşehir'de,³⁵⁹ Süleyman Türkmanî (ö.1298/697) 1293 yılında yine Kırşehir'de³⁶⁰ ve Hüsameddin Hüseyin el-Mevlevî Erzincan'da³⁶¹ hem manevi alanda hizmet etmek, hem de tarikatın yayılmasını sağlamak amaçlı birer Mevlevihane açarak Hakk'ın rızası ve halkın ihyasına çalışmışlardır. Böylece Mevlevîlerin manevî ihya hizmeti, Anadolu coğrafyasında günden güne yayılmıştır. Öyle ki, on yedinci yüzyıla gelindiğinde dönemin büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi (ö.1684/1095[?]),³⁶² 'Seyahatname' adlı

³⁵⁰ Veled, a.g.e., s. 195-196, 199; Eflâkî, a.g.e., II, s. 199.

³⁵¹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 254.

³⁵² Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 306; Eflâkî, a.g.e., II, s. 264.

³⁵³ 'Dânişmendiye' adı Anadolu Selçuklu Devletinde; Sinop, Amasya, Kayseri, Malatya, Erzincan gibi şehirlerin sınırlarını oluşturduğu ve Kayseri, Sivas, Tokat, Sinop ve Çorum şehirlerini içine alan bölgeye verilen isimdir. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Ayönü, Levent Kayapınar, (Ed.), İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Anadolu Beylikleri, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, 11: 292.

³⁵⁴ Eflâkî, a.g.e., I, s. 303.

³⁵⁵ Eflâkî, a.g.e., I, s. 382; a.e., II, s. 295.

³⁵⁶ Eflâkî, a.g.e., I, s. 264.

³⁵⁷ Eflâkî, a.g.e., II, s. 286.

³⁵⁸ Eflâkî, a.g.e., I, s. 376; a.e., II, s. 250.

³⁵⁹ Eflâkî, a.g.e., I, s. 372.

³⁶⁰ Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 306.

³⁶¹ Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 306.

³⁶² XVII. yüzyılda yaşamış ünlü Türk seyyahı olan Evliya Çelebi, uzun yıllar başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere çeşitli ülke ve topraklara ziyaretlerde bulunmuş; tüm bu ziyaretlerini ise on ciltlik ünlü 'seyahatnâme' adlı eserinde toplamıştır. Kendi hayatının büyük bir bölümü hakkındaki bilgilerin de onun bu eserinden öğrenildiği Evliya Çelebi, 1684'den ileriki bilinmeyen bir tarihte, doğduğu şehir olan İstanbul'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 529-533.

eserinde; Anadolu ve çevresinde bulunan, gezip gördüğü, otuza yakın Mevlevihâne hakkında titizlikle malûmat vermeye çalışmıştır.³⁶³

2.4. Sadreddîn-i Konevî (ö. 1274 / H.673)

Mecdüddin İshak'ın oğlu olan Sadreddîn-i Konevî, 1209/605 yılı civarında Malatya'da dünyaya gelmiştir.³⁶⁴ Asıl adı Sadreddîn Muhammed, künyesi ise Ebü'l-Meâlî'dir.³⁶⁵ Tasavvuf çevresinde büyük şeyh anlamındaki 'Şeyh-i Kebîr' diye anılmış; Malatya'da doğmasına rağmen, uzun yıllar Konya'da ilmî-irfanî faaliyetlerle meşgul olduğu için, 'Konevî' nisbesiyle tanınmıştır.³⁶⁶

İlk eğitimini aldığı babasını, çok küçük yaşlarda kaybeden Konevî için; babasının sürekli devlet erkânıyla ve ilim irfan ehli zatlarla bir arada olması, hatta birçoğuyla da yakın arkadaş olması, babasından ona kalan en değerli miras ve kendisine doğuştan verilen bir fırsat olmuştur. Nitekim Sadreddîn-i Konevî, küçüklükten beri dönemin en önemli âlim ve mutasavvıflarının ders halkalarında bulunmuş; onlardan gerek dinî, gerekse felsefî dersler almış, bu derslerin onun yaşamı ve düşünceleri üzerinde de mühim tesirleri olmuştur.³⁶⁷ Bu zatlar arasında üzerinde en çok tesiri bulunan kişi, babasının da yakın dostu olan ve ölmeden önce kendisini ona emanet ettiği Muhyiddin İbnü'l-Arabî olmuştur. Hatta -ihtilafı olmakla birlikte- babasının vefatından sonra İbnü'l-Arabî'nin, Konevî'nin annesi ile evlendiği; böylece İbnü'l-Arabî'nin, Sadreddîn'in üvey babası olduğu rivayet edilmiştir.³⁶⁸

Böylece henüz küçük yaşlardan, şeyhi İbnü'l-Arabî'nin ölümüne kadar onun yanında olan Konevî; ona mürid olarak manevî eğitimiyle yetişmiş, ayrıca birlikte çeşitli nice yolculuklar da gerçekleştirmiştir.³⁶⁹ Başka bir rivayette ise, 1221 yılından sonra Anadolu'dan ayrıldığı tahmin edilen İbnü'l-Arabî'nin, bu tarihteki ayrılışı göz önüne alınarak; Konevî'nin, sırf ilim tahsil etmek ve tasavvufî incelikleri kavramak

³⁶³ M. Askeri Küçükkaya, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Adı Geçen Mevlevihane ve Tekkeler", *Harran Ü. İlahiyat Fak Dergisi*, Cilt. 18, Sayı. 18, Şanlıurfa 2007, s. 185.

³⁶⁴ Eren, a.g.m., s. 431.

³⁶⁵ Câmî, a.g.e., s. 732.

³⁶⁶ Ürkmez, a.g.e., s. 143.

³⁶⁷ Demirli, "Sadreddin Konevî", 35: 420.

³⁶⁸ Câmî, a.g.e., s. 732; Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 495; Fürûzanfer, a.g.e., s. 152; Hacıgökmen, a.g.m., 2001, s. 42.

³⁶⁹ Demirli, "Sadreddin Konevî", 35: 420.

amacıyla Şam'a, İbnü'l-Arabî'nin yanına, geldiği ve şeyhiyle muhtelif şehirleri dolaşarak onun vefatına kadar da yanında kalmış olabileceği iddia edilmiştir.³⁷⁰

Muhtemelen İbnü'l-Arabî'nin 1240 yılındaki vefatından sonra, Şam'ın dışında Halep, Mısır ve Hicaz gibi bölgelere de giden Konevî, gittiği bölgelerde hem çeşitli irşâd faaliyetlerinde bulunmuş, hem de birçok sûfi ve âlim şahısla tanışarak onlarla irtibat kurmuştur.³⁷¹ Nitekim onun gibi vahdet-i vücud görüşünü savunan İbn Seb'în (ö.1270/669)³⁷² de bunlardan biridir.³⁷³ Bu yolculuğun ardından Konya'ya gelip yerleşen Sadreddîn Konevî, babası Mecdüddin İshak ve üvey babası İbnü'l-Arabî'den mütebâki kitapları da beraberinde getirerek, burada büyük bir tasavvufi kültür mirasının toplanmasını sağlamış, geri kalan yaşamını da burada sürdürmüştür.³⁷⁴

Konya'da babasının bırakmış olduğu tesir ile Selçuklu sultanlarıyla da iyi ilişkiler kuran Konevî, burada bir müddet Şeyhü'l-İslâmlık vazifesini de yürütmüştür.³⁷⁵ Yine burada Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile de tanışmış, başlarda aralarında bir soğukluk yaşansa da zamanla onunla çok samimi bir dost olmuştur.³⁷⁶ Konya'daki birçok ilim meclisinde onunla bir arada bulunmuş ve namazda ona imamlık etmiştir.³⁷⁷ Hatta bir rivayete göre, Mevlânâ'nın vasiyeti üzerine onun cenaze namazını da kendisi kıldırıştır.³⁷⁸

³⁷⁰ Nihat Keklik, *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kainat ve İnsan*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul 1967, Giriş s. XIII; Sadreddîn Konevî, *Kırk Hadîs Şerhi ve Tercümesi*, (Çev. H. Kâmil Yılmaz), Mebkam Yayınları, Konya 2009, s. 11.

³⁷¹ Câmî, a.g.e., s. 732.

³⁷² 1217 yılında İspanya'nın güneydoğusundaki Mürsiye şehrinde dünyaya gelen İbn Seb'în, küçüklükten itibaren şer'i ve aklî ilimlerde iyi bir eğitim almış, ayrıca tasavvuf ehli bir âlim olan Ebû İshak b. Dahhâk'ın eserlerinden etkilenmiştir. Zamanla ilmî birikimi ile Endülüs bölgesinde büyük bir üne ulaşan İbn Seb'în, daha sonra bir kısım öğrencileriyle birlikte Mağrib bölgesine yerleşmiş, burada tasavvufî-felsefî fikirlerini yaymaya ve eserlerini yazmaya başlamıştır. Orada bir müddet yaşadktan sonra Bicâye, Tunus ve Kahire gibi birçok İslam beldesini dolaşan İbn Seb'în, daha sonra yerleştiği Mekke'de 1270 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 306-312.

³⁷³ Konevî, a.g.e., s. 11.

³⁷⁴ Bayram, 2001, a.g.m., s. 184.

³⁷⁵ Eflâkî, a.g.e., I, s. 170, 337; a.e., II, s. 225.

³⁷⁶ Sadreddîn Konevî'nin, Mevlânâ ile olan ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Demirci, "Sadreddin Konevî ile Mevlana Celaleddin'in Münasebetleri Hakkında", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 4, Konya 1989, s. 57-66.

³⁷⁷ Eflâkî, a.g.e., I, s. 254, 297, 316, 326, 340, 363, 378, 397, 432, 486; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 35, 89-90; Fürûzanfer, a.g.e., s. 153.

³⁷⁸ Eflâkî, a.g.e., II, s. 61; a.e., I, s. 351; Fürûzanfer, a.g.e., s. 153.

Konevî'nin, Konya'da sohbetinde bulunduğu bir diğer zat ise Evhadüddîn Kirmânî'dir. Nitekim İbnü'l-Arabî'den sonra, Konevî'nin tasavvufi kişiliğinin oluşmasında etkili olan diğer bir isim Kirmânî olmuş, tasavvufi usûl ve terbiyeye dair ondan çok şey öğrenmiştir.³⁷⁹ Hatta menkıbevî bir rivayete göre Konevî'nin: “İki âlimden yararlandım, biri Evhadüddîn, diğeri İbnü'l-Arabî'dir” dediği nakledilmiştir.³⁸⁰ Ayrıca Konevî, devrinin önemli bilginlerinden Ahî Evran, Hoca Nasirüddin Tusî (ö.1274/672)³⁸¹ ve Sadeddîn-i Hammûye ile de çeşitli irtibatlar kurmuş, aralarında ilmi mektuplaşmalar geçmiştir.³⁸²

Bâtını ilimlerde olduğu kadar, zâhirî ilimlerde ve hatta felsefede de derin bir birikime sahip olan Konevî, yıllarca yanında kalıp terbiyesiyle büyüdüğü şeyhi ve manevî babası İbnü'l-Arabî'nin; dinî, tasavvufi ve felsefî görüşlerinin yanında; vahdet-i vücûd görüşünü de en iyi anlayan, akla ve şeriata uygun şekilde yorumlayan ve bu suretle şeyhinin maksadını, kabiliyeti olan insanlara izah eden en önemli kişi olmuştur.³⁸³ Böylelikle o, İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerinden oluşan Ekberîlik ekolünün; Anadolu'daki en büyük yayıcısı, sistemleştiricisi ve ondan sonraki en önemli mümessili haline gelmiştir.³⁸⁴

Nitekim Konevî, Konya'da bulunduğu sırada bu felsefeyi daha da yaygınlaştıracak olan; Müeyyidüddîn-i Cendî, Mevlânâ Şemseddin-i İlgî, Şeyh Fahreddin-i Irakî, Şeyh Saidüddin-i Ferganî, ve Affüddin Tilimsânî gibi kabiliyetli birçok âlim ve mutasavvıf zat onun sohbet meclislerinde yer almış, Konevî de bu

³⁷⁹ Ürkmez, a.g.e., s. 148.

³⁸⁰ Demirli, “Sadreddin Konevî”, 35: 421.

³⁸¹ 1201 yılında İran'ın Tûs şehrinde dünyaya gelen, buraya nisbetle de Tusî unvanıyla anılan Nasîrüddin Tusî, babasından aldığı ilk eğitimden sonra Nişâbur'a giderek çeşitli âlimlerin ders halkasına katılmıştır. Burada gördüğü eğitimler neticesinde özellikle felsefe alanında derin bir birikime sahip olan Tusî, Kuhistan hükümdarının daveti üzerine oraya giderek bilgi birikimini aktaracağı bir kitleye ve ilmî çalışmalarını sürdüreceği bir ortama kavuşmuş, birbirinden kıymetli eserlerini de burada neşretmiştir. Ancak bu durum çok sürmemiş Kuhistan hükümdarı ile yaşadığı bir problemten ötürü kendisini hapiste bulmuştur. Oradan Alamut Kalesi'ne gönderilen Tusî, Moğollar'ın kaleyi kuşatması üzerine kaledeki hapis hayatından kurtularak Moğol hükümdarı Hülâgû'nün yanında yer almıştır. Daha sonra Azerbaycan'ın Merâga şehrine yerleşen Tusî, burada Hülâgû'nün de büyük desteğiyle, o zamana kadar İslam coğrafyasında benzerine rastlanılmamış büyüklükte bir rasathânenin yapılmasını sağlamıştır. Nasirüddin Tusî 1274 yılında bir Bağdat yolculuğu sırasında vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Agil Şirinov, “Tûsî, Nasîrüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 437-442.

³⁸² Câmî, a.g.e., s. 732.

³⁸³ Câmî, a.g.e., s. 732; Fîrûzanfer, a.g.e., s. 152.

³⁸⁴ Kafesoğlu, a.g.e., s. 166.

kişilerin eğitimiyle yakından ilgilenmiştir.³⁸⁵ Bu mutasavvıf zatların her biri, Konevî'nin vefatından sonra, muhtelif bölgelerde irşâd faaliyetlerini sürdürerek, Anadolu insanının yolunu aydınlatmaya ve bu ekolün daha da yayılıp gelişmesine katkı sunmaya çalışmışlardır. Nitekim başlarda Abdürrezzâk el-Kâşânî (ö.1335/736)³⁸⁶ ve ilk Osmanlı muallimi Dâvûd-i Kayserî gibi önemli simalarla desteklenen bu ekol, ilerleyen zamanlarda Bedreddin Simâvî (ö.1420/823), Molla Fenârî (ö.1431/834), Molla (Ömer) Gürânî (ö.1488/893), Niyâzî-i Mısırî (ö.1694/1105), İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1725/1137), Selâhaddin Uşşâkî (ö.1783/1197) ve Muhammed Nûrî'l-Arabî (ö.1888/1305) gibi farklı tarikat ve düşüncelere sahip zâtlarla Osmanlı döneminde de devam ettirilmiştir.³⁸⁷

Sadreddîn Konevî'nin Anadolu'nun İslamlaşma sürecine katkısı, bâtını ilimlerde olduğu kadar, şer'î ilimlerde de kendisini göstermiştir. Nitekim o, Konya'daki hayatı boyunca aynı zamanda hadis dersleri de okutmuş, döneminin en önde gelen muhaddislerinden birisi olmuştur.³⁸⁸ Hatta hadis ilmi dışındaki diğer dinî ilimlerde de, Anadolu'dan ziyade, İslam coğrafyasının değişik bölgelerinden gelinerek kendisine danışılan otorite bir din âlimi olmuştur. Bu durum ise Konya'nın, İslam âlimleri açısından ilmî bir cazibe merkezi ve buluşma noktası haline gelmesine büyük katkı sağlamıştır.³⁸⁹ Kutbüddîn-i Şîrâzî (ö.1311/710)³⁹⁰ gibi din âlimlerinin yanı sıra;

³⁸⁵ Câmî, a.g.e., s. 732; Aksarayî, a.g.e., s. 174-175; Eflâkî, a.g.e., I, s. 61; Fûrûzanfer, a.g.e., s. 152; Kafesoğlu, a.g.e., s. 166.

³⁸⁶ Hayatı hakkında kaynaklardaki malûmatın sınırlı olduğu Abdürrezzâk el-Kâşânî, İran'ın Kâşân kentinde dünyaya gelmiştir. Küçüklüğünden itibaren iyi bir eğitim gören Kâşânî, Sühreverdiyye tarikatı şeyhlerinden Abdüssamed b. Ali en-Netanzî'ye mürid olarak manevî terbiyesini ondan almıştır. Şeyhinin vefatının ardından İbnü'l-Arabî'nin tasavvufî anlamdaki fikirlerine yakınlık duymaya başlamış ve zamanla onun düşüncelerinin etkili bir savunucusu olmuştur. Dâvûd-i Kayserî'nin de kendisine mürid olduğu ve daha çok 'Te'vilâtü'l-Ḳur'ân' adlı işârî tefsiri ve tasavvufî terimler ile ilgili yazdığı eserleri ile tanınmış tasavvuf ehli bir zat olan Kâşânî, 1335 yılında vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Kâşânî, Abdürrezzâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 5-6.

³⁸⁷ M. Erol Kılıç, "Ekberîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 545.

³⁸⁸ Eflâkî, a.g.e., I, s. 378.

³⁸⁹ Ürkmez, a.g.e., s. 152.

³⁹⁰ 1236 yılında İran'ın Şîrâz şehrinde dünyaya gelen Kutbüddîn-i Şîrâzî, ilk eğitimini babasından almış, daha sonra yaptığı çeşitli yolculuklar ve aldığı eğitimlerle birlikte ise genç yaşlardan itibaren dinî ilimlerin yanı sıra; tasavvuf, tıp, gök bilimi, felsefe ve matematik gibi ilimlerde derinleşmiştir. 1260 yılında Merâğa'da bulunan ve kendisi gibi İranlı olan ünlü felsefe ve gök bilimci Nasîrüddin Tûsî'nin yanına giderek ondan felsefe ve astronomi dersleri alan Şîrâzî, ardından gittiği Horasan'da ise Ömer el-Kâtibî'den felsefe ve mantık dersleri okumuştur. Daha sonra oradan ayrılarak İsfahan ve Bağdat'a geçmiş, Bağdat'ta ikâmeti sırasında bir müddet Nizâmiye Medresesi'nde de bulunmuştur. 1271 yılında oradan da ayrılarak Konya'ya geçen Şîrâzî, orada Mevlânâ ile görüşme fırsatı bulmuş, ayrıca Sadreddîn Konevî'nin ders halkasına katılmıştır. Konya'da Vezir Muñnüddin Pervâne ile de tanışmış ve onun

Muînüddin Pervâne, Celâleddin Mahmûd b. Emîr el-Hâcc, Radiyyüddîn Yûsuf b. İsmâil, Kemâlüddîn Ahmed b. Yûsuf, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İskender el-Erdebilî ve Nizâmüddin Evhad b. el-Emîr el-Kebîr gibi birçok devlet adamı da Konevî'nin bu hadis meclislerine iştirak ederek onun öğrencisi olmuş ve ondan İbnü'l-Esîr'in (ö.1210/606)³⁹¹ Câmî'u'l-Usûl adlı eserini okumuşlardır.³⁹² Konevî, sıklıkla içinde bu gibi dönemin önemli devlet adamlarının da bulunduğu ilim, irşâd ve vaaz meclisleri düzenlemiş, insanlar onun bu sohbet meclislerinden çok feyz almışlardır. Bu meclislerde yetiştirdiği talebeleri ise ondan öğrendikleri bu tasavvufi inceliklerin Anadolu'daki yayıcısı olmuşlardır.³⁹³

Anadolu'daki tasavvufi kültürün önemli isimlerinden birisi olan, aynı zamanda Konevî'nin muasırı, tarihçi Aksarayî'nin de ölümünden sonra ülkedeki bütün istikrarın bozulduğunu belirttiği Şeyh Sadreddîn-i Konevî, yakın arkadaşı Mevlânâ'dan bir yıl kadar sonra 22 Temmuz 1274 / 16 Muharrem 673 yılında Konya'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.³⁹⁴

Hayatı boyunca çok sayıda eser telif etmiş olan Konevî'nin, vefat ettiğinde ardında bıraktığı önemli eserlerinden bazıları şunlardır: 'Miftâh'ul- Ğayb', 'İ'caz'ul-Beyan fi tefsîri Ümmi'l-Kur'an', 'Şerhu Esmâ'il-Hüsna', 'el-Fükuk fi Esrari Müstenidati Hikem'il-Fûsus', 'Şerhu Hadis el-Erbaîn', 'en-Nefehat'ül-İlahiyye', 'en-Nûsus fi Tahkik et-Tavr'il-Mahsus', 'er-Risalet'ül-Müfsiha ve Tabsirat'ül-Mübtedi' ve 'Tezkirat'ül-Müntehi'³⁹⁵

isteğiyle önce Sivas sonra da Malatya şehirlerine kadı olarak atanmış ve buralardaki medreselerde çeşitli dersler okutmuştur. İslam bilim tarihi açısından da çok mühim bir şahsiyet olan Şîrâzî, bu kısa Anadolu serüveninin ardından gittiği Mısır ve Şam'da da bir süre kalmıştır. Daha sonra yerleştiği Tebriz'de ise kendisini bütün dünyevî şeylerden soyutlamış mutasavvıfâne bir hâl üzere iken 1311 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Şerbetçi, "Kutbüddîn-i Şîrâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 487-489.

³⁹¹ Bu zat daha önce de belirttiğimiz gibi, Konevî'nin babası Mecdüddin İshak'ın da görüştüğü ve İbnü'l-Esîr kardeşlerin en büyüğü olan, hadis ve tefsir alimi Mecdüddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö.1210/606)'dir. Detaylı bilgi için bkz. Ali Osman Koçkuzu, "Mecdüddin İbnü'l-Esîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 28-29.

³⁹² Câmî, a.g.e., s. 732. Sadreddîn Konevî'nin Câmî'l-Usûl'ü okuttuğu diğer kişiler hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammet Yılmaz, "Sadreddin Konevî'nin Huzurunda Okunan İbnü'l-Esîr'in Câmî'u'l-Usûl Adlı Eserinin Semâ Kayıtları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 13, Sayı. 2, Adana 2013, s. 8-13.

³⁹³ Eflâkî, a.g.e., I, s. 326, 409.

³⁹⁴ Aksarayî, a.g.e., s. 200-201; Demirli, "Sadreddin Konevî", 35: 420.

³⁹⁵ Demirli, "Sadreddin Konevî", 35: 424-425.

2.5. Fatma Bacı (Kaduncık Ana, Hatun Ana) (ö. 1275 / 673[?])

XIII. yüzyıl Anadolu'sunun İslam ile mayalanma sürecinde etkisi bulunan erkek mutasavvıf şahsiyetlerin yanı sıra, dinî ve ilmî hayatları hakkındaki bilgilerin pek fazla gün yüzüne çıkmadığı bazı zâhîde kadınlar da çeşitli ihya faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu hatun kişilerin en önemlilerinden birisi ise, adı adeta Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) teşkilatı ile özdeşleşen ve Ahî Evran'ın da eşi olan Fatma Bacı'dır.

1205 yılında Anadolu'ya gelen Evhadüddîn-i Kirmânî'nin, Kayseri'de yaptığı ikinci evliliğinden doğan tek çocuğu olan Fatma Bacı, muhtemelen XIII. yüzyılın ilk çeyreğinin ortalarından sonra (1213'ten sonraki birkaç yıl içinde) dünyaya gelmiştir. Kirmânî Menâkıbnâmesinde belirtildiğine göre, Fatma Bacı'nın annesi, kötü huylu, geçimsiz ve kavgacı tabiatlı bir cariye olup; Kirmânî onun bu özelliklerini bilmesine rağmen bir yandan nefsinin terbiye etmek, diğer yandan ise insanları onun elinden korumak için onunla evlenmiştir. Nitekim bu cariye, Kirmânî'ye sayısız sabır riyâzetleri de çektirmiş ve henüz kızı Fatma Bacı küçük yaşlarda iken vefat etmiştir.³⁹⁶

Menâkıb-ı Kirmânî müellifinin verdiği bilgilere göre, henüz küçük yaşlarda annesini kaybeden Fatma Bacı; ne ilim tahsilinde, ne de kadınların iştiğal ettiği ev işleri, dikiş nakış gibi işleri öğrenmede başarılı olamamış ve aynı annesi gibi, babası Kirmânî'yi murakabeleri sırasında defalarca huzursuz etmiş yaramaz bir çocuktur. Ancak aynı müellifin, Kirmânî'nin daha önce şeyhi Rükneddîn-i Sücâsî'nin kızıyla olan evliliğinden doğan kızı Amine Hatun hakkında gayet saygın ifadeler kullanması ve Kirmânî'nin Amine Hatun'un tahsiliyle ilgilenmesi sonucu bu kızın, halkı irşâd edebilecek bir mevkiye kadar geldiğini söylemesi, aynı tahsili gören Fatma Bacı'nın nasıl bu denli aşağı kalabileceği sorusunu akıllara getirmekte ve müellifin bu tavrını sorgulatmaktadır.³⁹⁷

Şayet Fatma Bacı bu denli kabiliyetsiz birisi olsaydı, -aşağıda daha detaylı anlatacağımız üzere- IV. Kılıçarslan zamanında Moğol hükümdarı Hülâgû'ye giden ve içinde Muînüddin Pervâne gibi ileri gelen devlet adamlarının da bulunduğu heyet, orada esir halde gördükleri Fatma Bacı'ya saygı göstererek onu yeniden Anadolu

³⁹⁶ Bayram, 2005, a.g.e., s. 159-160; a.mlf., "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 370.

³⁹⁷ Bayram, 2005, a.g.e., s. 154-155, 160; a.mlf., "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 370.

topraklarına getirmek istemezlerdi. Netice itibariyle, aşağıda yeri geldiğinde de ifade edeceğimiz gibi, bu müellifin bir takım siyasi nedenlerden ötürü Fatma Bacı'nın ve özellikle onun eşi olan Ahî Evran'ın aleyhinde tarafgirâne bir tutum sergilediğine yönelik bazı karineler de bulunmaktadır. Müellifin bu tutumu bize, Fatma Bacı ve eşi ile ilgili yukarıdaki gibi verdiği bazı bilgilere karşı daha ihtiyatlı davranmamız gerektiğini göstermektedir.³⁹⁸

Fatma Bacı'nın, tarihsel yaşamı hakkında malûmat veren kaynaklar oldukça sınırlı olmakla birlikte; bu kaynakları incelediğimizde, Fatma Bacı ile ilgili bilgilerin iki grup halinde ele alınabileceğini görmekteyiz. Ele alacağımız bu iki gruptan birincisi, Fatma Bacı'yı Ahî Evran'ın eşi ve Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî'nin kızı olarak vermekte iken; başını Hacı Bektâş-ı Velî menâkıbnâmesi olarak bilinen Vilâyet-nâme'nin çektiği ikinci grup ise, onu Hacı Bektâş-ı Velî çevresine mensup bir şahsiyet gibi göstermektedir. Biz burada öncelikle, Fatma Bacı ile ilgili malûmat veren bu iki grup kaynakların benzerlik ve farklılıklarını inceleyerek, tarihte yaşamış gerçek Fatma Bacı'yı tespit etmeye çalışacak; ardından ise bu büyük aksiyon kadınının Anadolu'nun ihyasına dair faaliyetlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Ahî Evran ile ilgili başlığımızda da belirttiğimiz gibi, Bağdat'ta birçok âlimden ders aldıktan sonra Evhadüddîn-i Kirmânî'ye bağlanarak, onun manevî terbiyesi altında yetişen; 1205 yılında ise şeyhi Evhadüddîn-i Kirmânî ile beraber Anadolu'ya gelerek birlikte Kayseri'ye yerleşen Ahî Evran, şeyhinin vefatına kadar onun hizmetinde bulunmuş, bu arada şeyhinin Fatma Hatun adındaki kızıyla da evlenmiştir. Teşkilatçı bir yapıya sahip olan Ahî Evran, burada ahî teşkilatını hayata geçirmiş; başta şehir esnafı olmak üzere halkı dinî ve ekonomik anlamda kalkındırıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak daha sonra II. Gıyâseddin Keyhusrev'in tahta geçmesiyle Ahîler için siyasî baskı dönemi başlamış, devamında başta Ahî Evran olmak üzere, binlerce Türkmen ahî dervişi Konya'da hapsedilmiştir. Ahî Evran beş yıllık Konya'daki hapis sürecinde iken, Moğollar 1243 yılında Kayseri'yi ele geçirerek şehri yağmalamış ve Ahî Evran'ın eşi Fatma Bacı'nın da içinde bulunduğu birçok insanı esir almışlardır.³⁹⁹

³⁹⁸ Bayram, 2005, a.g.e., s. 161; a.mlf., "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 370-371.

³⁹⁹ Bayram, 1995, a.g.e., s. 17-21; Çağatay, a.g.m., s. 431-432.

Ahî Evran ile ilgili bu bilgileri kısaca tekrar etmemizin sebebi, burada Ahî Evran'ın; şeyhi Evhadüddîn-i Kirmânî ile olan bağlantı ve yakınlığını, bu yakınlığının bir sonucu olarak ise şeyhinin kızı Fatma Bacı ile evliliğini, hatta daha sonra Fatma Bacı'nın Moğollar'a esir düşüşü ile ilgili rivayetleri hatırlatarak, aşağıda daha detaylı olacak olan incelememize bir ön hazırlık sağlamaktır. Nitekim Menâkıb-ı Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî'de de şeyhin Fatma adında küçüklüğünde yaramaz olan bir kızının mevcudiyetinden ve ileride Moğolların Kayseri'ye girdiğinde onun bu kızının Moğollara esir düşüşünden bahsetmektedir.⁴⁰⁰ Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ifade edeceğimiz bu gibi bazı benzerlikler aynı zamanda, Fatma Bacı'nın Kirmânî'nin kızı ve Ahî Evran'ın eşi olduğunu daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

Ancak burada öncelikle belirtmemiz gereken bir durum vardır ki, o da sözünü ettiğimiz Kirmânî menâkıbnâmesinde, Ahî Evran'ın adına doğrudan rastlanmaması meselesidir. Konuyla ilgili kapsamlı bir araştırma gerçekleştiren Mikail Bayram bu durumu; menâkıbnâme müellifinin, dönemin Selçuklu iktidarının Türkmenlere karşı uyguladığı siyasî baskılardan çekinmesinden ya da bilinmeyen başka bir sebepten dolayı olduğu şeklinde açıklamakta; buna ilave olarak ise eserde yalnız Ahî Evran'ın değil, diğer Türkmenlerin de isimlerine yer verilmediğini belirtmektedir.⁴⁰¹ Hatta ona göre, bu menâkıbnâme müellifinin; Kirmânî'nin bir ara mahremiyle birlikte içinde bulunduğu Debbâğan (Dericiler) mahallesindeki mescide bitişik olan ve bir kapısı da mescide açılan evden bahsederken, bu evin kime ait olduğunu belirtmemesi de yine aynı endişeleri taşımasından ötürüdür. Zira müellifin bu endişesi, o evin bir Türkmen Şeyh'e ait olduğunu ortaya koymakta olup, bu şeyh de Ahî Evran'dan başkası değildir. Bu durum ise, Kirmânî'nin o sırada ikamet ettiği ve içinde mahreminin de bulunduğu evin, Ahî Evran'ın evi olmasından hareketle, Kirmânî'nin mahremi olan kızı Fatma

⁴⁰⁰ Bayram, 2005, a.g.e., s. 159-161. (Yirminci Hikaye) Ayrıca Bayram aynı eserde bu menâkıbnâmenin müellifinin, Kirmanî'nin Sivas'taki halifesi olan Şemsü'd-din Ömer'in oğlu Muhammed Alâî adındaki bir zât olduğunu belirtmektedir. Bkz. a.e., s. 97.

⁴⁰¹ Hatta Bayram'a göre yalnızca menâkıb-ı Kirmânî müellifi değil, dönemin diğer tarihçileri ve yazarları da aynı sebepten ötürü Türkmenleri hiçe saymış, hatta zaman zaman aleyhlerinde karalama girişimlerinde bulunmuşlardır. Bkz. Bayram, "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 367. Nitekim dönemin Selçuklu yönetimine karşı olan memnuniyeti ve Mevlevî çevrelerine olan yakınlığı ile bilinen tarihçi Aksarayî de aynı sebeplerden ötürü, Mûsâmeratü'l-Ahbâr adlı eserinde Ahî Evran'ın ismini farklı şekillerde anarak ondan bahsetmiştir. Aksarayî, bu eserinde Ahî Evran hakkında şu şekilde bahsetmektedir: "Kırşehir emirliğini Nuru'd-Din Caca'ya vermişlerdi. Askeriyle Esedüddin'e karşı gitti. Bir müddet muhasaradan sonra emir Ahır'ı kaleden dışarı attılar. Yanındaki âsilerle birlikte öldürdüler." Bkz. Aksarayî, a.g.e., s. 162.

Bacı'nın da aynı zamanda Ahî Evran'ın eşi olduğu neticesini ortaya çıkarmaktadır.⁴⁰² Nitekim Ahî Evran'dan bahsederken onun Debbâğan (Dericiler) mahallesindeki mescidin yanındaki evde ikamet ettiğini ve burada dericilik mesleğini icra etmesinin yanı sıra, mescid ve zaviyelerde irşâdî faaliyetlerde de bulunduğunu daha önce belirtmiştik.

Yine Bayram'a göre, Kirmânî'nin vefatının ardından, onun dağılmış olan şiirlerini 'Fevâid-i Evhadüddîn-i Kirmânî' adıyla derleyip toplayan kişinin, -bazı karineler ışığında- ona en yakın şahıs olan Ahî Evran'ın olduğunun ortaya çıkması, Ahî Evran ile Kirmânî arasındaki ilişkinin bir mürid-mürşid ilişkisinin çok ötesinde, bir damat ve kaynata ilişkisi olduğunu göstermektedir.⁴⁰³

Ayrıca Kirmânî'nin, manevî ders aldığı şeyhi Rükneddîn-i Sücâsî'nin kızı ile, Sücâsî'nin kendi şeyhi Kudbü'd-din-i Ebheri'nin kızı ile, Ebheri'nin ise kendi şeyhi Ziyau'd-din Ebu Necib'in kızı ile evlilik gerçekleştirmesi; bu silsiledeki halifelerin, şeyhlerinin kızları ile evlenmesinin bir geleneğe dönüştüğünü göstermektedir.⁴⁰⁴ Bu durum ise, Kirmânî'nin en önemli halifesi olan Ahî Evran'ın, şeyhinin kızı Fatma Bacı ile olan izdivaç durumunu iyice güçlendirmektedir.

Kayseri'de bulunduğu sıralarda 1243 yılındaki yağmalama sonucu Moğollar tarafından esir alınıp götürülen Fatma Bacı, uzun bir müddet Moğolların elinde tutsak kalmıştır. 1257 yılında Moğol desteği ile Anadolu Selçuklu hükümdarlığına geçen IV. Rükneddin Kılıçarslan, tahta geçişinden sonra, dönemin etkili devlet adamlarından Vezir Muînüddin Pervâne'nin öncülüğündeki bir heyeti müsâlâha sağlamak ve destek görmek amacıyla dönemin Moğol hükümdarı Hülâgû Han'a göndermiştir. Burada esir halde bulunan Fatma Bacı ile karşılaşan heyete, Fatma Bacı kendini ve nesebini tanıtmış; heyet ise Hülâgû Han ile yapılan görüşme sırasında, ona Kirmânî'nin kızı

⁴⁰² Bayram, "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 368. Ayrıca burada Kirmânî'nin mahremini, onun kızı olarak anlamamızın sebebi, Fatma Bacı'nın annesinin Fatma Bacı henüz küçük yaşlarda iken vefat etmesinden dolayıdır. Dolayısıyla o sırada Kirmânî'nin mahremi diyebileceğimiz geriye kalan tek kişi Fatma Bacı'dır. Bkz. Bayram, 2005, a.g.e., s. 160.

⁴⁰³ Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Teşkilatı'nın Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, Konya 1981, s. 66.

⁴⁰⁴ Bayram, 2005, a.g.e., s. 151-154; Ürkmez, a.g.e., s. 60.

Fatma Bacı'dan da bahsederek, ondan bu hanımı serbest bırakmasını talep etmişler, Hülâgû de onların bu isteğini geri çevirmemiştir.⁴⁰⁵

Böylece 1257-58 yılı civarında yaklaşık on dört yıllık Moğol esaretinden kurtulan Fatma Bacı, heyet ile birlikte yeniden Anadolu diyarının yolunu tutmuş; Anadolu'ya geldiklerinde nereye yerleşmek istediğinin sorulması üzerine ise, “babamın arkadaşlarının bulunduğu o küçük evde” cevabını vermiş ve oraya yerleştirilmiştir.⁴⁰⁶ Burada Fatma Bacı'nın bahsettiği evin, Ahî Evran'ın Kırşehir'deki evinden başka bir yer olmadığı da açıktır. Zira babasının arkadaşları içerisinde dinen yanında kalmasının caiz olduğu tek yer, şüphesiz eşi Ahî Evran'ın yanıdır. Ayrıca Fatma Bacı'nın; bir erkek kardeş, amca ya da dayı gibi başka mahreminin olmaması da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Öte yandan Menâkıb-ı Kirmânî müellifinin burada da evin sahibi olarak Ahî Evran ismini anmaması, yukarıda da bahsettiğimiz kaygılarından dolayıdır.⁴⁰⁷

Fatma Bacı'nın eşi Ahî Evran, eşinin kendisinin yanına gelişinden bir yıl kadar sonra, Kırşehir'de, Moğol yanlısı IV. Rükneddin Kılıçarslan ve yönetimine karşı çıkardığı ayaklanma sırasında Kırşehir Emiri Nureddîn Caca güçleri tarafından 1261 yılında kılıçtan geçirilmiştir.⁴⁰⁸ Böylece Fatma Bacı'yı esaretten kurtaran IV. Kılıçarslan yönetimi, bir yıl kadar sonra onun eşini öldürmüşlerdir.⁴⁰⁹ İşte birbirleriyle olan bu denli tarihsel uyum ve benzerliklerinden sonra, artık Bâciyân-ı Rûm önderi olan Fatma Bacı'nın, Evhadüddîn-i Kirmânî'nin kızı ve Ahî Evran'ın hanımı olduğuna kesin gözüyle bakabiliriz.

Menâkıb-ı Kirmânî'de, daha sonra Şeyh Eminü'd-din Yakub ile evlendirildiği belirtilen Fatma Bacı'nın, bu evliliğinden bir erkek çocuğu olduğu, hatta bu çocuğun sekiz yaşına geldiğinde vefat ettiği geçmektedir. Vilâyet-nâme'de ise Fatma Bacı'nın -aşağıda da belirteceğimiz üzere- Molla İdris adlı biriyle evli olduğu

⁴⁰⁵ Bu durum ayrıca, bu heyetin Fatma Bacı'nın eşi Ahî Evran'ın siyasi desteğini almak, onun Ahî teşkilatındaki nüfuzundan faydalanmak ve siyasi olarak Türkmen dervişlerini yanlarına çekmek adına yapılan siyasi bir girişim olarak da yorumlanmaktadır. Bkz. Bayram, “Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”, 6: 371.

⁴⁰⁶ Bayram, 2005, a.g.e., s. 160-161.

⁴⁰⁷ Bayram, 1981, a.g.m., s. 70.

⁴⁰⁸ Bayram, 1995, a.g.e., s. 28.

⁴⁰⁹ Bayram, 1981, a.g.m., s. 68.

belirtilmektedir.⁴¹⁰ Bayram'a göre ise Molla İdris, muhtemelen Fatma Bacı'nın Eminü'd-din Yakub'dan sonraki üçüncü eşidir.⁴¹¹

Fatma Bacı'nın, daha çok Ahî Evran'ın ölümünden sonraki hayatı ile ilgili bilgileri yansıttığı anlaşılan ikinci grup kaynaklar ise; başta da belirttiğimiz gibi, Fatma Bacı'yı Hacı Bektâş Velî'ye bağlı, Bâciyân-ı Rûm önderi ehl-i hizmet bir kadın olarak vermektedir. Söz gelimi, Vilâyet-nâme'de anlatılanlara göre Fatma Bacı, Sivrihisarlı Seyyid Nureddin adlı bir dervişin kızı ve Molla İdris adındaki bilgin bir zâtin eşidir. Hacı Bektâş-ı Veli Anadolu'ya geldiğinde, Kırşehir Suluca-Karahöyük'te bütün malını harcamak suretiyle onu uzun süre evinde misafir eden, onun ziyaretçilerini de sofralar kurup ağırlayan, dervişlerin ve Hacı Bektâş'ın sevip saydığı, ayrıca Kadıncık Ana ve Kutlu Melek gibi isimlerle de anılan yedi oğul anası mübarek bir yaşlı kadın olarak aktarılmaktadır.⁴¹² Ayrıca Vilâyet-nâme'de verilenlerden, Fatma Bacı'nın; -eşi Ahî Evran'ın ölümüne neden olan- Emir Nureddîn Caca tarafından, eşinin ölümünden sonra takip edildiği de anlaşılmaktadır. Bu durum Fatma Bacı'nın, eşini öldürenlerle tıpkı eşinin yaptığı gibi mücadeleye devam ettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁴¹³

Âşıkpaşazâde ise, daha önce de aktardığımız gibi, Anadolu'ya gelen dört grup insandan bahsederken bu gruplardan birini de 'Bâciyân-ı Rûm' şeklinde zikretmiş, sonrasında ise Vilâyet-nâme'de yer alan yukarıdaki bilgilerin bazılarını teyit edici ifadeler kullanmıştır. Nitekim o, Tevârih'inde, Hacı Bektâş Velî'nin Anadolu'ya geldiğinde, Bâciyân-ı Rûm'un öncülerinden olduğu anlaşılan ve adını Hatun Ana olarak zikrettiği kadın (Fatma Bacı) ile görüştüğünü; onu manevî evladı olarak kabul edip bütün irfânî öğreti, keşf, keramet ve sırlarını ona emanet ettiğini ifade etmektedir.⁴¹⁴ Böylece ikinci grup kaynaklardan ise Fatma Bacı'nın; Hacı Bektâş Velî'ye hoşâmedî eden, onun manevî evladı olan ve Hacı Bektâş'ın manevi otoritesini kendisine emanet ettiği, Bâciyân-ı Rûm önderi salih bir hanım olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ocak'a göre de Hatun Ana (Fatma Bacı)'nın Bâciyân-ı Rûm'dan olduğuna dair şüpheye mahal bulunmamaktadır.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Bayram, 2005, a.g.e., s. 161; Vilâyet-nâme, s. 110.

⁴¹¹ Bayram, "Bâciyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 373.

⁴¹² Vilâyet-nâme, s. 18, 26-28, 64, 110.

⁴¹³ Vilâyet-nâme, s. 29-30; Bayram, 1981, a.g.m., s. 69.

⁴¹⁴ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 252-253.

⁴¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 373.

Netice olarak, ikinci gruptaki kaynakların, aslında bir nevi birinci grup kaynakların devamı niteliğinde olduğu ortadadır. Bu da iki gruptaki Fatma Bacı'nın da bazı farklılıklara rağmen aynı şahıs olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Farklılıklar demişken; Bayram'a göre, yukarıdaki ikinci grup kaynaklarda -birinci grup kaynaklardan farklı olarak- Fatma Bacı hakkında verilen, babasının Sivrihisarlı Seyyid Nureddin olduğu ve Molla İdris ile olan evliliğinden yedi oğlunun olduğu yönündeki malûmat, hayal ürününden başka bir şey değildir. Zira ona göre, bu evliliği yaptığında ortalama olarak 55 yaşında olduğu tahmin edilen Fatma Bacı'nın, bu yaştan sonra doğum yapması imkân dâhilinde bir durum değildir. Bu iddiaların yer aldığı ve Hacı Bektâş'ın ölümünden yaklaşık iki asır sonra yazılan Vilâyet-nâme'deki menkıbeler ise, Bektaşî çevresindeki Fatma Bacı'nın hatırasına olan büyük ihtiramın bir sonucudur.⁴¹⁶

Doğum tarihi gibi ölüm tarihinin de net olarak tespit edilemediği Fatma Bacı, 1260'tan sonra yazıldığı bilinen Menâkıb-ı Kirmânî'de hâlâ hayatta olan birisi olarak anılırken; Vilâyet-nâme'de yer alan bilgiye göre ise, Hacı Bektâş'ın vefatı üzerine onun ardından ağıt yakanlar arasında yer almaktadır. Bu durum ise Fatma Bacı'nın, Hacı Bektâş Velî'nin ölüm yılı olan 1271 yılında hâlâ hayatta olduğunu ve bundan ileriki bilinmeyen bir tarihte vefat ettiğini anlamamızı sağlamaktadır. Ayrıca Âşıkpaşazâde de Tevârîh'inde Fatma Bacı'yı, Hacı Bektâş Velî'nin ölümünden sonra ona türbe yaptıran kişi olarak belirtmekte ve böylece bu bilgiyi teyit etmektedir.⁴¹⁷ Fatma Bacı'nın (Kadıncık Ana) mezarının ise, bugün Hacı Bektâş Velî'nin türbesinin de içinde bulunduğu, Nevşehir-Hacı Bektaş ilçesinde, Hacı Bektâş türbesinin avlusu içerisinde olduğu rivayet edilmektedir.⁴¹⁸

Buraya kadar Fatma Bacı'nın tarihsel hayatı ile ilgili malûmatları toplamaya çalışmış bulunmaktayız. Ancak şüphesiz ki Fatma Bacı, bu bahsettiğimiz tarihî yönünden ziyade, tasavvufi bir oluşum olan Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) teşkilatı ile yapmış olduğu faaliyetleriyle dikkatleri üzerine çekmiş bir ârife kadındır. Bâciyân-ı Rûm ile bu denli özdeşleşmiş olan Fatma Bacı'dan bahsederken, onun,

⁴¹⁶ Bayram, "Bâciyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 368, 373.

⁴¹⁷ Vilâyet-nâme, s. 90-91; Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 253; Bayram, "Bâciyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 368, 373.

⁴¹⁸ Güneş Şahin, "Cevat Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar I", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 31, Sayı. 52, Ankara 2012, s. 221.

bilinen ilk öncüsü olduğu bu teşkilatın bazı faaliyetlerini de mercek altına alacağız. Zira kaynaklarda hayatı ve faaliyetleri ile ilgili malûmatların oldukça sınırlı olduğu Fatma Bacı'nın, Bâciyân'ın öncüsü olmasından hareketle; bu teşkilatın yapmış olduğu faaliyetlerin de Fatma Bacı'nın İslam'a ve Müslümanlara olan hizmet anlayışını değerlendirebilmemizi sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Ahî teşkilatının bir nevi kadınlar kolu hüviyetinde olan Bâciyân-ı Rûm teşkilatı, Ahîlerin yaptıkları çalışmaların benzerlerini kadınlar arasında sürdürmüş bir başka sosyal zümredir. Üyelerinin tamamının kadınlardan oluştuğu bu teşkilat, Fatma Bacı öncülüğünde kurulmuştur. Nitekim Mélikoff'a göre, Vilâyet-nâme'de Kadıncık Ana olarak da adlandırılan Fatma Bacı'ya, bu şekilde 'Ana' lakabıyla hitap edilmesi, onun derviş hanımların bulunduğu Bâciyân teşkilatının önderi olmasından ötürü olup, ayrıca kendisine duyulan saygının da bir göstergesidir.⁴¹⁹

Âşıkpaşazâde'nin, Tevârih'inde Hacı Bektâş-ı Velî'nin irfânî bilgi, giz ve kerametlerini aktardığı kişi olduğunu belirttiği Hatun Ana (Fatma Bacı), Hacı Bektâş'tan aldığı bu irfânî sırları kendi müridi olan Abdal Mûsâ'ya ileten ve onu irşâd eden kişi olarak verilmektedir. Bu durum ise Fatma Bacı'nın, hem büyük bir mürşide hanım olduğunu, hem de salt genç kızları ve kadınları değil, erkekleri de irşâd eden; böylece karşı cinsten birini müridi kılabilecek derecede de toplumsal planda etkin bir yer edinmiş, ârife bir kadın olduğunu göstermektedir.⁴²⁰ Nitekim Ömer Lütfi Barkan da incelediği bazı nüfus kayıtlarında; Ahi Ana, Hacı Fatma, Kız Bacı, Hacı Bacı, Hundi Bacı, Sume Bacı ve Sakan Hatun gibi bazı kadın tekke şeyhlerine rastladığını bildirmekte ve bu yüzyıllarda Anadolu'da bu kadınların tekke ve zaviyelerde mürşitlik yapmasının şaşılacak bir durum olmadığını belirtmektedir.⁴²¹ Bu durum ise bizlere Bâciyân mensuplarının, -aşağıda daha detaylı ele alacağımız üzere- yönetsel-siyasî baskılar üzerine farklı bölgelere dağılıp, tıpkı Ahî dervişleri gibi iskân faaliyetlerinde bulduklarını ve yerleştikleri yerlerde tekkeler kurarak çeşitli irşâd ve tebliğ çalışmaları yürüttüklerini göstermektedir.

⁴¹⁹ Mélikoff, a.g.e., s. 102, 150.

⁴²⁰ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 253; Mélikoff, a.g.e., s. 102, 150-151; Bayram, "Bâciyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 368, 376-377.

⁴²¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2, Ankara 1942, s. 302-303.

İlk aşamada Kayseri'deki Debbağlar (Dericiler) çarşısının yanındaki Külâhdûzlar (Külâhçılar) çarşısında faaliyet göstermiş olan Bâciyân teşkilatındaki hanımlar, Fatma Bacı'nın organizatörlüğünde burada genel olarak kadınların iştiğal ettiği dokumacılık ve örgücülük gibi mesleklerin icrasında bulunarak ekonomik açıdan üretime katkı sağlamışlardır. Bayram'a göre bu bacılar, yalnızca dokuma ve örgü ürünleri imal etmekle sınırlı kalmamışlar, aynı zamanda Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki yeniçerilerin başlarına taktığı külâhların ve hatta askeri libaslarının imalatını da gerçekleştirmişlerdir.⁴²² Tabii Fatma Bacı bu bacıları söz konusu mesleklere yönlendirmeden önce belirli bir meslekî eğitime tâbi tutmuş ve bacıların belli başlı bazı meslekî aşamaları geçtikten sonra mesleklerini icra etmelerini sağlamıştır. Bu durum ise, bu hanımların yaptıkları işlerde kaliteli ürünler çıkararak başarılı olmalarını sağlamıştır.⁴²³

Anadolu Bacıları; Kayseri, Konya, Kırşehir ve Ankara gibi çevrelerde Ahîlikle birlikte yayılma göstermiş; hatta Eflâkî'nin de bazı rivayetlerinde adlarını anmadan Konya'daki bazı Bâciyân-ı Rûm kadınlarından bahsettiği anlaşılmaktadır.⁴²⁴ Ancak bu teşkilatın faaliyet ve gelişimi, Moğolların Anadolu'yu istilasını ile sekteye uğramış; özellikle Moğolların 1243 yılındaki Kayseri saldırısında Ahîler ile birlikte şehri bilfiil savunmaya çalışan Bâciyân mensuplarının kimisi kılıçtan geçirilmiş, kimisi ise Fatma Bacı gibi esir edilmiştir.⁴²⁵ Netice olarak, bu tarihten sonra Ahîlerle birlikte bu teşkilat mensupları da birtakım yönetsel baskıların hedefinde olmuşlardır. Bu durum ise zamanla, Bacılar teşkilatının, Ahîlerle birlikte Moğolların ulaşamayacağı sınır bölgelerine ya da merkezden uzak bölgelere doğru hareket etmelerine neden olmuştur. İşte Fatma Bacı da esaret dönüşü, eşi Ahî Evran'ın ölümünün ardından yaşadığı bu baskılar sonrasında, gözlerden ırak ve daha sakin bir

⁴²² Bayram, "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 368, 373-374.

⁴²³ Ahmet Vehbi Ecer, "Ahmed Yesevi Dervîşi Ahi Evren ve Kayseri'de Ahilik", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 11, Kayseri 2001, s. 59.

⁴²⁴ Eflâkî, a.g.e., II, s. 90, 95, 150.

⁴²⁵ Nitekim ünlü tarihçi Ebü'l-Ferec de Moğolların Kayseri şehrine girmeleriyle birlikte, binlerce insanı öldürmelerinden ve genç erkek ve genç kızları esir alıp götürmelerinden bahsetmiştir. Ebü'l-Ferec'in buradaki genç erkekler ile ahî mensuplarını; genç kızlar ile ise bacıyân mensubu bacıları kastetmiş olabileceği yorumu yapılmıştır. Bkz. Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1950, c.II, s. 542; Bayram, "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 6: 368, 366; Kara, a.g.e., s. 251.

yer olan, ayrıca Vilâyet-nâme’de de geçen Kırşehir Suluca-Karahöyük’e yerleşmiştir.⁴²⁶

Bu yönetsel baskıların diğeri bir sonucu olarak ise, hem bu Bacılar teşkilatı üyeleri, hem de bu üyelerin yaptıkları çeşitli çalışmalar, merkezden uzakta olan bölgelere de yayılmaya başlamıştır. Böylece Anadolu Bacıları mensupları, teşkilatın kurulduğu yer olan Kayseri’den sonra, gittikleri bölgelerde de halk içerisinde aktif faaliyetler göstermişlerdir. Bu hanımların kimileri, buldukları bölgelerdeki Ahî tekkelerinde konaklayan zâtlara, imece usulü ile aş pişirme, sofraya kurma ve misafir ağırlama ile ilgili hizmetlerde bulunmuşlardır. Nitekim Bayram’a göre bu tekkelerde konaklayan zâtların çoğu, çeşitli sebeplerle uzak bölgelerden göçüp gelerek Anadolu diyarında İslam’ın yayılmasına omuz vermiş kimselerdir.⁴²⁷ Fatma Bacı da Vilâyet-nâme’de, Kırşehir Suluca-Karahöyük’te Hacı Bektâş-ı Veli’yi ve onun erenlerden olan misafirlerini bütün servetini harcamak pahasına da olsa ağırlayan ve onlara sofralar kurarak dualarını alan birisi olarak aktarılmakta; ayrıca Fatma Bacı’dan ‘erenlerin anası’ şeklinde bahsedilmektedir.⁴²⁸

Anadolu Bacıları mensupları, yalnızca bu hizmetleri yerine getirmekle kalmamış; bu hizmetlerin yanı sıra çeşitli ve çok daha önemli dinî, kültürel, askerî bir takım faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Söz gelimi, ata binmeyi ve ok atmayı vs. de bilen bu Türkmen bacılar, savaş zamanı kılıçlarını kuşanıp düşmana karşı erlerin yanında yer alarak, onlarla birlikte savaşmışlardır. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi, Moğolların Kayseri kuşatması sırasında Fatma Bacı ve beraberindeki bacıların şehri müdafaa eden tavırları da buna en önemli örnektir.⁴²⁹ Köprülü ise, Âşıkpaşazâde’nin zikrettiği ‘Bâciyân-ı Rûm’ grubu ile başlı başına, sınır bölgelerinde bulunan Türkmen kabilelerinin cesur ve savaşçı kadınlarını kastetmiş olabileceğini

⁴²⁶ Bayram, “Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”, 6: 368, 374-375.

⁴²⁷ Bayram, “Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”, 6: 368, 375. Ayrıca XIV. yüzyılda yaşamış ünlü Müslüman gezgin İbn Battûta da Seyahatname’sinde Ahî tekkelerinde yapılan bu büyük misafirperverlikten ve misafirlere yapılan ikramlardan övgüyle bahsetmiştir. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005, c.I, s. 334-336, 339.

⁴²⁸ Vilâyet-nâme, s. 26-28, 35, 64, 91; Mélikoff, a.g.e., s. 150; Bayram, “Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”, 6: 368, 375.

⁴²⁹ Bayram, “Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”, 6: 368, 375.

düşünmekte; bununla birlikte bu grubun kadınlardan oluşan bir sûfi zümresi olabileceğini de belirtmektedir.⁴³⁰

Fatma Bacı'nın öncüsü olduğu Bâciyân-ı Rûm teşkilatı mensupları, bu faaliyetlerin dışında, bazı sosyal sorumluluk hizmetlerinde de bulunmuşlardır. Söz gelimi bu bacılar buldukları bölgelerde; yetim ve kimsesiz kız çocuklarını koruyup himaye etme, onların eğitim ve terbiyesi ile ilgilenme, hatta onların içinden evlilik çağına gelen genç ve fakir kızları, münasip kimselerle evlendirme gibi faaliyetleri kendilerine sosyal ve dinî bir vecibe addetmişlerdir. Zikredilen bu hizmetlerinin yanı sıra bu ârife hanımlar; örgü ve dokumacılık gibi el sanatları kursları tertip etme, kimsesiz, yaşlı ve bakıma muhtaç kadınların bakımı ile ilgilenme gibi önemli sosyal hizmetleri de yerine getirmişlerdir.⁴³¹ Ayrıca Kara'ya göre bu bacıların, söz konusu çalışmalarını, buldukları çevrelerinde yaşayan gayrimüslim hemcinsleri arasında da sürdürmüş olma ihtimali, bu bacıların, gayrimüslim kadınların hidayetlerine vesile olmuş olabilmelerini de mümkün kılmaktadır. Zira bu tip sosyal hizmet ve yardımlaşma etkinliklerinin, Anadolu'daki ihya faaliyetlerine olan müspet katkıları, örneklerine kaynaklarda da sıkça rastlanan tarihi bir realitedir.⁴³²

Bütün bunların yanı sıra, Ahîlikten Bektaşiliğe geçtiği rivayet edilen, “eline-diline-beline sahip ol” öğretisi, Baciyân-ı Rûm Teşkilatı'na “aşına-eşine-işine sahip ol” biçiminde uyarlanarak, kadınların ahlâkî anlamda uyacağı temel davranışsal doktrinlerden birisi haline getirilmiş; bacılar sosyal ve meslekî çalışmalarını icra ederken bu gibi ahlâkî esasları birer ölçüt kabul etmişlerdir.⁴³³ Teşkilat içinde hiç kimse hakir görülmemiş, herkes bulunduğu durumuna göre kabul görmüştür. Ayrıca teşkilattaki bacıların, buldukları bölgelerinde yaptıkları irşâd ve tebliğ faaliyetleri vesilesiyle, bu bölgelerdeki kadınların dinî heyecanları daima diri kalmıştır.⁴³⁴

İşte bütün bu faaliyetler bizlere, bir yandan Bâciyân-ı Rûm'un Anadolu yurdunda İslam ahlâk ve yaşayışının hâkim kılınmasına yönelik çalışmalarını ve

⁴³⁰ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 94.

⁴³¹ Ali Seyyar, *Tasavvufî Sosyal Hizmet – Sûfilerin Manevî Terapi Yöntemleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015, s. 140.

⁴³² Kara, a.g.e., s. 255.

⁴³³ Selahattin Döğüş, “Kadın Alplardan Baciyân-ı Rum'a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklerde Kadının Siyasi Ve Sosyal Mevkii”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 12, Sayı. 1, Kahramanmaraş 2015, s. 147.

⁴³⁴ Kara, a.g.e., s. 256.

buradaki kadınların; maddi, manevî, sosyal ve kültürel anlamda toplumun kalkınmasında ne derece önemli roller üstlendiklerini görmemizi sağlarken; diğer yandan ise bu teşkilatın öncüsü konumunda bir ârife hanım olan Fatma Bacı'nın, kadınların dayanışmalarına, teşkilatlanmalarına, ekonomiye katkı sağlamalarına ve ilim-irfân sahibi olmalarına sunduğu hizmet telakkisini anlayabilmemizi sağlamaktadır.

2.6. Hüsameddin Çelebi (ö. 1284 / H.683)

İran'ın Urmiye şehrinden göçüp, Anadolu'ya yerleşen bir aileye mensup olan Hüsameddin Çelebi, 1225 (H.622)'de Konya'da dünyaya gelmiştir. Dedelerinin ve son olarak babasının, Konya ve civarının ahi şeyhi olması sebebiyle 'Ahi Türkoğlu' diye de anılmıştır.⁴³⁵ Mevlânâ, Mesnevi'sinin birinci cildindeki ön sözünde Hüsameddin Çelebi'yi, 'Hak Dininin Hüsâmı (kılıcı), Hasan bin Muhammed bin Hasan' olarak zikredip; onun, 'Kürt olarak yattım, Arap olarak kalktım' diyen Şeyh Ebü'l-Vefâ'nın (ö.1107/501)⁴³⁶ nesebinden olduğunu belirtmiştir.⁴³⁷ Hüsameddin, Mevlânâ'nın da bazı gazellerinde ona izafe ettiği ve 'Seyyid, Efendi' gibi anlamlara gelen 'Çelebi' unvanıyla tanınmıştır.⁴³⁸

Henüz çocuk yaşlarında varlıklı bir ahî şeyhi olan babasının vefat etmesiyle yetim kalan Hüsameddin'i, babasının yanında yetişen bütün ahî müridleri ve zamanının seçkin fütüvvet ehli büyükleri yanlarına çağırıp, onunla büyük bir alâka kurmuşlardır. Her birinin sohbetinde bulunan Hüsameddin Çelebi ise, aradığı samimiyet ve muhabbet bağına Mevlânâ'da bulmuş, adamlarını⁴³⁹ da ona hizmet

⁴³⁵ H. Ahmet Sevgi, "Hüsameddin Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 512.

⁴³⁶ 1026 yılında Irak'ın Kûsan nahiyesinde dünyaya gelen Şeyh Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî, genç yaşta kendisine intisap ettiği şeyhi Ebü Muhammed eş-Şünbükî'ye uzun süren hizmeti ve şeyhine olan vefasından dolayı Ebü'l-Vefâ lakabıyla; hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Bağdat'a nisbetle de Bağdâdî nisbesiyle anılmıştır. Şeyhinin vefatı üzerine onun irşâd postuna oturan Ebü'l-Vefâ, kısa sürede geniş bir mürid kitlesine ulaşmıştır. Kendisine nisbet edilen Vefâiyye tarikatı vasıtası ile etkisinin Irak ve Suriye bölgelerinin yanı sıra Anadolu'ya kadar uzandığı Şeyh Ebü'l-Vefâ, 1107 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 347-348.

⁴³⁷ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, (Çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yay., Ankara 2012, c.I, s. 11.

⁴³⁸ Fûrûzanfer, a.g.e., s. 139.

⁴³⁹ Eflâkî'nin rivayetinde bu kimseler; lala, delikanlılar (civan) ve hizmetçiler diye ifade edilmiş olup; bu kişilerin, yaşarken babasının hizmetinde, babasının ölümü ile de kendisinin hizmetine geçen kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

etmeye davet etmiştir. Ardından bütün malını bu yolda infâk etmiş, adamlarına da geçimlerini sağlayacak kadar mal, mülk vererek onları azat etmiştir.⁴⁴⁰

Bundan sonra her daim Mevlânâ'nın yanında bulunmaya çalışan Hüsameddin, onun ilmî birikiminden istifade etmeye çalışmış, Mevlânâ ise onu irfanî açıdan besleyerek, onu müridlerine bir önder ve kılavuz seçmiştir. Nihayet Hüsameddin Çelebi, şariat sahibinin emirlerine riayete ihtimam gösteren, açık ve gizli ilimleri kavramada tekâmül etmiş, Mevlânâ'nın samimi bir mürid ve hizmetkârı olmuştur.⁴⁴¹ Nitekim Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'yi bulmak için Şam'a gittiği sırada, onu kendi yerine vekil ve müridleri ile ilgilenmesi için bir rehber olarak bırakmıştır.⁴⁴²

Gençliğinin ilk yıllarından itibaren; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Şems-i Tebrizî, Selâhaddîn-i Zerkûb gibi erbab-ı irfân zatların birikimlerinden harikûlade istifade eden Hüsameddin Çelebi, Zerkûb'un bu varlık âleminden göçmesinin ardından, Mevlânâ'nın ihsânı ve bildirmesi ile halifelik makamına geçmiştir.⁴⁴³ Şöyle ki, Zerkûb'un vefatı ile derin bir üzüntü içerisinde girip gazel ve mersiyeleyen Mevlânâ, Zerkûb'dan sonra Hüsameddin'de de o olgunluk hâlini görmüş; onu kendisine candan bir dost seçerek, kendisinin halifesi ve sohbet meclisinin enisi yapmış, onunla on yıla yakın bir süre sohbetlerde bulunmuştur.⁴⁴⁴

Bu süre zarfında Hüsameddin Çelebi, tıpkı Hâkim Senâî (ö.1131/525)'nin⁴⁴⁵ 'İlâhînâme'si ile Ferîdüddin Attâr (ö.1221/618)'in⁴⁴⁶ 'Mantıku't-ı tayr ve Musîbetnâme' adlı eserlerinin onların ölümünden sonra dahi tetkik edilip okunduğu gibi; kendi şeyhinin söylediği gazellerin de kayıt altına alınması ve bu sözlerin yüceliğinden, ileriki nesil insanların da istifade etmesi arzusunu Mevlânâ'ya bildirmiştir. Bunun zaten kendisinin de kalbinden geçtiğini belirten Mevlânâ ise, kâtipliğini yapması

⁴⁴⁰ Eflâkî, a.g.e., II, s. 166-167.

⁴⁴¹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 166-167.

⁴⁴² Eflâkî, a.g.e., II, s. 136.

⁴⁴³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 167.

⁴⁴⁴ Eflâkî, a.g.e., II, s. 165; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 141; Câmî, a.g.e., s. 614; Veled, a.g.e., s. 143; Bedüzzaman Fûrûzanfer ise bunun yanlış bir bilgi olduğunu, doğrusunun on beş yıl olduğunu belirtmektedir. Bkz. Fûrûzanfer, a.g.e., s. 144.

⁴⁴⁵ Hâkim Senâî, 1071-1131 yılları arasında yaşamış ünlü bir İranlı şair olup, mesnevi türündeki eserlerin mucidi sayılmaktadır. Türbesi Gazne'dedir. Geniş bilgi için bkz. Saime İnal Savi, "Senâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 502-503.

⁴⁴⁶ Ferîdüddin Attâr, 1142-1145 yılları arasında Nişâbur'da doğduğu tahmin edilen, İranlı ünlü şair ve mutasavvıf şahıstır. Tıp ve eczacılık ilmini bildiği için Attâr lakabıyla anılmıştır. 1221 yılında Moğolların Nişâbur saldırısı sırasında şehit edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr Ferîdüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 95-98.

şartıyla buna seve seve rıza göstereceğini belirtmiş ve daha önceden yazılı olan ilk on sekiz beyti çıkarıp ona vermiştir. Bundan böyle Mevlânâ'nın; bazen yürürken, bazen hamamda otururken, bazen de akşamdan sabaha kadar süren söylemelerini, durmaksızın yazan, yazdıktan sonra da tekrar ona okuyarak tekit eden Hüsameddin Çelebi; böylece büyük bir itina ve ihtimam ile Mevlânâ'nın, 'Mesnevî' adlı eserini yazmasına vesile olmuştur. Mevlânâ ise, Mesnevî'sinin muhtelif yerlerinde, Hüsameddin Çelebi'nin bu işe vesile olduğunu bildirerek, onu çeşitli vasıflarla övmüş, hatta altıncı cildindeki bir beytinde bu eseri 'Hüsâmî-nâme' olarak zikretmiştir.⁴⁴⁷ Hüsameddin Çelebi, Mesnevî'nin yazılmasının yanı sıra, -Mevlânâ'dan sonraki halifeliği zarfında- onun tam mânâsıyla anlaşılması ve aslına uygun şekilde çoğaltılması için de büyük uğraşlar vermiştir.⁴⁴⁸

Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ'ya olan derin bağlılık ve muhabbetinden ötürü kendi mezhebi olan Şafii'likten, Mevlânâ'nın mezhebi olan Hanefî mezhebine geçmeyi dahi istemiş, ancak Mevlânâ buna izin vermemiş, 'kendi mezhebinde sebat et, ancak bizim yolumuzdan yürü ve insanları da bizim yolumuza tevcih et' demiştir.⁴⁴⁹

Mevlânâ Celâleddîn vefat edeceği sırada, kendisinden sonra hilafet makamına kimin geçmesi gerektiğinin art arda sorulması üzerine, hepsinde de Çelebi Hüsameddin'in halifesi olmaya layık olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁰ Hüsameddin Çelebi de Mevlânâ'nın vefatından yedi (ya da kırk) gün sonra, oğlu Sultan Veled'e giderek babasının yerine hilafet makamına geçmesini istemiş; ancak Sultan Veled, Çelebi'ye, hilafet makamına kendisinden çok daha layık olduğunu söyleyerek bu teklifini reddetmiştir.⁴⁵¹ Hüsameddin Çelebi'nin halifeliğine, başta Sultan Veled olmak üzere genel olarak müridler tam anlamıyla boyun eğip, gereken saygıyı göstermişse de, müridlerin hepsi için bu durum aynı olmamış; Çelebi'nin hilafetine karşı çıkanlar da olmuş, ancak bu karşı çıkış, özellikle Sultan Veled'den umdukları desteği alamadıklarından dolayı çok da uzun sürmemiştir.⁴⁵²

⁴⁴⁷ Eflâkî, a.g.e., II, s. 167-170; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 139; Câmî, a.g.e., s. 614-615; Rûmî, a.g.e., VI, s. 337.

⁴⁴⁸ Ürkmez, a.g.e., s. 208.

⁴⁴⁹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 181.

⁴⁵⁰ Eflâkî, a.g.e., II, s. 56, 172.

⁴⁵¹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 198; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 143-144; Veled, a.g.e., s. 153,155.

⁴⁵² Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Akşit, "Çelebi Hüsameddin'in Halife Seçilmesi ve Muhlifleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 18, Konya 2005, s. 185.

Anadolu'nun ihyası sürecine, Konya'dan katkı sağlayan büyük sûfi şahıslardan birisi olan Çelebi Hüsameddin, Mevlânâ'nın, henüz hayattayken ona verdiği halifelik ve müridlerin kılavuzluğu görevine, Mevlânâ'nın ardından da devam etmiştir. O, bu makamın gerektirdiklerini yerine getirmeye büyük özen ve gayret göstermiş, her daim müridlerini ve halkı görüp gözeterek, irşâd ve sohbetlerine ara vermeksizin devam etmiştir.⁴⁵³ Nitekim Eflâkî de bir rivayetinde, Hüsameddin Çelebi'nin, şeriatla bağdaşmayan boş işlerle uğraşan bir müridinden, bu işlerden uzaklaşması için yemin aldığını anlatmaktadır.⁴⁵⁴

Mesnevîhân Sirâceddin, Alâeddin-i Amasî ve Ârif Çelebi gibi özelde Mevlevîliğin yayılmasına, genelde ise Anadolu'nun ihyasına ön ayak olmuş bazı sûfi kişiler de Çelebi'nin sohbetlerine katılıp, onun tasavvufî birikimlerinden istifade etmiş, ondan Mesnevî-i Manevi dinlemiş ve icazet alan müridlerinden olmuşlardır.⁴⁵⁵ Sultan Veled ise, İbtidânâme'sinde, Hüsameddin Çelebi'nin uzun süren irşâd ve çabalarıyla, artık müridlerin edep ve ahlâki inceliklere eriştiğini, hatta Mevlânâ'nın, Hüsameddin ile olan sohbet dostluğunu da kıskanmadıklarını dile getirmektedir.⁴⁵⁶

Muînüddin Süleyman Pervâne (ö.1277/676)⁴⁵⁷ ve Emir Tâceddin Mu'tez-i Horasanî gibi dönemin güçlü devlet adamlarının da saygınlığını kazanmış olan Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ ile birlikte bu devlet adamlarının düzenlediği ilim-irfan toplantılarına davet edilmiş, onlara doğru yolu göstererek, sırların feyzinden aktarmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 192; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 144.

⁴⁵⁴ Eflâkî, a.g.e., I, s. 257.

⁴⁵⁵ Eflâkî, a.g.e., I, s. 214., a.e., II, s. 199; Ürkmez, a.g.e., s. 203.

⁴⁵⁶ Veled, a.g.e., s. 147.

⁴⁵⁷ Muînüddin Süleyman Pervâne, babası da kendisi gibi Anadolu Selçuklu idaresinde bulunmuş önemli bir devlet adamıdır. II. İzzeddin Keykâvus döneminde de görev yapan, ancak özellikle IV. Rükneddin Kılıçarslan ve III. Gıyâseddin Keyhusrev'in hükümdârlığı döneminde etkili olmuş bir devlet adamı olan Pervâne, daha sonra Moğolların da desteğini alarak, uzunca bir süre Moğolların Anadolu'daki vekili olmuş ve Anadolu'yu büyük oranda kendisi yönetmiştir. Ancak daha sonra yürüttüğü ikili siyasetle Moğol hanı Abaka Han ile arası iyice açılan Pervâne, 1277 yılında yakınlarıyla birlikte idam edilmiştir. Âlimlere ve tasavvuf ehline karşı çok hoşgörülü ve koruyucu bir tutum sergilemiş olan Pervâne, gerek dönemin en büyük âlimlerini çağırarak düzenlediği ilim ve sohbet meclisleriyle, gerekse de ehl-i irfan için yaptırdığı zaviye ve hankahlarla, dönemin önemli mutasavvıflarının büyük saygı ve sevgisini kazanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Muharrem Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 91-93; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 87-90, 96; Eflâkî, a.g.e., I, s. 172, 177, 184-185, 187, 203, 207, 229, 306, 340, 382; Kara, a.g.e., s. 486.

⁴⁵⁸ Eflâkî, a.g.e., I, s. 172, 185, 209., a.e., II, s. 187-188.

Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ'nın vefatının ardından halkın karşılaştığı bazı müşküllerin ilk muhatabı olmuş, onların dertleriyle dertlenip, elinden geldiğince onlara yardımcı olmuştur.⁴⁵⁹ Ayrıca kaynaklarda Hüsameddin Çelebi'nin, dönemin saygın bir konumu olan Konya'daki Hankah-ı Ziyâ ve Hankah-ı Lâlâ'ya⁴⁶⁰ şeyh tayin edildiğine ve onun burada irşâd ve terbiye göreviyle uğraştığına dair rivayetler de aktarılmaktadır.⁴⁶¹

Hüsameddin Çelebi'nin halifeliği döneminde, Mevlevîliğin artık sistemleşmeye başlayıp, bir tarikat haline gelmeye başladığına dair bazı uygulamaları da görmekteyiz. Bilhassa Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin kabri için inşa edilen türbe, Mevlevîliğin kurumsallaşmasını sağlayan ilk ve en önemli gelişme olmuştur. Zira bu türbe artık Mevlevî yoldaş ve dervişlerin bir araya geldiği bir buluşma ve görüşme noktası haline gelmiş, burası için vakıflar kurulmuş, mesnevîhân,⁴⁶² imam, müezzin, hafız, hademe gibi bazı kişiler görevlendirilmiştir.⁴⁶³ Eflâkî'nin naklettiği şu rivayet de bunu destekler nitelikte olup, Hüsameddin Çelebi'nin adeta bir vakıf başkanı ya da muhasibi statüsünde bağış kabul edip, ihtiyaç sahiplerine müridleriyle birlikte dağıtım yaptıklarına işaret etmektedir:

“Her yıl vakıfların gelirlerinden, büyüklerin yaptığı nezirlerden ve her taraftan gelen hediyelerden para, eşya, elbise vesaireyi derecelerinin değerine göre bütün arkadaşlara dağıttı. Gezin dostların ve komşuların iyi amel sahipleri için sofrayı hazır tutardı. öyle ki, Türbenin imamına, hafızlara, müezzine, mesnevihana, şeyyalara, guyendelere ve huzur hizmetçilerine ' ... onlara daimi ve sonu gelmez mükafat vardır' (K., XLI, 8; LXXXIV, 25) ayetinde buyurulduğu gibi alıkoymak ve kesmeksizin her birine ayrı tayinlerini verdi.”⁴⁶⁴

Bunların yanı sıra Hüsameddin Çelebi, Cuma namazlarından sonra Mevlânâ türbesinde semâ âyini yapmanın, Kur'an-ı Kerim ve Mesnevî okumanın, Mevlevîlerce

⁴⁵⁹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 173-175; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 141.

⁴⁶⁰ Hankah, derviş ve müridlerin Cenab-ı Hakk'ı tefekkür ve ibadet amaçlı toplanıp, bir müddet eğleştikleri, hatta bazen de halvete çekildikleri yerlere verilen addır. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Hankah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 42-43.

⁴⁶¹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 177,180; Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 38.

⁴⁶² Mesnevîhân, Mevlânâ'nın Mesnevî adlı eserini okuma yetkinliğine erişip onu okuyan ve halka açıklayan kişilere verilen isim olup, Mevlevilik tarikatındaki ilk mesnevîhân Hüsameddin Çelebi'dir. Detaylı bilgi için bkz. Bilal Kemikli, “Mesnevi ve Türk İrfanı: Mesnevihanlık Geleneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 2, Bursa 2007, s. 6.

⁴⁶³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 192; Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 37; Ürkmez, a.g.e., s. 204.

⁴⁶⁴ Eflâkî, a.g.e., II, s. 192.

bir gelenek haline getirilmesini sağlamıştır. Bu durum da bize, Mevlevîliğin bu dönemde artık müesseseseleşmeye başladığını göstermektedir.⁴⁶⁵

Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ'nın vefatından on bir yıl sonra 3 Kasım 1284 (22 Şaban 683)'de vefat etmiş ve onun türbesi civarına defnedilmiştir.⁴⁶⁶

2.7. Fahreddîn-i Irâkî (ö. 1289 / H.688)

Ekberîlik ekolünün, Anadolu'daki en büyük yayıcısı olan Sadreddîn-i Konevî'nin, öncü mürid ve talebelerinden birisi olan Fahreddîn-i Irâkî, 1213 yılında Hemedan'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Fahreddin İbrahim Kumcani olup, Cevâlâkî ve Ferâhânî nisbeleriyle de anılmış, ancak daha çok Irâkî nisbesiyle tanınmıştır.⁴⁶⁷

Küçüklükten itibaren iyi bir eğitim ile yetişen Irâkî, genç yaşta ciddi bir bilgi birikimine sahip olmuş, henüz o yaşlarda Hemedan'daki Şehristan medresesinde ders okutmaya başlamıştır. O sıralarda Hemedan'a gelen Kalenderî meşrepli dervişlerden çok etkilenen Irâkî, onların peşine takılarak, önce Irak-ı Acem'e, ardından da Hindistan'ın Multan kentine gitmiştir. 1237 yılında Multan'da Sühreverdi tarikatı şeyhi, Bahâeddin Zekeriyâ-yı Mülânî'nin sohbetlerine katılarak onun müridi olmuş ve tasavvufî terbiyesini ondan almıştır. Burada şeyhine yirmi beş yıla yakın hizmet etmiş ve onun kızıyla evlenmiştir. Şeyhi'nin vefatıyla, onun halifesi olarak yerine geçen, ancak zuhur eden birtakım olumsuz hadiseler üzerine Multan'dan ayrılan Fahreddîn-i Irâkî, önce hac vazifesini yerine getirmiş, ardından ise Anadolu diyarının yolunu tutmuştur.⁴⁶⁸

Anadolu'ya geldikten sonra önce Konya'ya yerleşen Irâkî, orada Sadreddîn-i Konevî'nin, üstadı Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Füsûsü'l-Hikem, Fütûhat-ı Mekkiye gibi bazı eserlerini açıklayıp izâh ettiği ilim meclislerine katılarak, Konevî'nin hizmetine girmiştir. Burada ayrıca, tasavvuf tarihinin en seçkin eserlerinden birisi olan

⁴⁶⁵ Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 38; Ürkmez, a.g.e., s. 205.

⁴⁶⁶ Eflâkî, a.g.e., II, s. 193; Câmî, a.g.e., s. 615. Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik adlı eserinde bu bilgiye muhalif olarak onun, 24 Ekim 1284 (12 Şaban 683)'de vefat ettiğini söyler. Bkz. Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 41.

⁴⁶⁷ Orhan Bilgin, "Fahreddîn-i Irâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 84.

⁴⁶⁸ Câmî, a.g.e., s. 778-779; Bilgin, "Fahreddîn-i Irâkî", 12: 84-85; Fîrûzanfer, a.g.e., s. 156; Ürkmez, a.g.e., s. 159.

'Lema'ât' adlı meşhur kitabını da telif etmiş, hatta şeyhi Konevî de bu eseri beğenerek iltifat etmiştir.⁴⁶⁹

Konya'da bulunduğu sıralarda Mevlânâ ve çevresi ile de yakınlık kuran Fahreddîn-i Irâkî, burada, içinde önemli âlimlerin ve devlet ricalinin bulunduğu, ilim ve sohbet meclislerine katılmış, bölgedeki ünü ise gittikçe yayılmıştır. Ayrıca burada, dönemin önemli devlet adamlarından Muînüddin Süleyman Pervâne de kendisine etkin bir mürid ve hâmî olmuş, hatta onu Kayseri'ye kendi yanına davet etmiştir. Daha sonra ise, Mevlânâ'nın da izin ve müsaadesiyle, Pervâne'nin kendisi için Tokat'ta yaptırdığı hankaha yerleşmiştir. Bu hankahın şeyhlik makamına geçen Irâkî, halkın irşadı ve gayrimüslimlerin tebliği ile meşgul olmuş, ilim taliplerini aydınlatmaya ve marifet sıralarını saçmaya başlamıştır. Muînüddin Pervâne de onun bu ilim meclisine sık sık katılmıştır.⁴⁷⁰ Uzun süre yaşadığı Anadolu'da Konya, Kayseri ve Tokat çevresinde hayli ilgi gören Irâkî'nin, özellikle bu bölgelerde geniş bir müridân kitlesi oluşturduğu tahmin edilmektedir.⁴⁷¹ Ayrıca o, buralarda önemli İslamlaştırma faaliyetlerinde de bulunmuştur.⁴⁷²

Aynı Multan'daki şeyhi Bahâeddin Zekeriyâ gibi, kendisi de Sühreverdî tarikatına mensup olan Irâkî, yaşayış olarak ise kalenderî bir hayat tarzı sürdürmüştür. Ayrıca o, İbnü'l-Arabî ve ondan sonra gelen talebesi Sadreddîn-i Konevî'nin savunduğu vahdet-i vücud düşüncesinin de Anadolu'daki önemli yayıcılarından birisi olmuştur.⁴⁷³

Anadolu'daki önemli bir müridi ve koruyucusu olan Muînüddin Pervâne'nin, 1277 yılında Moğollar tarafından öldürülmesi üzerine, Anadolu'dan ayrılma kararı alan Irâkî, Tokat'tan, önce Sinop'a, ardından ise deniz yoluyla Mısır'a geçmiştir. Mısır'da dönemin sultanı ile temaslar kurarak, onu müridliğine kabul etmiş, neticesinde ise, sultan tarafından ona 'şeyhü'ş-şüyûh' unvanı verilmiştir.⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ Câmî, a.g.e., s. 779; Bilgin, "Fahreddîn-i Irâkî", 12: 85; Kara, a.g.e., s. 278; Fûrûzanfer, a.g.e., s. 156-157; Ürkmez, a.g.e., s. 159; Köprülü, a.g.e., s. 201-202.

⁴⁷⁰ Eflâkî, a.g.e., I, s. 382-383; Câmî, a.g.e., s. 779; Kara, a.g.e. s. 278; Ürkmez, a.g.e., s. 159.

⁴⁷¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 78; Bilgin, "Fahreddîn-i Irâkî", 12: 85; Ürkmez, a.g.e., s. 159-160.

⁴⁷² Kara, a.g.e. s. 278.

⁴⁷³ Bilgin, "Fahreddîn-i Irâkî", 12: 85; Kılıç, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", 20: 512; Kara, a.g.e., s. 155.

⁴⁷⁴ Câmî, a.g.e., s. 780; Ürkmez, a.g.e., s. 159; Fûrûzanfer, a.g.e., s. 157.

Daha sonra Mısır'dan da çıkarak Şam'a yerleşen Fahreddîn-i Irâkî, 23 Kasım 1289 (8 Zilkade 688)'de vefat etmiş ve burada İbnü'l-Arabî'nin mezarı yanına defnedilmiştir.⁴⁷⁵ Vefat ettiği anda, Lema'ât, Divan, Uşşâknâme ve Istilâhât-ı Sûfiyye adlı eserlerini bırakmıştır.⁴⁷⁶

2.8. Müeyyidüddîn-i Cendî (ö. 1292 / H.691)

Sadreddîn-i Konevî'nin önemli halifelerinden bir diğeri olan Müeyyidüddîn-i Cendî, Türkistan'ın Cend şehrinde dünyaya gelmiş olup; tam adı 'Ebû Abdillah Müeyyidüddîn b. Mahmud b. Said el-Cendî'dir. Doğum tarihi, aile efradı ve yaşamının ilk dönemi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak XIII. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde doğduğu tahmin edilmektedir.⁴⁷⁷

Tasavvufî seyr-ü sülûkuna girmeden önce, tam bir boşluk ve arayış içerisindeyken, Kur'an-ı Kerim'den almış olduğu müjdeli bir işaret ve görmüş olduğu bir takım mistik olaylar, onu tasavvuf yoluna cezbederek, bu yola girişini kolaylaştırmıştır. Ardından bütün mal varlığını ve dünyalığı terk ederek Hakk'a yönelen Cendî, bu düşünce ile önce hac farızasını yerine getirmiş, ardından ise muhtemelen 1264 yılında Anadolu'ya gelerek, Konya'da bulunan Sadreddîn-i Konevî'ye intisap etmiş ve onun ilim, irşâd meclislerine katılmıştır.⁴⁷⁸

Burada on yıl kadar Konevî'nin hizmetinde bulunarak tasavvufî ilim ve terbiyesini ondan alan Cendî, onun ilim meclisinde İbnü'l-Arabî'nin bazı eser ve görüşlerinin şerhlerini dinlemiş, kendisi de bundan sonraki hayatında bu düşüncelerin yayıcısı ve Ekberîliğin ilk temsilcilerinden birisi olmuştur. Ayrıca burada şeyhi Konevî'nin de isteği üzerine, İbnü'l-Arabî'nin tüm görüşlerinin özeti mâhiyetinde olan, Fusûsü'l-Hikem adlı eserini şerh ederek, bu alandaki ilk kişi olmuş; onun bu şerhinden, kendisinden sonra gelen pek çok âlim de istifade etmiştir. Burada seyr-ü sülûkunu tamamlayan Cendî, bazı müridleriyle birlikte Anadolu'nun muhtelif beldelerini de dolaşarak mürşidi Konevî'nin, bazı görüş ve düşüncelerini yaymıştır.⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ Câmî, a.g.e., s. 781.

⁴⁷⁶ Bilgin, "Fahreddîn-i Irâkî", 12: 85-86.

⁴⁷⁷ Süleyman Uludağ, "Cendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 361; İbrahim Kunt, "Sadruddîn-i Konevî'nin Üç Halifesi: Fahrüddîn-i Irâkî, Müeyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî", *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9, Konya 2013, s. 190.

⁴⁷⁸ Uludağ, "Cendî", 7: 361; Eflâkî, a.g.e., I, s. 355; Ürkmez, a.g.e., s. 155.

⁴⁷⁹ Eflâkî, a.g.e., I, s. 355; Kara, a.g.e., s. 156.

Şeyhi Sadreddîn-i Konevî'nin, 1274 yılındaki vefatı üzerine ise, onun halifesi vasfıyla Konya'dan ayrılarak Bağdat'a gitmiş ve irşâd faaliyetlerine orada devam etmiştir. Şeyhi Konevî'den de sürekli dinlediği İbnü'l-Arabî'nin, Mevakîu'n-Nücûm gibi bazı eserlerini, burada bulunan insanlara açıklayarak izah etmiştir. Ancak orada da işler hiç istediği gibi gitmemiş, mehdilik iddiasında bulunan bir şahısla yaşadığı problemler üzerine, Bağdat'tan da ayrılarak tekrar Anadolu'ya gelmiştir.⁴⁸⁰

Bağdat'tan yeniden Anadolu topraklarına dönen Cendî, bu kez Moğol baskısından da uzak olan Sinop'a yerleşmiş, Nefhatü'r-rûh adlı meşhur eserini de 1284 yılında burada kaleme almıştır. Bunun dışında, Tokat'a da gittiği rivayet edilen Cendî, şeyhi Konevî'den almış olduğu Ekberîlik düşüncesinin, Anadolu'daki önemli yayıcılarından birisi olmuş, bunun yanında Abdürrezzâk el-Kâşânî gibi bazı önemli sûfi şahısların da yetişmesini sağlamıştır. Nitekim Kâşânî de, ilk Osmanlı resmî müderrisi olan, Dâvûd-i Kayserî'nin yetişmesini sağlamıştır. Böylece vefatından sonra bile fikrî etkilerini sürdüren Müeyyidüddîn-i Cendî'nin, özellikle meşhur 'Şerhu Fusûsü'l-Hikem' adlı eserine dair, birçok şerh ve hâşiyeler kaleme alınmıştır.⁴⁸¹

Bâtın ilminde olduğu kadar, zâhirî ilimlerde de derin bir bilgi birikimine sahip olan Cendî'nin, aynı zamanda Arapça olarak yazdığı mutasavvifâne şiirleri de vardır. Onun, bu şiirlerindeki bazı beyitlerinden de aynı şeyhi Konevî gibi, vahdet-i vücûd görüşüne mensup olduğunu açıkça anlamaktayız.⁴⁸²

Vefat ettiği yer ve tarih de kesin olarak bilinmeyen Cendî, muhtemelen 1292 (H.691) yılında âlem-i ervah'a göçmüştür. 'Şerhu Fusûsü'l-Hikem', 'Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-fütûh', 'Şerhu Mevakîu'n-Nücûm', 'Şerh-i Kasîde-i Lâmiyye', 'Risâle fi't-Tasavvuf', 'Nüktetü'l-Aşk' ve 'Dîvân' adlı bazı eserleri bulunan Cendî'ye, bunların dışında bazı eserler daha izafe edilmiş, ancak bu eserler günümüze dek ulaşmamıştır.⁴⁸³

2.9. Sarı Saltuk (ö. 1297 / H.697)

Hayatı hakkındaki bilgilerin daha çok menkıbevî kaynaklardan öğrenildiği Sarı Saltuk'un; gerek bu kaynaklarda onun tarihi kimliğini yansıtacak bilgilere pek yer

⁴⁸⁰ Câmî, a.g.e., s. 734-735; Uludağ, "Cendî", 7: 361; Ürkmez, a.g.e., s. 155-156.

⁴⁸¹ Uludağ, "Cendî", 7: 361; Kunt, a.g.m., s. 191-196; Köprülü, a.g.e., s. 202.

⁴⁸² Câmî, a.g.e., s. 734-735.

⁴⁸³ Uludağ, "Cendî", 7: 361; Kunt, a.g.m., s. 194-199.

verilmemesi, gerek verilen bu kısıtlı bilgilerin, bu kaynaklar arasında bir çelişki doğurması ve gerekse de menkıbelerinin tarihi hayatıyla ve başka zâtlarla karışmış olması gibi sebeplerden ötürü, onun gerçek kimliğini net olarak tespit etmek oldukça zor gözükmemektedir.⁴⁸⁴ Bununla birlikte onun, genel olarak Anadolu'nun batısı ve Balkanlarda faaliyet göstermiş, bu toprakların İslam'la şereflenmesinde ve Türkleşmesinde etkili olmuş öncü bir Türkmen dervişi olduğu bilinmektedir.⁴⁸⁵

Gerçekten de menkıbevî hayatı ile gerçek hayatı arasındaki ayrımı yapmanın oldukça güç olduğu Sarı Saltuk'un; hayatı hakkında bilgi veren eserlerin en kabul göreni, XV. yüzyılda yaşamış Ebülhayr Rûmî'nin, Cem Sultan'ın talebi üzerine te'lif ettiği üç ciltlik Saltukname adlı menâkıbnâmesidir.⁴⁸⁶ Bu eserde Saltuk, İslam'ın yayılması uğruna Anadolu ve Rumeli'de çok sayıda cihada katılmış, cesur bir alperen ve sünnî bir derviş olarak anlatılmaktadır. Eserde kendisine insanüstü birçok yeteneğin de atfedildiği Saltuk, böylece bir efsanede olması gereken tüm vasıfları taşımış ve henüz hayatta iken mitleşmiştir.⁴⁸⁷ Sarı Saltuk ile ilgili aynı durum Vilâyet-nâme'de de geçerlidir. Nitekim Vilâyet-nâme'ye göre o, Hacı Bektâş ile görüşmesinin ardından, yanında bulunan iki dervişle birlikte seccadesini suya sermiş ve su üzerinde çeşitli ülkelere giderek insanların İslam'a girmelerini sağlamış, bu yolculukları sırasında daha nice kerametler sergilemiştir.⁴⁸⁸ İbn Battûta (ö. 1368/770)⁴⁸⁹ da Seyahatnâme'sinde, 1332 yılında Kostantiniye'ye (yani İstanbul'a) yaptığı yolculuğu sırasında, Baba Saltuk kasabası (Dobruca)⁴⁹⁰ olarak bilinen ve Türklerin bulunduğu

⁴⁸⁴ Şükrü Haluk Akalın, "Ebû'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-Nâme'si", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, Cilt. 40, Sayı. 1992, Erzurum 1992, s. 37.

⁴⁸⁵ Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 147-148.

⁴⁸⁶ Ebülhayr Rûmî ve Saltukname hakkında detaylı bilgi için bkz. Şükrü Haluk Akalın, "Ebülhayr Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 360-362.

⁴⁸⁷ Akalın, 1992, a.g.m., s. 38-39.

⁴⁸⁸ Vilâyet-nâme, s. 45-48.

⁴⁸⁹ Tam adı 'Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî' olup, 1304 yılında Fas'ın Tanca kentinde dünyaya gelmiş, seyahat ile dolu geçen bir hayattan sonra 1368 yılında vefat etmiştir. Gezdiği yerlerde gördüklerini yazdığı Seyahatnâme'si ile tanınan Battûta, orta çağın en büyük Müslüman gezgini olarak kabul edilmektedir. Tasavvuf ehline duyduğu ilgi ve muhabbet ile de bilinen Battûta, genç yaştan itibaren çıktığı yolculuklarında Kuzey Afrika, Arabistan, Asya, Orta doğu, Anadolu, Balkanlar ve bazı Avrupa ülkelerinden oluşan çok geniş bir coğrafyayı gezmiş, gezdiği yerlerde gördüklerini seyahatnâmesine de almıştır. Bugün onun yaşadığı dönem ve gezdiği yerler hakkındaki birçok durumun aydınlatılması, onun bu eseri ile sağlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. A. Said Aykut, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 361-368.

⁴⁹⁰ Dobruca, bugün Romanya ile Bulgaristan toprakları arasında paylaşılan, geçmişte ise dört buçuk asırdan fazla Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamış, ardından birçok kez el değiştirmiş bir bölgedir. Detaylı bilgi için bkz. Kemal Karpat, "Dobruca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 483-484.

bölgenin bitim noktası konumunda olan kasabaya uğradığından bahsetmekte; burada Baba Saltuk hakkında anlatılanlardan hareketle, halkın onu, insanüstü bazı güçlere sahip birisi olarak görüp kutsadıklarını aktarmaktadır.⁴⁹¹

Alevî, Bektaşî ve Sünnî çevrelerin her birinin kendisine farklı bir rol ve anlam yüklediği Saltuk'un, tarikat nisbesi hakkında da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Nitekim bazı araştırmacılar onun hakkında bilgi veren menkıbevi kaynaklardan hareketle Melâmetî-Kalenderî, Rifâî ya da Bektaşî tarikatına mensup olduğu gibi farklı çıkarımlarda bulunmuşlardır.⁴⁹² Bazı kaynaklar, Saltuk'un vefatından on sekiz yıl kadar sonra yazılan ve bu yönüyle ondan söz eden ilk kaynak durumunda bulunan Tuffâhu'l-Ervâh'ta geçen bilgilerden hareketle, Saltuk'un; tasavvufî terbiyesini Rifâî şeyhlerinden Seyyid Mahmûd Hayrânî'den (ö.1269/667)⁴⁹³ aldığından bahsetmekte ve Rifâîlik iddiasını doğrulamaktadır.⁴⁹⁴ Bununla birlikte, Vilâyet-nâme'de anlatılan Saltuk'un, Hacı Bektâş ile görüşmesinden sonra gerçekleştirmiş olduğu bazı irşâdî faaliyetlerine bakılacak olursa, Bektaşî bir derviş olduğu anlamı da çıkarılabilmektedir. Ancak bu bilginin, bu konuda yalnız başına bir delil olarak kabul edilmesi de pek mümkün görünmemektedir.⁴⁹⁵

Tarihi hüviyeti ile ilgili verilen bilgilerin büyük çoğunluğunun, menâkıbnâmelerden yola çıkılarak yapılan tahminlere dayandığı Sarı Saltuk, muhtemelen; XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da oluşan Moğol baskısı ile Batı'ya göç etmeye başlayan bazı Türkmen babalarından birisidir. Nitekim rivayete göre II. İzzeddin Keykâvus, 1260 yılında Moğollar tarafından azledilince, yanında bulunan bazı Türkmen grupları ile birlikte Dobruca'ya yerleşmiştir. İşte Sarı Saltuk da önceleri Anadolu'nun İznik ve İzmit çevrelerinde yaşamış, daha sonra ise

⁴⁹¹ İbn Battûta, a.g.e., I, s. 387-388.

⁴⁹² M. Saffet Sarıkaya - M. Necmettin Bardakçı - Nejdet Gürkan, "İbnü's-Serrâc'a Göre Sarı Saltuk", *Tasavvuf - İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 32, İstanbul 2013, s. 83-85; Ocak, 2018, a.g.e., s. 110-115.

⁴⁹³ Hayatı hakkında kaynaklardaki malûmatın oldukça sınırlı olduğu Seyyid Mahmûd Hayrânî, XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Akşehir'de yaşamış tasavvuf ehli bir zattır. Döneminin önemli mutasavvif şahıslarından Mevlânâ Celâleddîn, Sultan Veled, Şems-i Tebrîzî, Sadreddîn-i Konevî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Sarı Saltuk gibi zatlarla da görüşen Seyyid Mahmûd Hayrânî, 1269 yılında vefat etmiş ve büyük ölçüde yaşamını sürdürdüğü yer olan Akşehir'e defnedilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, "Mahmûd-ı Hayrânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 367-368.

⁴⁹⁴ Ürkmez, a.g.e., s. 130-134.

⁴⁹⁵ Vilâyet-nâme, s. 45-48. Ayrıca konumuz muhtevası dışına çıkacağından, üzerinde daha fazla durmadığımız Sarı Saltuk'un tarikatı meselesi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ocak, 2011, a.g.e., s. 187-193.

Keykâvus'un yanındaki bu Türkmen grubun içinde yer alarak, onlarla birlikte Dobruca'ya yerleşmiş bir Türkmen şeyhidir.⁴⁹⁶

Buraya yerleşmeden önce Anadolu'da yapmış olduğu faaliyetleri hakkında kaynaklarda pek detaylı bilgi bulunmayan Saltuk; Dobruca'da bulunan Türkmen aşiretlerine hem siyasî, hem de dinî açıdan liderlik etmiş, ayrıca İslamiyet'in bu yörede yayılmasında da etkin rol oynamıştır. O, bir yandan civar yörelere çeşitli gazalar düzenlemiş, diğer yandan ise irşâd faaliyetlerini devam ettireceği birçok tekke, zaviye ve dergâhın kurulmasını sağlamıştır. Bölgedeki hâkimiyetini gittikçe pekiştiren Saltuk'a bağlananların sayısı da günden güne artmıştır. Böylece o, Osmanlı'nın bölgeye girmesinden önce Balkanlar'da bir Müslüman ve Türkmen altyapısının oluşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Nitekim Dobruca, bugün dahi Müslüman Türklerin Balkanlarda en yoğun yaşadıkları bölgelerden birisi olmakta, Sarı Saltuk'un izleri ise günümüzde bile varlığını sürdürmektedir.⁴⁹⁷

Kaynaklarda Sarı Saltuk'a bağlanan müridler arasında Barak Baba'nın da adı zikredilmektedir.⁴⁹⁸ Nitekim ileride de bahsedeceğimiz üzere Yunus Emre'nin, Divan'ında tarikat silsilesini zikrederken, Tapduk Emre ve Barak Baba'dan sonra Sarı Saltuk'u zikretmesi, bu şahısların aralarındaki irtibatı daha net görebilmemiz açısından önemlidir.

1297 yılında Dobruca'da vefat etmiş olan Saltuk, burada zaman zaman uzlete çekildiği dağın yakınlarında bir yere defnedilmiştir. Takipçileri tarafından burada onun adına bir türbe inşa edilmiş ve bu yer zamanla Babadağı⁴⁹⁹ olarak isimlendirilmiştir. İleriki zamanlarda ise bazı kaygılardan dolayı cesedi buradan alınarak muamma bir yere defnedilmiştir. İşte bu yüzden Anadolu ve Balkanlarda kendisine isnad edilen çok sayıda türbe ve makam bulunmaktadır. Bugün bu yapıların birçoğu, yerli ve yabancı turistlerin uğrak yeri olan birer ziyaretgâha dönüşmüştür.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ K1el, "Sarı Saltuk", 36: 148; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 12-13, 17.

⁴⁹⁷ K1el, "Sarı Saltuk", 36: 148-149; Şükrü Haluk Akalın, "Balkanlarda İslam'ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk", Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, *Balkanlarda İslâm – Miadi Dolmayan Umut*, Tika Yayınları, Ankara 2016, s. 62-63, 68-69.

⁴⁹⁸ Ocak, 2010, a.g.e, s. 17; a.mlf., 2011, a.g.e., s. 196.

⁴⁹⁹ Yukarıda da bahsettiğimiz Dobruca bölgesinin kuzeyinde kalan bir bölge olan ve adını Sarı Saltuk'tan alan Babadağı hakkında Geniş bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, "Babadağı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 371-372.

⁵⁰⁰ K1el, "Sarı Saltuk", 36: 148-149.

2.10. Tapduk Emre (ö. XIII. yy. sonları)

Kaynaklardaki kısıtlı bilgilerden dolayı hayatı hakkında birçok detayın hâlâ gün yüzüne çıkarılamadığı Tapduk Emre'nin, doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, muhtemelen XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, Anadolu erenlerinden bir diğeri de odur. Kendisinin de şöhretini arttıran ünlü müridi Yunus Emre'nin, Divan'ındaki bir beytinde tarikat silsilesini aktarırken belirttiğine göre Tapduk Emre, Barak Baba'ya intisap etmiş ve manevî terbiyesini ondan almıştır.⁵⁰¹

Bazı kaynaklarda adı Tapduk Baba olarak da geçen Emre'nin, Tapduk isminin onun lakabı mı yoksa asıl ismi mi olduğu tam olarak bilinemezken; bu ismin ona nasıl verildiği konusunda Vilâyet-nâme'de geçen bir rivayete göre, bu ismi ona bizzat Hacı Bektâş-ı Velî vermiştir.⁵⁰² Bazı araştırmacılar ise onun Hacı Bektaş ve Bektaşîlik ile bir ilgisinin bulunamayacağı düşüncesinden hareketle; Yunus Emre'nin bu ismi beyitlerinde Tanrı'yı ifade etmek için kullandığını, gerçekte böyle bir şahsın bulunmadığını iddia etmişlerdir. Onlara göre diğer kaynaklarda geçen Tapduk kelimesi ise bu Bektaşî geleneğinin izlerinden ibarettir.⁵⁰³ Ancak bu iddialar genel olarak, Tapduk ve müridi Yunus'u Bektaşîlik'ten uzaklaştırmak için yapılan bir takım zorlama yorumlar olarak değerlendirilmiştir. Zira başta Yunus'un Divan'ında olmak üzere birçok kaynakta Tapduk, etiyle kemiğiyle Yunus Emre ile görüşmüş ve onun manevî eğitimiyle ilgilenmiş, mürşidi olarak geçmektedir.⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Haşim Şahin, "Tapduk Emre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 12-13; a.mlf., "Yunus Emre'nin Şeyhi Tapduk Emre", Ed. Ahmet Yaşar Ocak, *Yunus Emre*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 205; Ocak, 2011, a.g.e, s. 201.

⁵⁰² Şahin, "Tapduk Emre", 40: 12. Şöyle ki, Anadolu'dan bir kısım erenler bir gün Emre'ye, Hacı Bektâş'ın yanına gideceklerini söyleyip kendilerine eşlik etmelerini isterler, Emre ise manâ âleminde erenlere nasip paylaştırılırken öyle bir zâta rast gelmediğini ve gitmeye değer olmadığını belirtir. Bu haber Hacı Bektâş'a ulaştıncı o, Emre'yi çağırması için Saru İsmail adındaki müridini görevlendirir. Emre, Hacı Bektâş'ın huzuruna gelince Hacı Bektâş ondan, manâ âleminde erenlere nasip paylaştırılırken gördüğü elin nasıl olduğunu tasvir etmesini ister. Emre, o elde güzel bir yeşil ben bulunduğunu söyleyince, Hacı Bektâş avucunu açar ve Emre'nin tarif ettiği yeşil beni gösterir. O elin Hacı Bektâş'ın eli olduğunu anlayan Emre, bunun üzerine hayret ve mahcubiyetinden üç defa "Tapduk Hünkârım" der. Böylece bundan sonra onun adı Tapduk Emre olur. Bkz. Vilâyet-nâme, s. 21.

⁵⁰³ Ahmet Kabaklı, *Yunus Emre*, Toker Yayınları, İstanbul 1971, s. 13-16; Faruk K. Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1972, s. 28-29.

⁵⁰⁴ Şahin, 2012, a.g.m., s. 202-204; Ocak, 2011, a.g.e, s. 201-202. Yunus'un bu beyitlerinden birine örnek vermek gerekirse o, Divan'ında; "Yunus bir doğan idi kondu Tapduk koluna / Avın şikâra geldi, bu yuva kuşu değil" diyerek kendisinin Tapduk'un yanında yetiştiğini ifade etmektedir. Bkz. a.e., s. 202. Ayrıca iki önceki dipnotta aktarılan menkıbe de Tapduk'un gerçek hayatta yaşamış tarihi bir şahsiyet olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Detayları tam olarak bilinmemekle birlikte, Anadolu'ya da Horasan'dan geldiği düşünölen Tapduk Emre'nin, Moğol tehlikesinden korunmak için müntesipleriyle birlikte Anadolu'nun yolunu tutmuş Türkmen dervişlerden birisi olduğu tahmin edilmektedir. Tapduk büyük ihtimalle, Sakarya ırmağı civarında bir yer olan Ankara-Nallıhan ilçesinin, bugünkü Emrem Sultan mahallesindeki dergâhında yaşamıştır. Bölgede geniş bir manevî nüfuzda da sahip olmuş olan Tapduk, burada müridlerinin irşâdı ile meşgul olmuş, zaman zaman da Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yolculuklar düzenlemiş bir dervıştır. Öte yandan onun, Manisa-Kula yakınlarındaki bir köyde yaşadığı da iddia edilmiştir.⁵⁰⁵

Tarikat nisbesinin Bektaşî ya da Nakşî olduğuna dair iddialar da bulunan, ancak -ağırlıklı olan görüşe göre- Babaî-Haydarî olduğu tahmin edilen Tapduk'un; yaşadığı bölgede saygın bir konumu ve çok sayıda müntesibi bulunmakta, hatta bir rivayete göre bu müridler 'Tapduklular' adı ile anılmaktadır.⁵⁰⁶ Tapduk'un şüphesiz en meşhur müridi ise, ileriki başlıklarımızda da kendisinden bahsedeceğimiz Yunus Emre'dir. Nitekim Yunus Emre, uzun yıllar Tapduk'un dergâhında ona hizmet ederek tasavvufî terbiyesini ondan almış; Tapduk da Yunus Emre gibi bir Allah dostu dervişin manevî terakkisine vesile olmuştur.⁵⁰⁷ Uzun yıllar bu dergâhta hizmet ettikten sonra Yunus, şeyhinin de izniyle oradan ayrılmış ve bir yandan insanları irşâda, diğer yandan da şeyhinin görüşlerini yaymaya çalışmıştır.⁵⁰⁸ Bunun yanı sıra Tapduk'un, Yunus dışında şeyh Cafer ve şeyh Ömer adlarında iki önemli müntesibinin daha olduğu rivayet edilmiştir.⁵⁰⁹

Gerek bizzat kendisi ile gerekse de müridleri aracılığıyla Anadolu'nun geniş bölgelerine yayılan Tapduk'un düşünce ve öğretileri, yayıldıkları bölgelerde o derece tesir etmiş olmalı ki, Anadolu ve Balkanlar'ın muhtelif bazı bölgelerine onun adı verilmiştir. Nitekim Aksaray'ın merkeze bağılı bir beldesinin, Edirne-Havsa'daki bir köyün ve bugün Bulgaristan'ın Varna şehrine bağılı bir köyün Tapduk adını taşıması; bir yandan halkın ona ve düşüncelerine verdiği değeri gösterirken, diğer yandan da

⁵⁰⁵ Şahin, "Tapduk Emre", 40: 12; a.mlf., 2012, a.g.m., s. 206-209; Köprölü, a.g.e., s. 253.

⁵⁰⁶ Şahin, "Tapduk Emre", 40: 12-13; a.mlf., 2012, a.g.m., s. 209.

⁵⁰⁷ Vilâyet-nâme'ye göre, Yunus'u manevî nasibini alması için Tapduk'un dergâhına gönderen kişi de bizzat Hacı Bektâş-ı Velî'dir. Bkz. Vilâyet-nâme, s. 48-49.

⁵⁰⁸ Köprölü, a.g.e., s. 251-255; Câmî, a.g.e., s. 803; Kara, a.g.e., s. 192, 196.

⁵⁰⁹ Şahin, "Tapduk Emre", 40: 13.

onun etki sahasının Anadolu'yu da aşarak Balkanlar'a kadar uzandığını anlamamızı sağlamaktadır.⁵¹⁰

Tapduk Emre'nin hayatı hakkındaki birçok konuda olduğu gibi, vefat tarihi ve medfun olduğu yer konusunda da tam bir ittifak söz konusu değildir. Nitekim Âşıkpaşazâde onun, Yıldırım Bayezid⁵¹¹ (1389-1403) döneminde vefat ettiğini aktarmış; ancak Yunus Emre'nin Divan'ında geçen bazı beyitlerinden, şeyhi Tapduk'un XIII. yüzyılın sonlarına doğru vefat ettiği çıkarımı yapılmaktadır.⁵¹² Medfun olduğu yer hakkında da -aynı talebesi Yunus'ta olduğu gibi- birçok farklı görüş bulunan Tapduk'a, Anadolu'nun birçok bölgesinde türbe isnad edilmiştir. Ancak genel kanaate göre o, Ankara-Nallıhan ilçesindeki Emrem Sultan mahallesinde medfundur.⁵¹³ Bu durum da aynı aşağıda kendisinden bahsedeceğimiz müridi Yunus Emre'de olduğu gibi, halkın onu ve düşüncelerini benimsediğini ve ona son derece ihtiram ve kıymet göstermiş olduğunu anlamamızı sağlamaktadır.

2.11. Saîdüddîn Fergânî (ö. 1300 / H. 699)

Tam adı Ebu Osman Saîdüddîn Muhammed b. Ahmed el-Kâsânî el-Fergânî'dir. Mâverâünnehir bölgesindeki Fergâna vadisinin, Kâsân şehrinde doğmuş, bu bölgeye nisbetle aldığı 'Fergânî' unvanıyla tanınmıştır. 1223 yılında doğduğu tahmin edilen Saîdüddîn Fergânî'nin, hayatı ve ailesi ile ilgili kaynaklarda yeterli malûmat bulunmamaktadır.⁵¹⁴

Henüz genç yaşlarda, Sühreverdîyye tarikatı şeyhi, Necîbü'd-din Ali b. Büzgaş eş-Şirâzî'ye bağlanarak, onun yanında seyr-ü sülûkunu tamamlamış, ardından Tahûn adlı bir tekkede şeyhlik yapmıştır. Daha sonra Fergâna'dan ayrılarak Şam'a giden Fergânî, o sırada Şam'da bulunan Sadreddîn-i Konevî'nin, ders ve irşâd

⁵¹⁰ Şahin, "Tapduk Emre", 40: 13; a.mlf., 2012, a.g.m, s. 208.

⁵¹¹ Savaşlardaki cesaret ve hızı nedeniyle Yıldırım lakabını almış ve bu lakabıyla tanınmış olan I. Bayezid; 1354-1403 yılları arasında yaşamış ve 1389-1403 yılları arasında padişahlık yapmış, Osmanlı Devleti'nin dördüncü padişahıdır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaşadığı fetretten önceki son padişah olan Yıldırım, bu fetrete yol açan 1402 yılındaki Ankara savaşında Timur'a esir düşmüş ve bir süre sonra bu esaret altında vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Bayezid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 231-234.

⁵¹² Şahin, "Tapduk Emre", 40: 13; Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 251.

⁵¹³ Şahin, "Tapduk Emre", 40: 13.

⁵¹⁴ Mahmut Erol Kılıç, "Fergânî Saîdüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 378; Ürkmez, a.g.e., s. 157.

dairesine katılmış, 1245’li yıllardan sonra gittiği Mısır ve Anadolu’da da onun yanında yer almıştır.⁵¹⁵

Fahreddîn-i Irâkî ve Müeyyidüddîn-i Cendî ile birlikte, Sadreddîn-i Konevî’nin sohbet ve hizmet halkasında bulunan Saîdüddîn Fergânî, Konevî’nin; ilim, irşâd, marifet ve feyz meclislerinde, zâhirî ve bâtinî anlamda birçok ilim öğrenmiştir. Burada Konevî’den, İbnü’l-Arabî’nin eserlerinin şerhlerini de dinleyen Fergânî, onun fikir ve düşüncelerinden oluşan Ekberî ekolünün, diyâr-ı Rûm’daki ilk açıklayıcılarından birisi olmuş, böylece bu mektebin düşüncelerinin Anadolu’daki intişârında etkin rol oynamıştır. Aynı zamanda Fergânî, aynı yukarıda ismini zikrettiğimiz iki halife gibi, Konevî’nin seçkin halifelerinden birisi olmuştur.⁵¹⁶

Ancak biraz önce de belirttiğimiz gibi, kaynaklarda hakkında yeterli bilgi yer almadığından dolayı, bu irşâd ve nakil faaliyetlerini Anadolu’nun tam olarak hangi bölgesinde gerçekleştirdiğini net olarak tespit edemediğimiz Fergânî’nin; Eflâkî’de yer alan kısa bir bilgiye göre, Fahreddîn-i Irâkî ve Müeyyidüddîn-i Cendî ile birlikte Konevî’nin sohbet meclislerinde yer aldığı muhakkaktır.⁵¹⁷ Ayrıca o, dönemin önemli Selçuklu devlet yöneticisi, Muînüddin Pervâne ile de sıkı bir dostluk kurmuş; Pervâne, onun bazı sohbet meclislerinde hazır bulunmuştur. Fergânî ise 1257 yılında kaleme aldığı ‘Meşâriku'd-derâri’ adlı eserini ona ithâf ederek, takdirini kazanmıştır. Tasavvufî eser ve görüşleriyle, kendisi ve kendisinden sonraki dönemlerde yaşamış olan, Abdürrezzâk el-Kâşânî, Dâvûd-i Kayserî, Molla Fenârî ve İsmail Ankaravî (ö.1631/1041) gibi bazı önemli mutasavvıflara ilham kaynağı olmuştur.⁵¹⁸

Saîdüddîn Fergânî, şeyhi Konevî ve onun üstadı İbnü’l-Arabî’nin görüşlerine de bağlı kalarak yazdığı ‘Meşâriku'd-derâri’ ve ‘Münteha'l-medârik’ gibi şerhlerle de adından sıkça söz ettirmiş, onun eserleri, kendisinden sonraki birçok şarihın istifade ettiği temel kaynaklardan olmuştur. Ayrıca o, Münteha'l-medârik adlı eserinde, İbnü’l-Arabî’nin hep anlattığı, fakat hiçbir eserinde terim olarak ifade etmediği, ‘vahdet-i

⁵¹⁵ Câmî, a.g.e., s. 736; Kılıç, “Fergânî Saîdüddîn”, 12: 378-379; Kunt, a.g.m., s. 199; Ürkmez, a.g.e., s. 157-158.

⁵¹⁶ Câmî, a.g.e., s. 737-738; Kılıç, “Fergânî Saîdüddîn”, 12: 379; Eflâkî, a.g.e., I, s. 355; Kunt, a.g.m., s. 200.

⁵¹⁷ Eflâkî, a.g.e., I, s. 355.

⁵¹⁸ Kılıç, “Fergânî Saîdüddîn”, 12: 379, 381; Kunt, a.g.m., s. 200; Ürkmez, a.g.e., s. 158.

vücûd' kavramını, -anlatımsal bir ihtiyaçtan ötürü- ilk kez ve en çok kullanan mutasavvıf olmuştur.⁵¹⁹

‘Meşâriku'd-derâri’, ‘Münthe'l-medârik’, ve ‘Menâhicü'l-İbâd ile'l-Me'âd' adlı eserleri yazdığı bilinen Fergânî'ye, bunun dışında birtakım eserler daha izâfe edilmiştir.⁵²⁰

Bazı eserlerinden, 1267 yılında, hac görevini îfâ için Hicaz'da bulunduğu anlaşılan Fergânî'nin, nerede öldüğü tam olarak bilinmemekle beraber, 1300 (H. 699) yılında vefat ettiği düşünülmektedir. Ayrıca mezarının Şam'da olduğuna dair bazı rivayetler de bulunmaktadır. Onun ve ondan kısa süre önce ölen ders arkadaşı Müeyyidüddîn-i Cendî'nin, art arda ölümleri ile Selçuklu Devleti'nin manevî yol göstericiliğini yapacak kimsenin kalmadığına ve bu durumun Selçuklu Devleti'nin sonunu hızlandırdığına dair bazı yorumlar da yapılmıştır.⁵²¹

2.12. Barak Baba (ö. 1307 / H. 707)

Gerçek adı ve doğum tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, 1257 yılında dünyaya geldiği rivayet edilen Barak Baba'nın, Babaîlerin yoğunluk gösterdiği Tokat çevresinde bir yerde doğduğu, babasının ise varlıklı bir Türkmen köylüsü olduğu tahmin edilmektedir. Barak Baba'nın genç yaşlarda Sarı Saltuk'a bağlandığı, hatta ‘Barak’ lakabının da ona şeyhi tarafından verildiği rivayet edilmektedir.⁵²² Bunun yanı sıra Vilâyet-nâme'de onun, Hacı Bektâş'ın isimleri bilinen halifelerinden birisi olduğu da zikredilmiştir.⁵²³

Amasya'da bulunan Aybeg ve Ahmed Baba adlı dervişler ile çeşitli ilmî-irfanî temaslar kuran Barak Baba, dervişlik yoluna girdikten sonra ise Anadolu coğrafyasının büyük bir bölümünü gezmiştir. Nitekim Eflâkî'nin bazı rivayetlerinden Barak Baba'nın, bu gezisi sırasında Konya'ya da uğradığı ve Mevlânâ ile çağdaş olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁴ Tıpkı diğer bazı Türkmen şeyhleri gibi, Anadolu'nun en ücra köy ve kasabalarını dolaşarak kendi tarikat, görüş ve tasavvuf anlayışlarını yayan

⁵¹⁹ Kılıç, “Fergânî Saîdüddîn”, 12: 379.

⁵²⁰ Kılıç, “Fergânî Saîdüddîn”, 12: 381-382; Kunt, a.g.m., s. 201-203; Câmî, a.g.e., s. 736.

⁵²¹ Kılıç, “Fergânî Saîdüddîn”, 12: 379; Kunt, a.g.m., s. 200; Ürkmez, a.g.e., s. 157.

⁵²² Ahmet Yaşar Ocak, “Barak Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 61; Şahin, 2012, a.g.m., s. 211.

⁵²³ Vilâyet-nâme, s. 81, 90.

⁵²⁴ Eflâkî, a.g.e., II, s. 242.

Barak Baba, büyük ihtimalle müridi Tapduk Emre ile de bu yolculukları sırasında karşılaşmıştır. Barak Baba'nın şöhreti ise zamanla Anadolu'nun daha geniş bölgelerine yayılmıştır.⁵²⁵

Daha sonra Anadolu dışına çıkarak, Şam, Mısır ve İran gibi bölgelere de giden Barak Baba, Anadolu'daki geniş müridân kitlesi kadar, İran'da da kalabalık bir müntesip kitlesine sahip olmuştur. Böylece şöhreti Anadolu sınırlarını da aşan Barak Baba, İlhanlı hükümdarı Gazan Han (ö.1304/703)'ın daveti üzerine onun yanına gitmiş ve onun en güvendiği isimlerden birisi olmayı başarmıştır. Gazan Han'ın ölümüyle tahta geçen Olcaytu Hudâbende (ö.1316/716)'den de aynı saygınlığı gören Barak Baba, yeni hükümdarın bazı elçilik görevlerini yerine getirmiş; bu elçilik görevlerinden birisi için gittiği Gilan bölgesinde, yanında bulunan dervişleriyle birlikte 1307 (H.707) yılında, henüz elli yaşlarında iken öldürülmüştür. Onun öldürülmesine çok sinirlenen ve bölgeye asker göndererek intikamını alan hükümdar Olcaytu, Barak Baba adına Sultaniye'de bir türbe yaptırmış, mütebâki dervişlerine ise bolca maddi ihsanlarda bulunmuştur. Barak Baba gibi bazı heterodoks dervişlerle ilgili önemli çalışmaları bulunan Ocak'a göre ise, onun bu ihsan ve faaliyetleri, Barak Baba'nın İlhanlı hükümdarı Olcaytu yanındaki etki ve değerini göstermektedir.⁵²⁶

Berberinde gezdiği yüz civarındaki dervişleriyle birlikte; saç, sakal ve kaşlarını kazıyıp bıyık bırakması, boynuna kemikten yapılmış kolye, başına ise boynuzlu keçe şapka takması ve yer yer def çalıp raks etmesi gibi dış görünüş itibariyle bir Kalenderî-Haydarî dervîşi olduğu tahmin edilen Barak Baba, bu yüzden gittiği Şam ve Mısır gibi sünnî bölgelerde pek kabul görmemiş, hatta uzaklaştırılmıştır. Ancak bu farklı hâl ve hareketleriyle Şamanist geleneklerini devam ettirdikleri anlaşılan Barak Baba ve kitlesinin bu durumunun; İlhanlı hükümdarları nezdinde mühim bir yer edinmelerini kolaylaştırdığı tahmin edilmektedir.⁵²⁷ Bu rivayetlerin yanı sıra, Barak Baba'nın ibadet konusunda gayet hassas, Şii menşei bir Türkmen şeyhi olduğu yönünde farklı rivayetler de bulunmaktadır.⁵²⁸

⁵²⁵ Şahin, 2012, a.g.m., s. 211; Kara, a.g.e., s. 309; Kadir Özköse, "Tokat'ta Tasavvuf Kültürü", Ed. Ali Açık, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Salmat Basım Yayıncılık, Ankara 2015, s. 80.

⁵²⁶ Ocak, "Barak Baba", 5: 61; a.mlf., 2011, a.g.e., s. 195; Şahin, 2012, a.g.m., s. 211.

⁵²⁷ Ocak, 2011, a.g.e., s. 193-194.

⁵²⁸ Ocak, "Barak Baba", 5: 62.

Barak Baba'nın, bu çalışmamıza konu oluşunun genel anlamda iki sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Barak Baba'nın XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın başları arasında yaşamış, Anadolu'yu büyük ölçüde gezmiş, -kendisi heterodoks bir din anlayışına sahip olmakla birlikte- özellikle Türkmenler arasında etkili nüfuza sahip bir derviş olmasıdır. Kaynaklarda, Anadolu'ya gelen Moğollar arasında da irşâdî faaliyetlerde bulunduğu aktarılan Barak Baba'nın, bu faaliyetlerinin detayı hakkında ise pek malûmat bulunmamaktadır. Daha sonra gittiği İran'da, İlhanlı hükümdarı ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde, bu devlet üzerinde de etkili tebliğ faaliyetlerinde bulunduğu rivayet edilmiştir. Böylece o, Moğolların müslümanlaşması üzerinde müessir olan dervişlerden birisi olmuştur.⁵²⁹ Diğer sebebi ise, -ileride de bahsedeceğimiz üzere- Yunus Emre'nin, tarikat silsilesinden bahsettiği bir beytinde Barak Baba'yı, Sarı Saltuk ile Tapduk Emre arasındaki zincir isim olarak zikretmesidir. Nitekim Barak Baba'nın en önemli müridlerinden birisi olan Tapduk Emre, Yunus Emre gibi bir evliyâullahın yetişmesini sağlamıştır.⁵³⁰

Anadolu ve İran'da geniş bir müntesip kitlesine ulaştığını az önce de belirttiğimiz Barak Baba'nın bu halife ve müridleri, Ocak'a göre onun ölümünden sonra da mevcudiyetini devam ettirmiş ve Barakıyyûn (Baraklılar) olarak anılmışlardır. Nitekim 1351 / H.752 tarihli bir mezar taşında yazan aynı ifade de bu durumu teyit etmektedir.⁵³¹ Bu halife ve müridlerden bazıları daha sonra Mevlevîler ile de temaslar kurmuştur. Nitekim Barak Baba'nın halifelerinden Hayran Emirci ile Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi'nin birbirlerinin zaviyelerine karşılıklı ziyaretler gerçekleştirdikleri ve aralarında iyi bir ilişkinin bulunduğu bilinmektedir. Bu durum ayrıca, İran'daki tekkelerinde yaşayan Baraklılar'ın, Barak Baba'nın ölümünden sonra Anadolu ile irtibatlarının kesilmediği şeklinde yorumlanmıştır.⁵³²

Günümüzde dahi Anadolu'nun bazı köylerinin Barak ismini taşıması, kanaatimizce Barak Baba ve müridlerinin bir zamanlar buralarda etkin faaliyetlerde bulduklarına işaret sayılabilmektedir. Ayrıca Barak Baba'nın, muhtemelen vecd

⁵²⁹ Ocak, 2011, a.g.e., s. 193-194.

⁵³⁰ Ocak, 2018, a.g.e., s. 114-115.

⁵³¹ Ocak, 2011, a.g.e., s. 195-196.

⁵³² Eflâkî, a.g.e., II, s. 250-251; Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 28, 89; Ocak, 2011, a.g.e., s. 196.

halinde iken söylediği bazı sözlerinin yer aldığı ve yine muhtemelen müridlerinden birisinin kaleme aldığı “Kelîmât-ı Barak Baba” adlı bir de risalesi bulunmaktadır.⁵³³

2.13. Sultan Veled (ö. 1312 / H.712)

Mevlânâ'nın büyük oğlu olan Sultan Veled, 25 Nisan 1226 (25 Rebiyülahir 623)'de Larende'de (Karaman) dünyaya gelmiştir. Mevlânâ, onu yaradılış ve ahlâk olarak kendisine çok benzettiği ve ona olan yüksek muhabbetinden dolayı, ona kendi babasının ismi ve lakabı olan, Bahâeddîn Muhammed Veled adını vermiştir.⁵³⁴

Sultan Veled, gençliğinde babası tarafından kardeşi Alâeddin ile birlikte dini ilimleri tahsil için Şam'a gönderilmiştir. Şam'da uzun süre ilim tahsilinden sonra dönerken Halep'te de ilmi münasebetlerde bulunmuş ve daha sonra Konya'ya dönmüştür.⁵³⁵ Çocukluğundan itibaren özellikle babası Mevlânâ Celâleddîn, onun müşidi Seyyid Burhâneddîn Tirmizî,⁵³⁶ Şems-i Tebrizî,⁵³⁷ Selâhaddîn-i Zerkûb⁵³⁸ ve Hüsameddin Çelebi⁵³⁹ gibi büyük sûfi şahsiyetlere mürid olarak onların manevi terbiyesi altında yetişmiştir. Hatta Mevlânâ, sohbet meclislerinde yeri geldiğinde ona da söz hakkı tanıyıp yorumlar yaptırarak, fikrî terakkiyatını ve inkişafını sağlamaya çalışmıştır.⁵⁴⁰ Şems-i Tebrizî ise, ondan duyduğu memnuniyet ve muhabbetten dolayı dualar etmiş ve ona sırrını verdiğini söylemiştir.⁵⁴¹

Babasının ölümünden sonra ve onun işaretleriyle halife olan Hüsameddin Çelebi'ye hiçbir zaman karşı çıkıp halifelik hakkı gütmemiş olan Sultan Veled, ona karşı saygıda kusur etmeyerek ölene dek hizmetinde bulunmuştur.⁵⁴² Onun ölümünden sonra ise bir hayli müteessir olmuştur.⁵⁴³ Sultan Veled, ya kendisini hilafet makamı için henüz yeterli tekâmülde göremediğinden, ya da babasının âdeti olduğu üzere, kendisi hayattayken yerine başkasını halife olarak atamasından dolayı olsa gerek,

⁵³³ Ocak, “Barak Baba”, 5: 62.

⁵³⁴ Eflâkî, a.g.e., II, s. 198.

⁵³⁵ Eflâkî, a.g.e., II, s. 223.

⁵³⁶ Eflâkî, a.g.e., II, s. 198-199; Câmî, a.g.e., s. 615.

⁵³⁷ Eflâkî, a.g.e., II, s. 85-86, 89; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 121; Câmî, a.g.e., s. 615; Gölpinarlı, 2006, a.g.e., s. 43.

⁵³⁸ Veled, a.g.e., s. 81, 129, 130-134; Eflâkî, a.g.e., II, s. 141; Câmî, a.g.e., s. 615; Gölpinarlı, 2006, a.g.e., s. 43. Ayrıca Selâhaddîn-i Zerkûb, Sultan Veled'in kayınpederidir. Bkz. Eflâkî, a.g.e., II, s. 151.

⁵³⁹ Veled, a.g.e., s. 147; Gölpinarlı, 2006, a.g.e., s. 38.

⁵⁴⁰ Eflâkî, a.g.e., II, s. 201.

⁵⁴¹ Sipehsâlâr, a.g.e., s. 145; Eflâkî, a.g.e., II, s. 135; Câmî, a.g.e., s. 617.

⁵⁴² Eflâkî, a.g.e., II, s. 189, 198; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 143-144; Veled, a.g.e., s. 153,155; Câmî, a.g.e., s. 617.

⁵⁴³ Eflâkî, a.g.e., II, s. 213; Veled, a.g.e., s. 155-156.

Hüsameddin Çelebi'nin ölümünden sonra da halifelik makamına geçmemiş, müridlerin ise Kerîmüddin b. Bektemur'a intisap etmelerini istemiştir. Onun da yedi yıl süren rehberliğinin ardından vefat etmesiyle hilafet makamına artık kendisi geçmiştir.⁵⁴⁴

Halifelik makamına geçer geçmez irfanî bilgileri yayma, irşâd, tebliğ ve tenvir faaliyetlerine girişen Sultan Veled, insanların anlamadığı tasavvufî mânâ ve sırları izah etmeye başlamıştır.⁵⁴⁵ Ayrıca Eflâkî'nin menâkıbında, Hüsameddin Çelebi'nin vefatından sonra halkın karşılaştıkları müşkülâtları ve dinle ilgili zihinlerini meşgul eden suallerini bu kez Sultan Veled'e ilettiklerine dair rivayetlere de rastlamaktayız.⁵⁴⁶ Öte yandan o, içinde dönemin önemli âlimleri ve devlet adamlarının da bulunduğu ilim meclislerine katılmış, onlara dini sohbetler ederek irşâd etmiş, Ahîlerden de ona mürid olanlar olmuştur.⁵⁴⁷

Halkın Hak'tan nasipsiz kalmaması için Anadolu'nun her yanına halife ve dervişlerini gönderen Sultan Veled, babasının tasavvufî görüşlerinin önemli ölçüde Anadolu'ya yayılmasını, bu sayede insanların irşâd ve ihya olunarak, müridlerin daha da çoğalmasını sağlamıştır.⁵⁴⁸ Amasya'da Mevlana Alâeddin,⁵⁴⁹ Akşehir'de Ahi Musa,⁵⁵⁰ Larende'de (Karaman) Ahi Muhammed,⁵⁵¹ Niğde'de Nâsiheddin-i Sebbag,⁵⁵² Kırşehir'de Süleyman Türkman⁵⁵³ ve Erzincan'da Hüsameddin Hüseyin⁵⁵⁴, onun göndermiş olduğu halifelerinden bazılarıdır.

Teşkilatçı bir yapıya sahip olan Sultan Veled, aynı zamanda Mevlevîliği ciddi anlamda sistemleştirerek âdâb, erkân, usûl ve terminolojik olarak artık bir tarikat hüviyeti kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca Mevlânâ türbesi her ne kadar Hüsameddin

⁵⁴⁴ Veled, a.g.e., s. 406-407.

⁵⁴⁵ Sipehsâlâr, a.g.e., s. 145; Veled, a.g.e., s. 164-165, 200; Eflâkî, a.g.e., II, s. 211.

⁵⁴⁶ Eflâkî, a.g.e., II, s. 205-206, 214.

⁵⁴⁷ Sipehsâlâr, a.g.e., s. 145; Eflâkî, a.g.e., II, s. 180, 216.

⁵⁴⁸ Veled, a.g.e., s. 195-196, 199; Eflâkî, a.g.e., II, s. 199. Hatta İbtidânâme 'de onun halifelerinin bütün dünyaya yayıldığından bahsetmektedir. Bkz. Veled, a.g.e., s. 196.

⁵⁴⁹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 260; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 150.

⁵⁵⁰ Eflâkî, a.g.e., II, s. 282, 316.

⁵⁵¹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 318.

⁵⁵² Eflâkî, a.g.e., II, s. 286.

⁵⁵³ Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 306.

⁵⁵⁴ Sipehsâlâr, a.g.e., s. 150.

Çelebi döneminde yapılmışsa da, Sultan Veled'in girişimleriyle, Alemeddin Kayser tarafından inşa edilmiştir.⁵⁵⁵

Burada kurulan vakıflar için siyasi otorite ve ileri gelenlerle daima kontak halinde bulunan Sultan Veled, bu vakıflara zengin bağışçılar temin etmeyi de ihmal etmemiştir.⁵⁵⁶ Nitekim o, dönemin önemli devlet yöneticilerinden Fahreddin Sahib Ata, Muînüddin Pervâne ve Sultan Rükneddin Kılıçarslan ile yakın irtibat halinde olmuş, bu durum aynı zamanda teşekkül sürecinde olan tarikatın, siyasi otorite karşısındaki meşruiyetini kazanmasını sağlamıştır.⁵⁵⁷ Her ne kadar bu yöntem, üst zümreden kimseden bir şey kabul etmeyen, önce Hakk'a sonra halka dayanan, çoğu zaman evinde yiyecek bir şey olmadığı halde, yine de hükümdârın armağanlarını geri çeviren Mevlânâ'nın temel ilke ve prensipleriyle taban tabana zıt olsa da; bu usûl, Mevlânâ'nın eserlerinin, temel doktrin ve öğretilerinin günümüze kadar sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır.⁵⁵⁸

Vefat ettiğinde arkasında bir divan, 'Divan', üç mesnevi; 'Velednâme (İbtidânâme), Rebâbnâme ve İntihânâme' bir de mesnevilerinde anlattığı bahisleri yinelediği 'Ma'arif' adlı eserlerini bırakmıştır.⁵⁵⁹ Çelebi Arif, Çelebi Âbid, Çelebi Zahid ve Çelebi Vâcid adında dört tane de çocuğu olan Sultan Veled, 11 Kasım 1312 (10 Recep 712)'de ömrünü halkının irşâdına adadığı Konya'da vefat etmiş, cenazesi ise babasının yanı başına defnedilmiştir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ Eflâkî, a.g.e., II, s. 202.

⁵⁵⁶ Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 72.

⁵⁵⁷ Sultan Veled'in siyasilerle olan irtibatları ve tarikatın teşekkülü ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ekrem Işın, "Mevleviliğin Tarihsel Temelleri: Sultan Veled Ve Çelebilik Makamının Kuruluşu", *III. Uluslararası Mevlana Kongresi - 3rd International Mevlana Congress*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2003, s. 95-98; Ayrıca bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevlevîler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2, Konya 1996, s. 18.

⁵⁵⁸ Gölpınarlı, 2006, a.g.e., s. 72.

⁵⁵⁹ Eflâkî, a.g.e., II, s. 211; Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 521-522.

⁵⁶⁰ Eflâkî, a.g.e., II, s. 224; Sipehsâlâr, a.g.e., s. 147.

2.14. Yunus Emre (ö. 1320 / H. 720)

*“Aşkın aldı benden beni, bana seni gerek seni
Ben yanarım dün-ü günü, bana seni gerek seni
Ne varlığa sevinirim, ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum, bana seni gerek seni”⁵⁶¹*

Beyitleri ile zihin dünyamıza kazınan ve Anadolu insanı üzerinde derin izler bırakmış bir diğer gönül eri olan Yunus Emre, Anadolu'nun Moğol hâkimiyetine girdiği XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. Yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşamış, dolayısıyla hayatının önemli bir kısmını Anadolu Selçukluları döneminde geçirmiş, kalbi Allah aşkı ile dolu bir Türkmen dervişidir. Hakkındaki birçok konuyu, ya kendi eserlerinden ya da bazı menkıbevi kaynaklardan öğrendiğimiz Yunus Emre'nin; bu kaynakların, gerek bilgi bakımından çok sınırlı kalması, gerekse de yer yer birbirleriyle çelişkili mahiyette ifadeler aktarmasından ötürü, hayatı ile ilgili birçok konu, günümüzde bile hâlâ tam olarak aydınlatılmayı beklemekte ve tartışılmaya devam etmektedir.⁵⁶²

Şiirlerinde kendisini Derviş, Miskin, Kul, Âşık, Koca ve sadece Yunus gibi mahlaslarla adlandıran Yunus Emre'nin, yaşadığı bölge ve tarihî şahsiyeti hakkında, birbirinden farklı birçok rivayet bulunmaktadır.⁵⁶³ Fakat şu var ki, bu rivayetlerin hepsi de onun, Anadolu sınırları içerisinde doğduğunu ve genel olarak yaşamını burada idâme ettirdiğini doğrulamaktadır. Yunus Emre, -ağırlıklı olan görüşe göre- 1240-1241 (H.638) yılında İç Anadolu'da Sakarya nehri civarında bir yerde doğmuştur. Nitekim Vilâyet-nâme'de de onun, hemen hemen aynı bölgeler olan, Sivrihisar'ın kuzeyindeki Sarıgök köyünde dünyaya geldiği belirtilmektedir.⁵⁶⁴ Yunus, muhtemelen günümüz Ankara-Nallıhan ilçesinin, Emrem Sultan mahallesindeki tekkede, Tapduk Emre dergâhında yaşamış, sonrasında yaptığı uzun süreli seyahatlerinin ardından 1320 (H.720)'de seksen iki yaşında vefat etmiştir.⁵⁶⁵

Yunus Emre'nin tahsil durumu ile ilgili ise bir ihtilaf söz konusudur. Zira genel kanaate göre, Yunus ümmîdir. Ancak bazı kaynaklar bu durumu

⁵⁶¹ Burhan Toprak, *Yunus Emre Divanı*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 114.

⁵⁶² Msl. Bkz. Vilâyet-nâme, s. 48-49.

⁵⁶³ Köprülü, a.g.e., s. 248.

⁵⁶⁴ Vilâyet-nâme, s. 48.

⁵⁶⁵ Mustafa Tatcı, “Yûnus Emre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 600-601; Kara, a.g.e., s. 188.

doğrulamamakta veya farklı yorumlamaktadır. Mesela Yunus Emre ile ilgili ilk ciddi araştırmacılardan birisi olan Köprülü'ye göre, Yunus'un harfleri dahi söyleyememesi iddiası ne kadar tefrit ise; onun, tam anlamıyla medrese tahsili görmüş birisi olduğu iddiası da o derece ifrattır. Zira harfleri dahi telaffuz edemeyen birinin, Divan'ın başındaki yaklaşık beş yüz beyitten oluşan Mesnevî'yi yazması, imkân dâhilinde bir şey değildir. Ayrıca Yunus'un eserlerinde, döneminin genel kabul gören bazı edebî ve felsefî anlayışlarının yanı sıra, Mevlânâ'nın Mesnevî'sini okuyup anlayacak kadar Farsça bildiğine dair işaretler de vardır.⁵⁶⁶ Bu ifadelerden sonra, Yunus'un ümmîliği konusunda yukarıda verdiğimiz genel kanaatin, hiçbir zaman bir kesinlik kazanamayacağını söyleyebiliriz. Zira onun, Divan adlı eserinde kullandığı ifadelerin, ümmî birinin gelişigüzel kullanabileceği sıradan ifadeler gibi olmadığı kanaatindeyiz. Ayrıca onun bazı şiirlerinde, Arapça bildiğine işaret sayılabilecek kullanımlarının mevcut olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır.⁵⁶⁷ Son olarak, Yunus Emre'nin, kendi tahsiliyle ilgili verdiği ifadelerde de bir takım farklılıkların söz konusu olduğunu belirtmekte fayda vardır.⁵⁶⁸

Yunus Emre'nin tahsil durumu gibi, hangi tarikata mensup olduğu da ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Zira Yunus'un; Melevî, Bektaşî, Nakşî, Kadirî, Babaî, Halvetî ya da Melâmetî-Kalenderî olduğu yönünde farklı bir takım fikirler ortaya konmuştur. Bunlar arasında üstünde daha ziyade durulan tarikatlar ise, Bektaşîlik, Melevîlik ve Melâmetî-Kalenderîlik'tir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Yunus Emre, Divan adlı eserinde, tarikat soyunu Tapduk Emre'den başlatarak, Barak Baba ve Sarı Saltuk şeklinde sıralandırmış; ancak Hacı Bektâş ile ilgili, üstü kapalı bir şekilde bile, bir mevzubahiste bulunmamıştır.⁵⁶⁹ Barak Baba ve Sarı Saltuk'un ise, ne gerçek kimlikleri, ne de tarikatları kesin bir şekilde bilinmemektedir. Yalnız, daha önceki konularda da bahsettiğimiz gibi, Barak Baba Vilâyet-nâme'de Hacı Bektâş'ın halifesi olarak geçmekte, dış görünüşü itibarıyla ise bir Kalenderî-Haydari dervişi olduğu tahmin edilmektedir. Sarı Saltuk'un ise tarikatı veya herhangi bir mensubiyeti ile ilgili kesin bir malûmat bulunmamaktadır. Yalnız bazı kaynaklarda onun, Melâmetî-

⁵⁶⁶ Köprülü, a.g.e., s. 258.

⁵⁶⁷ Bkz. Toprak, a.g.e., s. 24-28.

⁵⁶⁸ Tatcı, "Yunus Emre", 43: 601; Kara, a.g.e., s. 189; Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Hayatı Ve Bütün Şiirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1941, s. 35-41.

⁵⁶⁹ İlgili beyitte Yunus şöyle der; Yunus'a Tapduğ u Saltuğ u Barak'tandır nasîb / Çün gönülden cüş kıldı ben nice pinhân olam. Bkz. Gölpınarlı, 1941, a.g.e., s. 25, 32.

Kalenderî veya Rifaî olduğu tahmin edilmekte, Vilâyet-nâme’de ise onunla ilgili sadece Hacı Bektâş ile yaptığı bir görüşmeye yer verilmektedir.⁵⁷⁰ Bütün bunların yanı sıra, Yunus’un Divan’ının bazı nüshalarında, onu kendi tarikatlarına isnâd edebilmek için Bektaşîlerce bir takım tahrifatlarda bulunulduğu da iddia edilmiştir.⁵⁷¹

Ünlü araştırmacı Ocak, Yunus’un, Barak Baba, Sarı Saltuk ve Tapduk Emre ile birlikte bir Melâmetî-Kalenderî şeyhi olduğuna kesin gözüyle bakarken; Gölpınarlı gibi bir kısım araştırmacılar ise, onun, Divan’ındaki bazı beyitlerden de yola çıkarak, Yunus’un, Konya’da Mevlânâ ile görüşmüş bir Mevlevî mensubu olduğu iddiasında bulunmuşlardır.⁵⁷² Nitekim onun Divan’ında, Mevlânâ ile alâkalı övgü dolu beyitlerine de rastlanılmaktadır.⁵⁷³ Ancak az sonra da belirteceğimiz gibi, kaynakların üzerinde ittifak ettiği bir gerçek vardır ki, o da Yunus’un şeyhinin Tapduk Emre olduğudur. İşte öne çıkan bu üç farklı görüşten sonra, Yunus’un tarikat mensubiyeti konusunda da bir kesinlik bulunamadığını söyleyebiliriz.

Yunus’un mensup olduğu tarikat hakkında bir kesinlik bulunmasa da, onun, manevî yol gösterici ve şeyh olarak Tapduk Emre’ye intisap ettiği yönünde kaynaklar hemfikirdir. Uzun süre kendisini Hak yoluna ulaştıracak bir mürşid arayışında olan Yunus’un, bu arayışı, Tapduk Emre’ye intisabı ile son bulmuş, kendisi de bunu Divan’ında belirtmiştir. Ancak onun, Tapduk Emre’yi şeyh edinmesinden sonraki hayatı hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Yalnız, rivayete göre Yunus; uzun yıllar Tapduk Emre’nin hizmetinde bulunarak manevi kemâle erişmiş, ardından şeyhinin de izniyle, onun dergâhından ayrılarak çeşitli şehir ve kasabaları dolaşmaya ve insanları irşâd etmeye başlamıştır.⁵⁷⁴ Bu yolculukları sırasında birçok ilahi ve şiirler

⁵⁷⁰ Tatcı, “Yunus Emre”, 43: 601; Vilâyet-nâme, s. 45, 81; Ocak, 2018, a.g.e., s. 110-115.

⁵⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Büyük Türk Mutasavvıfı Yunus Emre Hakkında Araştırmalar”, *Bellekten Dergisi*, Cilt. 30, Sayı. 117, Ankara 1966, s. 74-77.

⁵⁷² Ocak, 2018, a.g.e, s. 110-115; Gölpınarlı, 1941, a.g.e., s. 28-29, 32; Tekindağ, a.g.m., s. 76.

⁵⁷³ Kara, a.g.e., s. 191,193; Mesela Yunus, bu beyitlerinden birinde; “Hakikat erleri, geçti dünyadan, her biri / Konyada; ol Mevlânâ Hüdavendigâr yatur” demektedir. Bkz. Toprak, a.g.e., s. 69.

⁵⁷⁴ Bazı araştırmacılara göre, Yunus, daha sonra muhtemelen gittiği bir yerde zaviye açarak irşâdî ve irfanî faaliyetlerine orada devam etmiştir. Bkz. Köprülü, a.g.e., s. 255; Cahit Öztelli, *Yunus Emre Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul 1992, s. 46. Karş. Kara, a.g.e., s. 198.

de söylemiş ve yazmıştır.⁵⁷⁵ Şeyhinin vefatından sonra ise dervişler, onun en meşhur halifesi olan Yunus'un etrafında toplanmışlardır.⁵⁷⁶

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, hayatına dair birçok yönünün hâlâ netlik kazanamadığı Yunus Emre'nin, vefat tarihi ve kabrinin nerede bulunduğu konuları da bu tartışmalar arasına eklenmiştir. Zira sadece Anadolu'da, ona izafe edilen yaklaşık on bir tane mezar bulunmaktadır. Bunlara bir de, mezarının Azerbaycan'ın Gâh bölgesinde olduğu iddiası eklenince, durumun öyle kolay kolay açığa kavuşturulamayacağı bir gerçektir.⁵⁷⁷ Köprülü ise, bu mezarlardan beş tanesini bilimsel bir tetkike tâbi tutarak açıklamıştır. Ona göre bu farklı rivayetlerden kabul edilebilecek en makûl olanı, Lâmiî Çelebi'nin Nefahât tercümesinde de belirttiği gibi; Yunus'un, Porsuk çayının Sakarya nehrine katıldığı yerde medfun olduğu rivayetidir.⁵⁷⁸ Bu mezarların çokluğu ise, halkın ona göstermiş olduğu ehemmiyetin bir göstergesidir.⁵⁷⁹ Gerçekten de Yunus'a bu kadar çok mezarın isnad edilmesi; onun, Anadolu'nun birçok bölgesini dolaşmış, gezgin bir derviş olmasına, bu yolculukları sırasında, gittiği bölgelerdeki sohbet meclislerine katılıp, halkın muhabbetini kazanmasına ve bu insanların, kendi memleketlerinde onun hatırasını yaşatma isteklerine bağlanılabilir.

Yunus'un vefat tarihinin ise, mezarının bulunduğu yere nispeten biraz daha açığa kavuşturulabildiğini söyleyebiliriz. Zira Beyazid Devlet kütüphanesinde yer alan bazı vesikalara göre, onun ölüm tarihinin 1320 (H.720) olduğuna dair bir genel

⁵⁷⁵ Nitekim Yunus Emre, Divan'ında bu durumu şöyle anlatır:

“Vardığımız illere, şol sefa gönüllere / Halka Taptuk mânisin, saçtık Elhamdü lillâh
İndik Rûm'u kışladık, çok hayr-ü şer işledik / Üş bahar geldi, geri göçtük Elhamdü lillâh
Derildik pınar olduk, irkildik ırmak olduk / Aktık denize daldık, taştık Elhamdü lillâh
Taptuğun tapusunda, kul olduk kapusunda / Yunus Miskin çiğ idik, piştik Elhamdü lillâh” Bkz. Toprak, a.g.e., s. 143.

⁵⁷⁶ Köprülü, a.g.e., s. 255; Câmî, a.g.e., s. 803; Kara, a.g.e., s. 192, 196, 198.

⁵⁷⁷ Tatcı, “Yûnus Emre”, 43: 602. Ayrıca bkz. Memet Fuat, *Yûnus Emre – Yaşamı, Sanatçı Kişiliği, Yapıtları*, De Yayınevi, İstanbul 1976, s. 13-14; Öztelli, a.g.e., s. 28-29, 33-41.

⁵⁷⁸ Burası günümüz Eskişehir'in Mihaliççik ilçesine bağlı ve eski ismi ‘Sarıköy’ olan ‘Yunus Emre köyü’dür. Ayrıca bu köy, günümüzde, adı geçen ilçeye bağlı bir mahalle olmuştur.

⁵⁷⁹ Köprülü, a.g.e., s. 261-262; Câmî, a.g.e., s. 803.

kabulün olduğu rivayet edilmektedir.⁵⁸⁰ Ancak az önce de dediğimiz gibi bu konuda kaynaklarda farklı rivayetler de mevcuttur.⁵⁸¹

‘Risâletü’n-nushiyye’ ve ‘Divan’ adlı eserleri bulunan Yunus Emre, bu eserlerinin ilkinde, tasavvuf yoluna girenlere nasihatlerde bulunmuş, bu yönüyle eser, Anadolu’da aynı muhtevada yazılan eserlerin ilk örneklerinden olmuştur. Birden fazla nüshası bulunan Divan adlı eserindeki şiirlerinde ise; aza kanaat etme, var olana şükretme, musibete sabır, cömertlik, birlik ve beraberlik, insan sevgisi, uhuvvet, dervişlik, şer’i emirler, Allah ve peygamber aşkı gibi konulara yer verilmiştir. Ayrıca onun bu eserinin nüshalarında, çeşitli tahrifâtlar ve karışıklıklar söz konusu olmakla birlikte, bu eserin tarama ve sistemleştirme çalışmaları hâlâ devam etmektedir.⁵⁸²

Anadolu coğrafyasının, Moğol hâkimiyeti altında feryat edip inlediği, halkın idari ve ekonomik buhranlar içerisinde kıvrandığı bir dönemde yaşamış olan Yunus; gezdiği yerlerde işlediği konularla, adeta Anadolu insanını hayatta tutan teselli kaynaklarından birisi olmuş, onların acılarını dindirecek ve üzüntülerini giderecek bir tarzda irşâdî faaliyetlerini sürdürmüştür. İnsanlara, içerisinde buldukları sıkıntıdan kurtuluşun, ancak Hakk’a vuslat ile mümkün olacağını, anlayabilecekleri bir dille anlatan Yunus, halkın incinen kalplerini onarmış ve Allah sevgisi ile aşlamıştır.⁵⁸³

O, Divan’ındaki bazı beyitlerinden de anlayacağımız üzere, gittiği memleketlerde insanlara Allah’ın emir ve yasaklarından oluşan şer’i hükümlere gerekli önemi göstermeleri konusunda öğütler vermiş, bu hükümlerin, dinin uyulması gereken ilk şartı olduğunu, ayrıca tarikatın temellerini de bu şer’i hükümlerin oluşturduğunu belirtmiştir. Böylece o, açık, anlaşılır ve öğretici tarzdaki ilahi ve manzûmeleriyle, tasavvuf ahlâkını yaymaya çalışmıştır. Zaten onun, genel olarak irşâdî faaliyetleri de bu şekilde gerçekleşmiştir. Yine o, Kur’an-ı Kerim ve namaz ile Allah’ı zikir ve tesbih gibi ibadetlerin, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ümmet olmanın

⁵⁸⁰ Adnan Sadık Erzi’nin bulup, makalesinde yayınladığı bu vesika için bkz. Adnan Sadık Erzi, “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I. (Yunus Emre’nin hayatı hakkında bir vesika)”, *Belleten Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 53, Ankara 1950, s. 87-88; Tatcı, “Yûnus Emre”, 43: 602; Kara, a.g.e., s. 188.

⁵⁸¹ Mesela Âşıkpaşazâde, *Tevârîh*’inde, Yunus Emre’yi, Orhan Gazi döneminde (1324-1362) yaşamış ve I.Murad döneminde (1362-1389) vefat etmiş, keramet sahibi ve duası makbul olan dervişlerden birisi olarak zikretmiştir. Bkz. Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 251; Ayrıca diğer farklı rivayetler için bkz. Tatcı, “Yûnus Emre”, 43: 602.

⁵⁸² Tatcı, “Yûnus Emre”, 43: 602-603; Fuat, a.g.e., s. 41.

⁵⁸³ Kara, a.g.e., s. 187.

gerektirdiklerinden olduğunu belirtmiş ve insanları her daim bunlara uymaya çağırmıştır.⁵⁸⁴

Divan'ından, Kur'an-ı Kerim'i kendisine üstad kabul etmiş ve derin bir Hz. Peygamber sevgisiyle dolup taşmış sünnî⁵⁸⁵ bir derviş olduğunu anladığımız Yunus Emre; çıktığı irşâd, tebliğ ve teselli yolculuklarında Anadolu beldelerini diyar diyar gezmiş, bunlardan Konya, Kayseri, Sivas, Maraş ve Antep gibi gezdiği şehirlerin bazılarını kendisi de şiirlerinde söylemiştir.⁵⁸⁶ Böylece Anadolu'nun İslam ile hayat bulma sürecinde etkin roller üstlenen derviş Yunus'un, dolaştığı beldelerde Allah aşkı ile söylediği ilahi ve şiirler, Anadolu insanının manevî yaralarına etkili bir merhem olmuştur. Nitekim 'Yaradılanı severim, Yaradan'dan ötürü' diyen Yunus'un bu sözleri, onun, mâsivaya bakış açısını ve dizelerini ilahî muhabbetle oluşturduğunu anlamamızı sağlamaktadır. İrşâd yolculuklarında Anadolu coğrafyası ile de sınırlı kalmayan Yunus, Anadolu dışında; Şam, Azerbaycan ve İran'ın bazı bölgelerini de gezdiğini aktarmıştır. O, bütün bu gezdiği yerlerde, irşâd faaliyetlerinin yanı sıra, mürşidi Tapduk Emre'nin düşünce ve görüşlerini yaymayı da ihmal etmemiştir.⁵⁸⁷

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Yunus'un, Anadolu'da halkın kendi diliyle onlara seslendiği, açık ve yalın anlatımlı, bir o kadar da mana yüklü şiirleri, onun, insanların gönül dünyalarına girerek oraya yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Bu coğrafyanın insanları, onu, kendi aile fertlerinden biri gibi görmüş, onun manzûmeleriyle kimi zaman heyecana gelerek ağlamış, sonra teskin olmuş; kimi

⁵⁸⁴ Nitekim Yunus, Divan'ında: "Eğer Muhammed'e ümmet olursan / Dilinde zikir ile Kur'an gerektir Namaz ü vird ü tesbih, zikir ü Kur'an / İnâyet bunlara Hak'tan gerektir" demektedir. Bkz. Toprak, a.g.e., s. 133; Kara, a.g.e., s. 194-195; Köprülü, a.g.e., s. 280-281.

⁵⁸⁵ Her ne kadar bazı Bektaşî çevreleri onu, Alevî bir Türkmen dervişi olarak görse de, Yunus'un; Divan'ında isimlerini övgüyle andığı hulefa-i raşidin arasında zerre ayırım yapmaması, Kur'an'ın tahrif edildiğine inanan bazı Alevîlerin aksine, aynı diğer sünnî sufiler gibi Kur'an'ın, 6666 ayetten ibaret olduğunu açıkça dile getirmesi ve namaz gibi İlahî bir emir olan bazı ibadetlerin ehemmiyetine dair söylediği beyitleri gibi birçok durum, bu iddianın, aslında bazı Alevî-Bektaşî kesimlerince, Yunus'u kendi tarafına çekmeye çalışma çabası olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Burada konuyla ilgili Divan'da geçen beyitlerin hepsini aktarma imkânımız olmasa da, bunlardan bazılarını vermemizin, konuyu biraz daha açığa kavuşturacağı kanaatindeyiz. "Ebû Bekr ü 'Ömer ol din ulûsı / 'Aliyy-i Murtaza 'Osman benümdür"... "Ebû Bekr'le 'Ömer yüzlerinden nur tamar / Sînesi oldu kur'an 'Osmân-ı 'Affân kanı"... "Ömer ü 'Osman 'Ali Mustafâ yârenleri / Bu dördünün ulûsı Ebû Bekr-i Sıddîkdur"... "Altıbin altıyüz altmış ü altı / Okunur halk üzere Âyetün var"... "Müsülmanam diyen kişi şartı nedür bilse gerek / Tangrının buyruğun tutub beş vakt namâz kılsa gerek"... "Herkim bu sözden almadı biş vakt namazı kılmadı / Bilün müsülman olmadı ol tamuya girse gerek" Detaylı bilgi için bkz. Tekindağ, a.g.m., s. 74-77.

⁵⁸⁶ Kara, a.g.e., s. 197; Köprülü, a.g.e., s. 255; Gölpınarlı, 1941, a.g.e., s. 32; Tekindağ, a.g.m., s. 80-82.

⁵⁸⁷ Toprak, a.g.e., s. 67, 69, 135, 163, 175, 180; bkz. yuk. dipnot 575.

zaman ise irşâd ve nasihatleriyle kendilerine çeki düzen vermişlerdir. Yunus da bu manzumeleriyle onları sürekli uyarmaya devam etmiş, toplumdaki yozlaşmalara ve menfi cereyanlara sessiz kalmamıştır.⁵⁸⁸ İşte belirttiğimiz bütün bu faaliyetleri ile Yunus Emre'nin, Anadolu'nun ihyası için büyük çaba sarf etmiş, öncü sûfi şahsiyetlerden birisi olduğunu söylememiz pekâlâ mümkündür.

Anadolu yurdundaki etkisinin, vefatından sonra da artarak devam ettiği Yunus'un, yazmış olduğu Türkçe şiirler; onun, asırlar sonra ortaya çıkacak olan modern Türk şiiri üzerinde de etki kurmasını sağlamış, netice olarak o, muasırı sûfiler içerisinde günümüze dek kalıcı tesir gösterenlerin başında sayılabilmektedir.⁵⁸⁹ Onun yazdığı bu şiirler, tasavvufi birer ilahi olarak dilden dile dolaşarak büyük bir keyifle söylenmiş, böylece Yunus'un şöhreti tüm Anadolu yurdunu sarmıştır. Hatta ünü bu sınırları aşarak, Rumeli topraklarına da sıçramış, yayıldığı bölgelerde halk tarafından benimsenerek, manevî olarak yüzyıllarca yaşatılmıştır. Bu yayılma sürecinde, Âşık Paşa ve Kaygusuz Baba gibi onun yolunu takip eden bazı mühim mutasavvıfların da etkisi olmuştur. Kendisinden sonra yazılan menâkıbnâmeler ve hal tercümeleleri gibi eserlerde Yunus, büyük bir mutasavvıf ve veliyullah olarak övgüyle anılmıştır.⁵⁹⁰

Bugün Yunus Emre; onlarca kitap, dergi, makale, sempozyum, kongre, konferans, hatta film ve dizilere konu olmakta, onun yazdığı şiirler günümüzde bile ilahi olarak sevilerek dinlenilmektedir. Bu da onun, aradan asırlar geçmesine rağmen, hâlâ halkın arasında mânen yaşamaya ve insanların duygularına tercümân olmaya devam ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte 2013 yılı, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "Yunus Emre Yılı" ilân edilmiş; Uluslararası bir kurum olan UNESCO⁵⁹¹ ise, 2021 yılını "Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü" olarak anma kararı almıştır.⁵⁹²

⁵⁸⁸ Mehmet Bayrakdar, "Yunus Emre", Ed. Ahmet Hamdi Furat, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni - Osmanlı'da Felsefe ve Akli Düşünce*, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 130-131.

⁵⁸⁹ Tekindağ, a.g.m., s. 85.

⁵⁹⁰ Köprülü, a.g.e., s. 262-263; Bkz. Câmî, a.g.e., s. 803; Vilâyet-nâme, s. 48-49; Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 251.

⁵⁹¹ Türkçe açılımı, 'Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu'dur.

⁵⁹² Tatcı, "Yûnus Emre", 43: 605; UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, "Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri", Erişim tarihi: 21 Mart 2020, <http://www.unesco.org.tr/Pages/132/149/Anma-ve-Kutlama-Y%C4%B11-D%C3%B6n%C3%BCmleri>.

2.15. Şeyh Edebâli (ö. 1326 / H.726)

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki, XIII. yüzyılın neredeyse tamamında yaşamış önemli bir sûfi şahsiyet olan Şeyh Edebâli'ye, çalışmamızın ikinci bölümünde yer verme sebebimiz; onun daha çok bu yüzyılın sonlarında olan Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundaki etkileri ile öne çıkmış olmasından dolayıdır. Nitekim Edebâli, aşağıda da açıklayacağımız üzere, ilim ve irfânı ile Osmanlı Devleti'nin teşekkülünde fikrî anlamda mühim hizmetlerde bulunmuştur.

Şeyh Edebâli, Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey'in gördüğü bir rüyayı yorumlayarak, ona ve soyuna azametli bir devletin bahşedileceğini müjdeleyen, ayrıca bu büyük devletin teşekkülünde etkin rol oynamış olan, mühim bir sûfi şahsiyettir. Âşıkpaşazâde'nin, keramet sahibi ve halkın çok sevdiği dervişlerden birisi olarak zikrettiği Edebâli; 1326 yılında yüz yirmi beş yaş civarında iken öldüğü tahmininden hareketle, muhtemelen 1201 yılında, Karaman'da dünyaya gelmiştir.⁵⁹³

Ailesi ile ilgili kaynaklardaki mevcut bilgiler oldukça sınırlı olan Şeyh Edebâli, ilk eğitimini memleketi Karaman'daki âlimlerden aldıktan sonra, yüksek ilim tahsili için Dımaşk bölgesine gitmiş, orada dönemin önemli hocalarının ders halkalarına katılarak, başta fıkıh olmak üzere birçok şer'i ilimde ilerleme katetmiştir. Şam'dan sonra Anadolu'ya dönen Edebâli, bir rivayete göre Bilecik'te, bir başka rivayete göre ise Söğüt yakınlarında bir yer olan İtburnu bölgesinde (günümüz adıyla Uludere köyü) dergâhını kurarak müridleriyle birlikte buraya yerleşmiş, burada halkı irşâda başlayarak bölgenin en etkili Ahî şeyhi olmuştur.⁵⁹⁴ Hatta Âşıkpaşazâde'nin rivayetine göre, dünyalık malı da bol olan şeyhin bu dergâhı hiçbir zaman boş kalmamış; o, gelen misafirler için her daim koyun sürüsü bulundurmuş, bu dergâh yoldan geçen ihtiyaç sahibi insanların bile her daim uğrayıp ihtiyaçlarını giderdiği bir konaklama yeri olmuştur.⁵⁹⁵ Ünlü Osmanlı tarihçisi Neşrî (ö.1520/926) de bu rivayeti teyit edecek şekilde, Edebâli'nin kurduğu zaviyesinde gelen geçene hizmet ettiğini,

⁵⁹³ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 48-49; Şahin, a.g.e., s. 88.

⁵⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, c.I, s. 495-496; Kamil Şahin, "Edebâli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 393.

⁵⁹⁵ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 48; Şahin, "Edebâli", 10: 393.

hatta az sonra Âşıkpaşazâde'den de aktaracağımız üzere, Osman Bey'in de zaman zaman onun bu zaviyesinde kaldığını ifade etmektedir.⁵⁹⁶

Bölgedeki ünü de günden güne artan Şeyh Edebâli, burada ilim-irfân ehli zatlara karşı çok hoşgörülü olan Osman Bey ile tanışmış ve zamanla onun gerek dinî, gerekse idarî anlamda her konudaki fikirlerine danıştığı birisi haline gelmiştir. Böylece beyliğin büyük bir devlete dönüşmesi yolunda Edebâli'nin görüş ve önerileri bizatihi etkili olmuştur.⁵⁹⁷ Âşıkpaşazâde'nin nakline göre, zaman zaman Edebâli'nin dergâhına giderek orada misafir kalan Osman Bey, yine bu misafirliklerinden birinde esrareniz bir rüya görmüş ve bu rüyasını Şeyh'e anlatmıştır. Şeyh Edebâli ise bu rüyayı; Osman Bey'e ve soyuna kutlu bir devletin nasip olacağı, ayrıca kızı Malhun Hatun ile Osman Bey'in bir izdivaç gerçekleştireceği şeklinde tabir etmiş ve kızını ona nikâhlamıştır. Alâüddin Bey de bu izdivaçtan dünyaya gelmiştir.⁵⁹⁸ Bütün bunları aynen nakleden Neşri'nin, bunlara ek olarak Şeyh Edebâli'nin rüya tabiri ilmine de vakıf birisi olduğunu ifade etmesi, bu durumu iyice doğrular mahiyettedir.⁵⁹⁹ Edebâli'nin kızıyla evlenen Osman Bey, böylece bir yandan şeyhle gönül bağının yanında akrabalık bağı da kurmuş; diğer yandan ise Şeyh Edebâli'nin ve onun kardeşi Ahî Şemseddin'in⁶⁰⁰ geniş ahî nüfuzundan istifade etmiştir.⁶⁰¹

Osmanlı Beyliği'nin kurulmasından sonraki dönemlerde, egemenlik sınırlarıyla birlikte nüfusun da büyüyüp genişlemesi, yeni dinî-idarî bir takım soru ve

⁵⁹⁶ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ – Neşri Tarihi*, (Haz.) Faik Reşit Unat & Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1949, c.I, s. 83.

⁵⁹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., I, s. 495-496. Ünlü tarihçi Halil İnalıcık da -İslam hukuku ilmi olan- fıkıh ilmini okumuş Şeyh Edebâli'nin, Dursun Fakih ile birlikte Osman Bey'in danışmanlıklarını yaptıklarını söylemektedir. Bkz. Halil İnalıcık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", Ed. Elif Ayla, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak – Kuruluş*, Hayykitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 126.

⁵⁹⁸ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 49. Mezkur rüya için bkz. a.e. Ancak bazı kaynaklar Şeyh Edebâli'nin Osman Bey ile evlenen kızının ismini Rabia veya Bâlâ Hatun olarak da zikretmişlerdir. Bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., I, s. 496; Şahin, a.g.e., s. 90. Bazı kaynaklar ise, bu rüyayı gören kişiyi Osman Bey olarak değil, Ertuğrul Gazi olarak aktarmışlardır. Bkz. Anonim, *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, (Haz.) Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 11; Anonim, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, F. Giese Neşri (Haz.) Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi., İstanbul 1992, s. 11.

⁵⁹⁹ Neşri, a.g.e., I, s. 83.

⁶⁰⁰ Osman Bey'in yakın dostlarından biri olan Ahî Şemseddin'in, kaynaklarda Şeyh Edebâli'nin kardeşi olduğu konusunda ittifak bulunmakta, ancak doğum ve ölüm tarihine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Geniş bir ahî nüfuzuna sahip olduğu ve tekkesinde insanlara hizmet ettiği anlaşılan Ahî Şemseddin'in, bu zaviyesine ünlü seyyah İbn Battûta da uğramıştır. Nitekim Battûta, Seyahatnâme'sinde aktardığına göre Bursa'ya geldiğinde Şemseddin'in yanına misafir olmuş ve orada üst düzey komutan ve halk ile birlikte çok güzel bir şekilde ağırlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. H. Mustafa Eravcı, "Ahi Şemseddin", Ahilik Ansiklopedisi, (Ankara: Atalay Matbaacılık, 2014), 1: 174; İbn Battûta, a.g.e., I, s. 352.

⁶⁰¹ Uzunçarşılı, a.g.e., I, s. 496.

problemleri de beraberinde getirmiştir. Osman Bey de evvelden beri her daim danışmanlığını yapan Edebâli'nin; görüş, öneri ve ilmî anlamdaki birikimlerine eskisinden daha fazla ihtiyaç duymaya başlamış olacak ki, bu minvalde onu Osmanlı Beyliği'nin ilk resmî kadısı ve müftüsü olarak atamıştır. Böylece Edebâli, özellikle şer'î hususlarda karşılaşılan problemlerde daima kendisine başvurulmuş ve beyliğin devlete dönüşme sürecinde her konuya yanıt veren, ilim dünyasında aranan bir zat haline gelmiştir.⁶⁰² Sonraki zamanlarda beyliğin daha da büyümesiyle Osman Bey, yeni fethettiği Bilecik'in tımarını da beylik içerisinde etkisi günden güne artan Şeyh Edebâli'ye vermiştir.⁶⁰³

Vefaiyye tarikatına mensup olmakla birlikte, aynı zamanda bir Ahî reisi olduğu rivayet edilen Şeyh Edebâli, beyliğin kadılık ve fetva makamı görevlerini sürdürmesinin yanı sıra, zaviyesinde kurduğu ilim meclislerinde fıkıh, hadis ve tefsir gibi dini ilimlerde dersler vererek halkı irşâda çalışmış, ayrıca çok sayıda da öğrenci yetiştirmiştir. Nitekim onun yetiştirdiği meşhur talebelerinden ve aynı zamanda da damadı olan Dursun Fakih, Şeyh Edebâli'den sonra Osmanlı'nın fetva makamına geçen ikinci kadısı ve müftüsü olmuştur.⁶⁰⁴ Ayrıca Kumral Abdal, Ahî Hasan ve Çandarlı Kara Halil Paşa da onun yetiştirdiği önemli diğer bazı müridleridir.⁶⁰⁵ Bununla birlikte Edebâli'nin oğlu Şeyh Mahmud, kardeşi Ahî Şemseddin ve onun oğlu Ahî Hasan da aynen Edebâli gibi Ahî zümresinin ileri gelenlerinden olmuştur. Bu zatlar; kimi zaman Osman Bey'in yanında gazalara katılarak, kimi zaman irşâd çalışmalarında bulunarak ve kimi zaman ise uç boylarında sergiledikleri etkili demografik iskân faaliyetleri ile hem buldukları bölgelerin huzur ve sükûnetini sağlamışlar, hem de beyliğin kurulmasında ve gelişmesinde önemli rol

⁶⁰² Şahin, a.g.e., s. 91; Kara, a.g.e., s. 130, 283.

⁶⁰³ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 63; Neşrî, a.g.e., I, s. 113; Anonim, *Osmanlı Kroniği*, s. 12; Anonim, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, s. 10.

⁶⁰⁴ Şahin, "Edebâli", 10: 393; Safa Öcal, "Şeyh Edebâli Hazretleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 5, İstanbul 1980, s. 44-45. Heterodoks tasavvuf anlayışı alanındaki çalışmalarıyla tanınan A. Yaşar Ocak ise, Edebâli'nin, Babaî zümresine bağlı bir Vefai şeyhi olduğu görüşüne kesin gözüyle bakarken, onun Ahîlik ile bir bağının olamayacağını iddia etmektedir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Ahîlik ve Şeyh Edebâli: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 12, Sayı. 3-4, Ankara 1999, s. 226-227. Ayrıca Şeyh Edebâli'nin mensup olduğu tarikat hakkındaki diğer muhtelif görüşler için de bkz. a.e. Irène Mélikoff ise, Elvan Çelebi'nin rivayetinden hareketle Edebâli'yi Hacı Bektâş-ı Velî ile irtibatlandırmıştır. Bkz. Irène Mélikoff, "Bektashi / Kızılbaş: Historical Bipartition and Its Consequences", Ed. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere, *Alevi Identity - Cultural, Religious And Social Perspectives*, Swedish Research Institute In Istanbul Transactions, İstanbul 1998, s. 4.

⁶⁰⁵ Şahin, a.g.e., s. 92.

oynamışlardır.⁶⁰⁶ Bazı kaynaklar da bu dervişlerin katıldıkları gaza ve fetih hareketlerine değinerek, Edebâli'nin kardeşi ve yeğenin, Bursa'nın fethi sırasında Orhan Gazi'nin yanında yer aldıklarını, hatta yeğeni Ahî Hasan'ın kaleye ilk çıkan kişi olduğunu anlatmaktadır.⁶⁰⁷ Köprülü'ye göre ise bütün bu olaylar, Osmanlı devlet teşkilatlanmasının henüz kuruluş aşamasında olduğu o günlerde; Ahî teşkilatının, devletin bu eksikliğini bir nebze de olsa giderdiğini göstermektedir.⁶⁰⁸

Edebâli'nin yetiştirdiği bu öğrenciler, onun vefatından sonra da devletin inşa sürecinde etkin roller üstlenmişlerdir. Nitekim, gerek beyliğin uç bölgelerindeki eyaletlerin bu sûfi şahısların manevî etkinliğinde olması, gerekse de özellikle Orhan Bey döneminde fetholunan yerlerde bu dervişler için devlet eliyle zaviye ve vakıflar inşa ettirilmesi, bu ahîlerin ve diğer dervişlerin beyliğin kurulup gelişmesinde gördükleri mühim hizmetlerin birer nişanesi konumundadır. Buna ek olarak, Osman Bey'in vefatıyla yerine geçecek olan Bey'in, Şeyh Edebâli'nin yeğeni Ahî Hasan'ın zaviyesinde belirlenmesi ise, bu dervişlerin Osmanlı beyliği içerisindeki politik gücünü anlamamızı sağlamaktadır.⁶⁰⁹

Bazı kaynaklarda manevî olgunluk, makam ve keramet sahibi olmasının yanı sıra, şöhreti de oldukça yayılmış bir derviş olarak anılan Edebâli'ye; Osman Bey'in yanı sıra, daha önce Anadolu halkıyla beraber Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd'ın da bağlandığı aktarılmaktadır.⁶¹⁰ Ancak söz konusu kaynaklarda bu bağlılığın ne şekilde olduğu ve Edebâli'nin bu kişilere yönelik ne tür faaliyetler gerçekleştirdiğine dair detaylar yer almamaktadır.

Dünyalık yönünden de zengin olan Edebâli, buna rağmen tasavvufi bir zühd hayatı çizgisinde yaşamış; insanları irşâd ve tebliğ için her imkânı kullanarak ömrünü halkın manevî terbiyesine adanmıştır. Onun Söğüt yakınlarında yaktığı manevî ateş, zamanla ve beyliğin de genişlemesiyle tüm Anadolu yurduna yayılmış; böylece o, Anadolu'nun İslamlaşmasına sunduğu katkılar ile büyük yankı uyandırmıştır.⁶¹¹ Yüz yirmi beş yıl gibi uzun bir ömür sürmüş ve ömrünün sonlarına doğru Bilecik'e

⁶⁰⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., I, s. 496; Öcal, a.g.m., s. 43, 48.

⁶⁰⁷ Neşri, a.g.e., I, s. 129-133; Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 70-72; Kara, a.g.e., s. 220.

⁶⁰⁸ Köprülü, a.g.e., s. 211.

⁶⁰⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 61-62; Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 78-79; Neşri, a.g.e., I, s. 147.

⁶¹⁰ Neşri, a.g.e., I, s. 81-83; Anonim, *Osmanlı Kroniği*, s. 11; Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 10.

⁶¹¹ Kara, a.g.e., s. 283.

yerleşmiş olan Edebâli, 1326/726 yılında Osman Bey'den çok kısa bir süre önce vefat etmiş ve burada zaviyesinin bulunduğu yere defnedilmiştir.⁶¹²

2.16. Geyikli Baba (ö. 1350 / H.751)

XIII. yüzyılın son çeyreği ile XIV. yüzyılın ilk yarısı arasında yaşadığı tahmin edilen, özellikle Osmanlı'nın ikinci beyi olan Orhan Gazi dönemindeki faaliyetleri ile dikkat çeken ve yetiştirdiği dervişler ve katıldığı cihad faaliyetleri ile Anadolu'nun İslamlaşma sürecine katkılarda bulunmuş bir diğer sûfi şahsiyet ise Geyikli Baba'dır.⁶¹³

Kaynaklarda hayatının ilk dönemi ve aile efradı hakkında yeterli malûmat bulunmayan Geyikli Baba'nın, Azerbaycan'ın Hoy şehrinde doğduğu ve Çeri Hasan ismindeki bir sülaleye bağlı olduğu aktarılmaktadır.⁶¹⁴ Ancak bu rivayetin, Geyikli Baba'nın hayatı hakkında malûmat veren ilk dönem kaynaklarda yer almaması, bu bilginin kabul edilebilirliğini zora sokmaktadır.

Bazı kaynaklarda geçen menkıbevî bir rivayete göre Geyikli Baba; dağda geyiklerin kendisinden kaçmaması, geyiklerle sohbet etmesi, onlarla birlikte yürümesi, hatta onları binek olarak kullanması nedeniyle bu lakap ile anılır olmuştur.⁶¹⁵ Ancak onun asıl adının ne olduğu konusu kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklar Geyikli Baba'nın asıl adını Balum Sultan, Baba Sultan, Ulvî Baba ve Mehmed olarak zikrederken; Gölpınarlı ise, onun asıl adının Yunus Emre'nin bir beytinde geçtiği üzere Hasan olabileceğini nakletmiştir.⁶¹⁶ Yaşadığı tarihten, Yunus Emre ile aynı dönemde hayat sürdürdüğü anlaşılan Geyikli Baba'nın asıl adının, Yunus'un zikrettiği gibi Hasan olması daha muhtemel olsa da, Yunus'un bu beyitte o dönemde yaşamış başka bir Hasan'dan bahsetmiş olma ihtimali de söz konusudur.⁶¹⁷

⁶¹² Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 63; Neşrî, a.g.e., I, s. 85; Uzunçarşılı, a.g.e., I, s. 496; Şahin, a.g.e., s. 92.

⁶¹³ Ahmet Yaşar Ocak, "Geyikli Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 45-46.

⁶¹⁴ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz.) Yücel Dağlı & Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, c.II, s. 58; Şahin, a.g.e., s. 96.

⁶¹⁵ Câmî, a.g.e., s. 802; Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 89; Neşrî, a.g.e., I, s. 169; Ocak, 2011, a.g.e., s. 207.

⁶¹⁶ Gölpınarlı, 1941, a.g.e., s. 30-31; Şahin, a.g.e., s. 96. İlgili beyitte Yunus; "Geyikli'nin ol Hasan söz ayıtmış kendinden / Kudret dilidir sözler kendide söz nesidir." demektedir. Bkz. Gölpınarlı, a.e., s. 30-31.

⁶¹⁷ Şahin, a.g.e., s. 96.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, kaynaklarda Geyikli Baba'nın Anadolu öncesi hayatı ile ilgili yeterli malûmat bulunmazken; onun, Orhan Gazi döneminde Bursa-İnegöl ile Keşişdağı (Uludağ) arasında bir yere (bugünkü Babasultan köyüne) yerleşerek, burayı yurt edinmiş dervişlerden birisi olduğu zikredilmektedir.⁶¹⁸ Ömer Lütü Barkan ise, Konya civarındaki kimi aşiretler içerisinde Geyikli Baba müntesibi bazı dervişlerin bulunmasından hareketle; Geyikli Baba'nın buraya yerleşmeden önce Konya'da bulunmuş ve Osmanlı topraklarına da buradan gelmiş bir Türkmen zümresi üyesi olabileceğini belirtmektedir.⁶¹⁹

Muhtemelen Bursa'nın fethinden önce, İnegöl yakınlarında kurduğu zaviyesinde müntesibi olan dervişleriyle birlikte yaşayan ve onların eğitimi ile meşgul olan Geyikli Baba; burada zaman zaman dağlara çekilerek geyiklerle ve başka bazı hayvanat ile bir arada bulunmuş ve bir nevi inziva hayatı sürdürmüştür. Buradan da onun Kalender-meşrep bir hayat tarzına sahip olduğu tahmin edilebilmektedir.⁶²⁰

Yaşadığı dönemde bazı önemli isimlerin de kendisine mürid olduğu Geyikli Baba'ya burada, Osman Bey ve Orhan Gazi'nin silah arkadaşlarından olup, yaşı ilerlemiş bir komutan olan Turgut Alp de hususiyet göstererek intisap etmiştir. Geyikli Baba'ya çokça sevgi besleyip sohbetlerinde bulunan Turgut Alp, mürşidinin vefatına dek de ona hizmet etmiştir. Hatta Turgut Alp, Orhan Gazi'nin de Geyikli Baba ile tanışarak ona muhabbet duymasını sağlamıştır. Kaynaklardaki rivayetlerden, önceleri devlet erkânı ile görüşmeye pek yanaşmayan bir derviş olduğu anlaşılan Geyikli Baba'nın; daha sonraları Turgut Alp'in de etkisiyle Orhan Gazi ile görüştüğü, ona ve ondan sonraki nesline dua ederek, bir de Orhan Gazi'nin o sırada bulunduğu Bursa'daki Bey sarayının avlusu içine bir kavak ağacı diktiği aktarılmaktadır. Bu rivayetdeki ağaç, kaynaklarda Osmanlı devletinin ileride daha da büyüüp kök salacağına ve ömrünün uzun olacağına dair metaforik bir işaret olarak yorumlanmaktadır.⁶²¹

⁶¹⁸ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 89; Neşrî, a.g.e., I, s. 169.

⁶¹⁹ Barkan, a.g.m., s. 290.

⁶²⁰ Lâmi'î Çelebi, *Bir Bursa Efsanesi - Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ*, (Haz.) Sadettin Eğri, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 230; Şahin, a.g.e., s. 97; Ocak, 2011, a.g.e., s. 208.

⁶²¹ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 89; Neşrî, a.g.e., I, s. 169-171; Câmî, a.g.e., s. 802; Kara, a.g.e., s. 242; Ocak, "Geyikli Baba", 14: 46.

Bu karşılaşmadan hoşnut kalan Orhan Gazi ise, bundan sonraki dönemlerde zaman zaman Geyikli Baba'yı kaldığı zaviyesinde ziyaret edip, duasını alır olmuştur. Hatta bu ziyaretlerinden birinde İnegöl'ü kendisine vakıf olarak vermeyi teklif etmiş, fakat Geyikli Baba: “Bu mal mülk Hakk'ındır, ehline verir. Biz onun ehli değiliz.” diyerek Orhan Gazi'nin bu isteğini kabul etmemiştir. Ancak Orhan Gazi'nin çok ısrar etmesi üzerine Geyikli Baba, orada dervişlerin kalması için bir parça yerin tahsis edilmesine razı olmuştur.⁶²² Bu durum ayrıca Geyikli Baba'nın, -yukarıda belirttiğimiz gibi- müntesibi olan bir derviş grubunun varlığını da ortaya koymaktadır.⁶²³

Abdalan-ı Rum zümresine mensup olmakla birlikte, Alperen bir derviş olan Geyikli Baba, esasen Osmanlı Beyliği içerisinde adından ilk kez 1326 yılındaki Bursa'nın fethi esnasında söz ettirmiştir. Nitekim o, bu savaşta müridleriyle birlikte Orhan Gazi'nin yanında yer alarak büyük yararlılıklar göstermiş, hatta Kızıl Kilise (günümüz adıyla Bursa-Keles ilçesi) denilen bölgenin fethini büyük ölçüde onlar sağlamışlardır.⁶²⁴ Ocak'a göre ise, Geyikli Baba'nın Bursa'nın fethine katıldığı rivayeti kesin olmamakla birlikte, onun Bizans'a karşı yapılan gaza ve fetih hareketlerinde yer almak için buraya gelen Babaî derviş-gazilerinden birisi olduğu ve burada başka birtakım cihad ve fetih hareketlerine katıldığı bir gerçektir.⁶²⁵

Geyikli Baba'nın mensup olduğu tarikat hakkında ise, kaynaklarda bizzat kendisinin bildirdiği üzere, Seyyid Ebü'l-Vefa tarikatından ve Baba İlyas'ın müridlerinden olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Her ne kadar Geyikli Baba'nın, aradaki uzun zaman farkından dolayı Baba İlyas'ın direkt olarak müridi olması ihtimali mümkün görünmese de, araya birkaç şahsın vasıta olarak girdiği bir silsile yoluyla, onun Vefaî tarikatına bağlı ve Baba İlyas müridanına tabi bir kişi olduğu anlaşılabilir.⁶²⁶ Bunun yanı sıra büyük Osmanlı gezgini Evliya Çelebi ise Seyahatname adlı eserinde, Geyikli Baba'nın Yesevî dervişlerinden biri olduğunu söylemekte; bazı kaynaklar ise Evliya Çelebi'nin bu bilgiyi hataen vermiş

⁶²² Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 89-90; Neşrî, a.g.e., I, s. 169-171; Câmî, a.g.e., s. 802; Ocak, “Geyikli Baba”, 14: 46.

⁶²³ Kara, a.g.e., s. 242.

⁶²⁴ Şahin, a.g.e., s. 97; J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, c.I, s. 42; Ocak, “Geyikli Baba”, 14: 46.

⁶²⁵ Ocak, 2011, a.g.e., s. 207-208.

⁶²⁶ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 89; Neşrî, a.g.e., I, s. 169; Câmî, a.g.e., s. 802; Ocak, “Geyikli Baba”, 14: 46; a.mlf., 2011, a.g.e., s. 206.

olabileceğini belirtmektedir.⁶²⁷ Öte yandan Geyikli Baba, bugün Bektâşî geleneğinin de kendisine büyük önem atfettiği şahıslar arasında yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak İngiliz asıllı ünlü Osmanlı tarihçisi F.W. Hasluck ise, Geyikli Baba'nın da Abdal Mûsâ ile birlikte Bektâşîlik ile sonradan ilişkilendirilmeye çalışılmış bir şahıs olduğu düşüncesindedir.⁶²⁸

Gerek yaşadığı bölgede katıldığı bazı gaza faaliyetleriyle, gerekse de yetiştirdiği dervişlerinin Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılması ile Anadolu'nun İslamlaşmasına katkıda bulunmuş Alperen bir derviş olan Geyikli Baba'nın; Erzurum, Sivas, Malatya, Adana ve Çanakkale-Biga gibi Anadolu'nun farklı yerlerinde taraftarlarına rastlanması onun dervişlerinin geniş bölgelere yayıldığına bir göstergesidir. Muhtemelen 1350 yılında -günümüz adıyla- Babasultan köyündeki zaviyesinde âlem-i ervâha göçen Geyikli Baba'nın ölümü üzerine Orhan Gazi, onun günümüz Bursa-Kestel ilçesine bağlı Babasultan köyündeki bu zaviyesinde, onun için bir türbe, bu türbenin yanına da bir tekke ve cami inşa ettirmiştir.⁶²⁹

Bütün bunlara ilaveten, geyiklerle yolculuk yapan ve her mevsim karlı olan Uludağ bölgesi şartlarında kalın giyinmesi gereken Geyikli Baba'nın; aslında Hristiyanların 'Noel Baba' diye andıkları kişi olabileceği iddiası da tetkik edilmeye değer bir başka konudur.⁶³⁰

⁶²⁷ Evliyâ Çelebi, a.g.e., II, s. 58; Kara, a.g.e., s. 241.

⁶²⁸ F.W. Hasluck, a.g.e., s. 9. Bütün bu rivayetlerin dışında, Geyikli Baba ile ilgili tartışılmalı bir başka konu ise, onun Orhan Gazi'nin kendisine rakı ve şarap gönderdiği heterodoks bir derviş olduğu iddiasıdır. Çalışmamızın kapsamı dışına çıkması hasebiyle, bu başlık altına dahil etmediğimiz bu tartışma konusu ile ilgili detaylı bir tetkik için bkz. Hakan Yılmaz, "Geyikli Baba'nın İnegöl'e Yerleşmesi, Orhan Gâzî İle İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin Deliller Işığında Çürütülmesi", Ed. Doğan Yavaş & Sezai Sevim, *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, İhlas Gazetecilik A.Ş., İstanbul 2017, s. 461-506.

⁶²⁹ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 90; Neşrî, a.g.e., I, s. 171; Câmî, a.g.e., s. 802; Kara, a.g.e., s. 243.

⁶³⁰ Söz konusu iddia ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Osman Arslan, (13 Kasım 2013), "Yılbaşı'nın Devşirme Babası", Erişim tarihi: 22 Şubat 2020, <http://www.osmanarslan.org/yilbasinin-devsirme-babasi/>.

SONUÇ

XIII. yüzyıl, uzun süren Haçlı seferleri ve Bizans baskısını ardında hissetmiş olan Anadolu coğrafyasının; yeni bir musibet olarak Moğol istilası ile tanıştığı ve özellikle bu yeni musibetin gelişi ile dinî ve sosyal hayatın adeta keşmekeşe dönüştüğü bir dönemdir.

Böyle bir dönemde birbirinden farklı bölge ve güzergâhlar üzerinden Anadolu coğrafyasına gelen bazı sûfi şahsiyetler, bu toprakların İslam ile şereflenmesi adına köy köy, kasaba kasaba dolaşarak, Anadolu'nun İslamî tekâmüle ulaşmasına hep bir elden destek olmuşlardır. İletişim yöntemi olarak gönül dili olan tasavvufu kullanan bu ehl-i hikmet zatlar, gittikleri yerlerde insanlara İslamiyet'i anlatıp Allah'tan bahsetmişler ve O'nun Resulünün yolundan gitmeyi öğütlemişlerdir.

Araştırmamıza konu yaptığımız bu zatların hayat amacı; yalnızca doğmak, büyümek, yiyip içip, bir de derd-i maişetini sağlayacakları iyi bir meslek sahibi olmak, evlenmek ve nihayetinde ölmek değildir. Onların hepsinin bütün bunlardan önce ortak bir davası, hedefi ve gayesi vardır ki, o da bu zatların kendilerini, 'emri bil ma'ruf nehy-i an'îl münker' ve İ'lâ-yi kelimetullah misyonu ile gerek kendi hayatlarında, gerekse de ümmet-i Muhammed'in (s.a.v) hayatlarında iz bırakmaya adanmış olmalarıdır. İşte bu sebeple bu zatlar, gittikleri yerlerde misafir gibi değil, ev sahibi gibi yaşamışlar; oralara sahip çıkarak ihya ve inşa faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Her birinin hemen hemen aynı safhalardan geçtiği bu kimseler, bu gayeler ile öncelikle ailelerinin yanında iyi bir eğitim almışlardır. Bu ilk eğitimden sonra henüz küçük yaşlardan itibaren çıktıkları uzun ve yorucu ilim seferlerinden bir an olsun yılmamışlar, daima kendilerini yetiştirme ve gerçekleştirme ideali ile meşgul olmuşlardır. Bu minvalde, gittikleri Bağdat, Halep ve Şam gibi önemli ilim merkezlerinde ciddi bir medrese tahsili görmüşler, böylece henüz bu yaşlardan itibaren şer'î ilimlerde ders verecek dereceye kadar ulaşarak, zahiri ilimlerde büyük bir ilerleme katetmişlerdir.

Zahiri ilimlerde göstermiş oldukları bu ilerlemeyi, daha sonra gittikleri tekkelerin manevî çatısı altında, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye gibi bâtinî ilimlerle birleştirerek tekmil eden bu sûfi şahıslar; böylece önce medresenin ilmini alarak iyi bir

eğitim sürecinden geçmişler, sonrasında ise tekkenin manevî terbiyesi ile kendilerini donatmışlardır.

İşte bu yetkin donanımla çıktıkları ilim ve irşâd yolculuklarında, rotalarını Anadolu coğrafyasına eviren bu ehl-i irfan zatlar, burada yoğun bir irşâd ve tebliğ faaliyetlerine koyulmuşlar, ayrıca ihtiyaa göre camide imamlık, medresede müderrislik, tekkede mürşitlik, halkın içerisinde kanaat nderliği ve manevî rehberlik, harp zamanlarında ise birer asker gibi yaşamışlardır. Gittikleri yerlerde ahaliyi cezbeden bu zâtlar, medreselerden almış oldukları şer’i ilimlerdeki ciddi birikimleri ile insanlara dinî bilgi öğretmişler, tekkelerden edindikleri manevî terbiye ile de onları irşâd etmişlerdir. Böylelikle Anadolu toplumunun hem ilmî, hem de ahlakî anlamda kemâle ermesi için çalışmışlardır.

Bu zâtlar çıktıkları irşâd yolculuklarından asla usanmamış, gerçekleştirdikleri ilim ve irşâd çalışmaları sırasında karşılaştıkları sıkıntılara göğüs germiş, ne Haçlı korkusu, ne Moğol tehdidi, ne de başka bir g onları İ’lâ-yi kelimetullah davasına hizmet etmekten asla alıkoymamıştır. Hatta bu yolda gerektiğinde kılıç kalkanlarını kuşanarak fetih hareketlerine de katılmışlar, düşmana karşı cihad ederek ölümlerin en güzeli olan şehadete talip olmuşlardır.

XIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru ise, ortaya çıkan Moğol tehlikesine karşı bu zatların bir kısmı, -Ahî Evran gibi- hem Anadolu insanının Moğollara karşı direnişindeki dağımlıklığını toparlayıp yönlendirici faaliyetlerde bulunmuşlar, hem de Moğollara karşı bilfiil savaşarak bulunduğu bölgeyi savunmaya çalışmışlardır. Bu zatlar, Anadolu Selçuklu Devletinin merkezî otoritesinin giderek zayıfladığı yıllarda hem teşkilatçı yapılarıyla merkezi otoriteyi güçlü tutmaya çalışmışlar, hem de insanlara boyunduruk altına girmenin ezikliğini ve özgürlüğün ehemmiyetini anlatarak onların inanç ve fikir birliği içerisinde Moğollara karşı bir arada durmalarını sağlamışlardır.

Mevlânâ ve Yunus Emre gibi bir kısım zatlar ise, yapılan savaşlar ve Moğol saldırıları sonrası harabeye dönen Anadolu topraklarının, maddi hasarlarının altında yatan ve ondan daha derin ve kalıcı izleri olan manevî tahribatlarını onarmaya çalışmışlar, adeta insanların yeniden hayata tutunmalarını sağlayan manevî birer rehber görevi görmüşlerdir. Bu zatların kimisi bir bölgede kalarak, kimisi ise Anadolu’yu karış karış gezerek, bir yandan halkı çektikleri acılara karşı teskin ve

teselli etmişler, diğer yandan ise onların içinde buldukları sıkıntılara sūfice çözümler getirmişlerdir. Kimisinin etki sahası yaşadığı köy, belde veya şehir ile sınırlı kalan, kimisinin ise bütün bir Anadolu'yu kuşatan bu zatlar, böylece Anadolu'nun İslamî kimliğini hep birlikte inşa etmişlerdir.

Kendilerinden sonra gelecek olan talebe ve müridlerini de aynı minvalde yetiştiren bu Allah dostu zatların yetiştirdiği her bir öğrencisi; muhtelif köy, belde ve şehirlere aynı gaye ve dava bilinci ile giderek İslam'ı tebliğ ve halkı irşâd etmişler, böylece mürşidlerinin mesleğini sürdürerek bu ilim ve irşâd silsilesini devam ettirmişlerdir.

İslam coğrafyası günümüzde çeşitli sıkıntı ve problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu sıkıntıların birden fazla sebebi olduğu gibi, bunlardan kurtulmanın da birçok yolu vardır. Bu yollardan bir tanesi de maddi ve manevi açıdan iyi yetişmiş insanlara sahip olmaktır. Zira coğrafyalara şekil veren, araç ve gereçler değil iyi yetişmiş, birikimli ve donanımlı insanlardır.

Tasavvuf ilmi, tarih boyunca söz konusu vasıflara haiz insanlar yetiştirmek suretiyle, fethedilen topraklara şekil vermiş ve oraların İslamlaşma sürecine katkı sağlamıştır. Bazen de istilaya uğramış İslam topraklarının yeniden ihya ve inşa sürecinde, bu yetişmiş insanların çaba ve gayretleriyle oralar tekrardan eski haline getirilmiştir. Günümüzde de birçok açıdan geri kalmış İslam coğrafyasının, özellikle ilmî, amelî ve ahlakî açıdan toparlanması noktasında tasavvufun bu birikimine ihtiyaç olduğu kanaatindeyim. Bu çalışmamızda hayatlarını ele aldığımız sūfi şahsiyetlerin, gerek Moğol öncesi İslamlaşma sürecinde, gerekse de Moğol istilası sonrası ihya ve inşa sürecinde ortaya koymuş oldukları çaba ve gayretler ile ilim ve irşâd faaliyetleri, günümüz İslam coğrafyasının yeniden toparlanmasında ufuk açıcı bir rol modellik görevi yerine getirirse çalışmamız başarıya ulaşmış sayılacaktır.

KAYNAKÇA

ADDAS, Claude, *İbn Arabî: Dönüşü Olmayan Yolculuk*, (Çev. Atıla Ataman), Nefes Yayınları, İstanbul 2015.

ABÛ'L-FARAC, Gregory, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1950.

AFFİFİ, A. E., *Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, (Çev. Mehmet Dağ), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.

AKA, İsmail, (1989), "Aksarâyî Kerîmüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2.c., İstanbul, TDV Yayınları.

AKALIN, Şükrü Haluk, (1994), "Ebülhayr Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10.c., İstanbul, TDV Yayınları.

AKALIN, Şükrü Haluk, "*Balkanlarda İslam'ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk*", Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, *Balkanlarda İslâm – Miadı Dolmayan Umut*, Tika Yayınları, Ankara 2016, s. 51-71.

AKALIN, Şükrü Haluk, "Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-Nâme'si", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, Cilt. 40, Sayı. 1992, Erzurum 1992, s. 37-59.

AKSARAYÎ, Kerîmüddîn Mahmûd, *Müsâmeratü'l-Ahbâr ve Müsâyeretül-Ahyâr Selçukî Devletleri Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1943.

AKŞİT, Ahmet, "Çelebi Hüsameddin'in Halife Seçilmesi ve Muhalifleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 18, Konya 2005, s. 179-187.

AKTEPE, M. Münir, (1991), "Babadağı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ALGAR, Hamid, (1991), "Bahâeddin Zekeriyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ALGAR, Hamid, (2006), "Necmeddîn-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ALGAR, Hamid, (2010), "Şed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ALKAN, Ercan, (2016), “İbn Sevdekîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ek-1.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ALKIŞ, Abdurrahim, “13. Yüzyılda Konya'nın Bir İlim Merkezine Dönüşmesinde İrânlı Âriflerin Rolü”, Ed. Dilaver Gürer, *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya (II)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2019, s. 51-101.

ALTINTAŞ, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 1986.

ANBARCIOĞLU, Meliha, “Sultanu'l- Ulema Baha'eddin Veled'in Hayatı, Eseri ve Düşünceleri”, *1. Milli Mevlana Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1986, s. 135-147.

ANONİM, *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli - Vilâyet-nâme*, (Haz.) Abdalbâki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1958.

ANONİM, *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, (Haz.) Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000.

ANONİM, *Tevârih-i Âli-i Osman*, F. Giese Neşri (Haz.) Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi., İstanbul 1992.

ARSLAN, Osman, (13 Kasım 2013), “Yılbaşı'nın Devşirme Babası”, Erişim tarihi: 22 Şubat 2020, <http://www.osmanarlan.org/yilbasinin-devsirme-babasi/>.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, *Tevârih-i Âli Osmân (Osmanoğulları'nın Tarihi)*, (Haz.) M.A.Yekta Saraç & Kemal Yavuz, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2018.

AYIŞ, Mehmet Şirin, “Anadolu'nun İslamlaşmasında Ahi Evren ve Ahiliğin Rol Modelliği”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 13, Bingöl 2019, s. 91-116.

AYKUT, A. Said, (1999), “İbn Battûta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19.c., İstanbul, TDV Yayınları.

AYÖNÜ, Yusuf, KAYAPINAR, Levent, (Ed.), *İslâm Tarihi ve Medeniyeti: Anadolu Beylikleri*, 11.c., Siyer Yayınları, İstanbul 2018.

AZAMAT, Nihat, (1995), “Evhadüddîn-i Kirmânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11.c., İstanbul, TDV Yayınları.

BAL, Mehmet Suat, “Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 19, Konya 2006, s. 265-294.

BALTACI, Ahmet, (1999), “Ebû bekir İbnü'l-Arabî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20.c., İstanbul, TDV Yayınları.

BALTACI, Halil, *Necmeddîn Dâye Râzî*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2, Ankara 1942, s. 279-387.

BAYRAKDAR, Mehmet, (1994), “Dâvûd-i Kayserî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9.c., İstanbul, TDV Yayınları.

BAYRAKDAR, Mehmet, “Yunus Emre”, Ed. Ahmet Hamdi Furat, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni - Osmanlı'da Felsefe ve Akli Düşünce*, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 111-131.

BAYRAM, Mikail, (2002), “Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”, *Türkler Ansiklopedisi*, 6.c., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

BAYRAM, Mikail, “Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 12, İstanbul 1982, s. 521-540.

BAYRAM, Mikail, “Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Teşkilatı'nın Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, Konya 1981, s. 57-72.

BAYRAM, Mikail, “Baba İshak Harekatının Gerçek Sebebi ve Ahi Evren İle İlgisi”, *Diyanet Dergisi*, Cilt. 18, Ankara 1979, s. 69-78.

BAYRAM, Mikail, “Sadru'd-din Konevî Kütüphanesi ve Kitapları”, *Marife*, Cilt. 1, Sayı. 2, Konya 2001, s. 179-185.

BAYRAM, Mikail, “Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Endülüslüler”, *İstem Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 17, Konya 2011, s. 45-48.

BAYRAM, Mikail, *Ahi Evren - Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, TDV Yayınları, Ankara 1995.

BAYRAM, Mikâil, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, Kardelen Yayınları, Konya 2005.

BAYRAM, Mikail, *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 2001.

BİBİ, İbn, *el-Evâmirü'l- 'Alâ' iyye fi'l-umûri'l- 'Alâ' iyye (Selçuk Name)*, (Çev. Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1996.

BİLGİN, Orhan, (1995), "Fahreddîn-i Irâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12.c., İstanbul, TDV Yayınları.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu (La Turquie pré-ottomane)*, (Çev. Erol Üyepazarıcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

CÂMÎ, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns*, (Çev. Lâmiî Çelebi), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011.

CEBECİOĞLU, Ethem, (2003), "Mahmûd-ı Hayrânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27.c., Ankara, TDV Yayınları.

CEBECİOĞLU, Ethem, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri", *Tasavvuf - İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, Cilt. 9, Sayı. 21, Ankara 2008, s. 9-25.

CEYHAN, Semih, (2009) "Selâhaddîn-i Zerkûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36.c., İstanbul, TDV Yayınları.

CEYHAN, Semih, (2009) "Seyyid Burhâneddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37.c., İstanbul, TDV Yayınları.

CEYHAN, Semih, (2010) "Şems-i Tebrizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38.c., İstanbul, TDV Yayınları.

CEYHAN, Semih, (2012), "Tilimsânî Affüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41.c., İstanbul, TDV Yayınları.

COŞAN, Esat, *Makalat Hacı Bektaş Veli*, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1996.

ÇAĞATAY, Neşet, “Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren”, *Belleten Dergisi*, Cilt. 46, Sayı. 182, Ankara 1982, s. 423-436.

ÇAĞRICI, Mustafa, (2009), “Sirâceddin el-Urmevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ÇAKMAKLIOĞLU, M. Mustafa, “Klasiklerimiz/X “el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye”, (Muhyiddin İbnü'l-Arabî - ö. 638/1240)”, *Tasavvuf - İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt. 4, Sayı.11, Ankara 2003, s. 407-444.

ÇATAK, Adem, *Şihâbeddin Sühreverdi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Afşar Matbaası, Ankara 2012.

ÇELEBİ, Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz.) Yücel Dağlı & Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

ÇELEBİ, Lâmi'î, *Bir Bursa Efsanesi - Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ*, (Haz.) Sadettin Eğri, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.

ÇELİK, İsa, “*Mesnevî-i Manevî*”, Ed. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Klasikleri*, Erkam Matbaacılık, Ankara 2010, s. 399-446.

ÇETİNKAYA, Bayram Ali, “Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş-ı Veli: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 3, Sivas 1999, s. 345-356.

DÂYE, Necmeddîn, *Mirsâdü'l-İbâd (Tasavvuf Yolu)*, (Çev. Halil Baltacı), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2013.

DEĞİRMENÇAY, Veyis, (2009) “Sultan Veled”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37.c., İstanbul, TDV Yayınları.

DEMİRCİ, Mehmet, “Sadreddin Konevi ile Mevlana Celaleddin'in Münasebetleri Hakkında”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 4, Konya 1989, s. 57-66.

DEMİRLİ, Ekrem, (2008), “Sadreddin Konevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35.c., İstanbul, TDV Yayınları.

DÖĞÜŞ, Selahattin, “Kadın Alplardan Bacıyân-ı Rum'a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklerde Kadının Siyasi Ve Sosyal Mevkii”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam*

Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 12, Sayı. 1, Kahramanmaraş 2015, s. 127-150.

ECER, Ahmet Vehbi, “Ahmed Yesevi Dervişi Ahi Evren ve Kayseri’de Ahilik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 11, Kayseri 2001, s. 47-64.

EFLÂKÎ, Ahmet, *Menâkıbü’l-Ârifîn*, (Çev. Tahsin YAZICI), Hürriyet Yayınları., İstanbul 1973.

EMECEN, Feridun, (2009), “Selim I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ERASLAN, Kemal, (1989), “Ahmed Yesevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ERAVCI, H. Mustafa, (2014), “Ahi Şemseddin”, *Ahilik Ansiklopedisi*, 1.c., Ankara, Atalay Matbaacılık.

EREN, Mehmet, “Sadreddin Konevî Zâviyesi ve Fâtiha Tefsîri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 7, Konya 1997, s. 431-446.

ERZİ, Adnan Sadık, “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I. (Yunus Emre’nin hayatı hakkında bir vesika)”, *Bellekten Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 53, Ankara 1950, s. 85-105.

ES-SAKKÂR, Sâmi, (2000), “İbnü’l-Dübeysî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21.c., İstanbul, TDV Yayınları.

FUAT, Memet, *Yûnus Emre – Yaşamı, Sanatçı Kişiliği, Yapıtları*, De Yayınevi, İstanbul 1976.

FÜRÛZANFER, Bedüzzaman, *Mevlâna Celâleddîn*, (Çev. Feridun Nafiz Uzluk), T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Konya 2005.

GORDLEVSKİ, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Çev. Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara 1988.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2006.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Yunus Emre Hayatı Ve Bütün Şiirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1941.

GÜREL, Raḥşan, *Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi (fütüvvet-nâme-i kebîr veya miiftâhü'd-dekâyık fî beyâne'l-fütüvveti ve'l-hakâyık)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, (2016), "Mecdüddin İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ek-2.c., İstanbul, TDV Yayınları.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, "Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrü'd-Din Konevî'nin Türkmen İsyalarına Bakışı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 10, Konya 2001, s. 39-49.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, "Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak", *Belleten Dergisi*, Cilt. 76, Sayı. 276, Ankara 2012, s. 419-430.

HAMMER, J. Von, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

HARTMANN, Angelika, (2006), "Nâsır-Lidînilâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32.c., İstanbul, TDV Yayınları.

HASLUCK, F.W., *Bektaşilik Tetkikleri*, (Çev. Râgıp Hulusi), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

HÜNKÂR HACI BEKTÂŞ-I VELÎ, *Makâlât*, (Haz.) Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, TDV Yayınları, Ankara 2007.

IŞIN, Ekrem, "Mevleviliğin Tarihsel Temelleri: Sultan Veled ve Çelebilik Makamının Kuruluşu", *III. Uluslararası Mevlana Kongresi - 3rd International Mevlana Congress*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2003, s. 95-98.

İBN BATTÛTA, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005.

İBN-İ ARABÎ, Muhyiddin-i, *Fütûhat-ı Mekkiye*, (Çev. Selahaddin Alpay), Esmâ Yayınları, İstanbul 2001.

İBN ARABÎ, Muhyiddin, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, (Çev. Ekrem Demir), Litera Yayıncılık, İstanbul 2017.

İLGÜREL, Mücteba, (1995), “Evliya Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11.c., İstanbul, TDV Yayınları.

İNALCIK, Halil, (1992), “Bayezid I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5.c., İstanbul, TDV Yayınları.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg”, Ed. Elif Ayla, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak – Kuruluş*, Hayykitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 109-168.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

İNBAŞI, Mehmet, “Yavuz Sultan Selim'in Şam'daki Vakfiyesi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt.8, Sayı.16, Erzurum 2001, s. 219-232.

KABAKLI, Ahmet, *Yunus Emre*, Toker Yayınları, İstanbul 1971.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

KARA, Seyfullah, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, Deneme Yay., Karabük 2018.

KARACABEY, Salih, (2000), “İbnü'l-Mufaddal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KARPAT, Kemal, (1994), “Dobruca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KAZICI, Ziya, (1988), “Ahîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KEKLİK, Nihat, *Sadreddin Konevi'nin Felsefesinde Allah, Kainat ve İnsan*, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul 1967.

KEMİKLİ, Bilal, “Mesnevi ve Türk İrfanı: Mesnevihanlık Geleneği”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 2, Bursa 2007, s. 1-20.

KESİK, Muharrem, (2006), “Muînüddin Süleyman Pervâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KIEL, Machiel, (2009), “Sarı Saltuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KILIÇ, M. Erol, (1994), “Ekberiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KILIÇ, M. Erol, (1999), “Muhyiddin İbnü'l-Arabî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KILIÇ, M. Erol, *Ekberiyye*, Ed. Semih Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, İsam Yayınları, İstanbul 2011, s. 337-370.

KILIÇ, Mahmut Erol, (1995), “Fergânî Saîdüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KILIÇ, Mahmut Erol, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul 2011.

KOÇKUZU, Ali Osman, (2000), “Mecdüddin İbnü'l-Esîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KONEVÎ, Sadreddîn, *Kırk Hadîs Şerhi ve Tercümesi*, (Çev. H. Kâmil Yılmaz), Mebkam Yayınları, Konya 2009.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

KÖPRÜLÜ, Orhan F., (1988), “Abdal Mûsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KUCUR, Sadi S., (1992), “Cacaoğlu Nûreddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KUCUR, Sadi S., (2006), “Nâib-i Saltanat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KUNT, İbrahim, “Sadruddîn-i Konevî'nin Üç Halîfesi: Fahrüddîn-i Irâkî, Mueyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî”, *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 9, Konya 2013, s. 181-205.

KUT, Günay, (2003), “Lâmiî Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KUTLUER, İlhan, (1999), “İbn Seb'în”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KUTLUER, İlhan, (2010), “Sühreverdî Maktûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38.c., İstanbul, TDV Yayınları.

KÜÇÜK, Osman Nuri, “Şems-i Tebrîzî'nin Tasavvufî Meşrebi ve Mevlânâ'nın Düşüncelerine Tesiri”, *Tasavvuf - İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt. 10, Sayı.24, İstanbul 2009, s. 11-38.

KÜÇÜKKAYA, M. Askeri, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Adı Geçen Mevlevihane ve Tekkeler”, *Harran Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, Cilt. 18, Sayı. 18, Şanlıurfa 2007, s. 177-186.

LEWİS, Franklin, *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, (Çev. Gül Çağalı Güven – Hamide Koyukan), Kabalcı Yay., İstanbul 2010.

MÉLIKOFF, Iréne, “Bektashi / Kızılbaş: Historical Bipartition and Its Consequences”, Ed. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere, *Alevi Identity - Cultural, Religious And Social Perspectives*, Swedish Research Institute In Istanbul Transactions, İstanbul 1998, s. 1-7.

MÉLIKOFF, Iréne, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, (Çev. Turan Alptekin), Kurtiş Matbaacılık, İstanbul 2010.

NEŞRÎ, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nümâ – Neşrî Tarihi*, (Haz.) Faik Reşit Unat & Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1949.

OCAK, Ahmet Yaşar, (1991), “Baba İlyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4.c., İstanbul, TDV Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, (1992), “Barak Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5.c., İstanbul, TDV Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, (1992), “Bektaşılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5.c., İstanbul, TDV Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, (1994), “Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10.c., İstanbul, TDV Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, (1996), “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13.c., İstanbul, TDV Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, (1996), “Geyikli Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14.c., İstanbul, TDV Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, (1996), “Hacı Bektâş-ı Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14.c., İstanbul, TDV Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, (Ed.), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Ahilik ve Şeyh Edebalı: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 12, Sayı. 3-4, Ankara 1999, s. 225-229.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII - XV. Yüzyıllardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2, İstanbul 1981, s. 31-42.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevlevîler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2, Konya 1996, s. 17-22.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Sûfiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Türk Sûfiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

OKUYAN, Mehmet, (2006), “Necmeddîn-i Dâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ÖCAL, Safa, “Şeyh Edebâli Hazretleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 5, İstanbul 1980, s. 40-53.

ÖNGÖREN, Reşat, (2003), “Mecdüddin el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28.c., Ankara, TDV Yayınları.

ÖNGÖREN, Reşat, (2004), “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29.c., Ankara, TDV Yayınları.

ÖNGÖREN, Reşat, (2006), “Necîbüddin b. Büzgaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ÖNGÖREN, Reşat, (2008), “Sa’deddîn-i Hammûye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ÖNGÖREN, Reşat, (2010), “Sühreverdî Ebü'n-Necîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ÖNGÖREN, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, Ed. Ahmet Hamdi Furat, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni - Osmanlı'da Felsefe ve Akli Düşünce*, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 61-82.

ÖREN, Enver, (1999), “Ahî Evran”, *Evliyalar Ansiklopedisi*, 1.c., İstanbul, Türkiye Gazetesi Yayınları.

ÖREN, Enver, (1999), “Hacı Bektaş-ı Velî”, *Evliyalar Ansiklopedisi*, 4.c., İstanbul, Türkiye Gazetesi Yayınları.

ÖRS, Derya, “Necmuddin-i Razi: Hayatı ve Eserleri”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 6, Ankara 2002, s. 19-34.

ÖZ, Mustafa, (2006), “Mûsâ el-Kâzım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, (2002), “Kılıcarslan II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25.c., Ankara, TDV Yayınları.

ÖZCAN, Abdulkadir, (1991), “Âşıkpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ÖZKÖSE, Kadir, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.7, Sayı. 1, Sivas 2003, s. 249-279.

ÖZKÖSE, Kadir, “Mevlânâ’nın Hakikat Arayışında Şems Kılavuzluğu”, *Marife*, Cilt. 7, Sayı. 3, Konya 2007, s. 225-244.

ÖZKÖSE, Kadir, “Tokat’ta Tasavvuf Kültürü”, Ed. Ali Açık, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Salmat Basım Yayıncılık, Ankara 2015, s. 79-102.

ÖZTELLİ, Cahit, *Yunus Emre Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul 1992.

ÖZTÜRK, Mürsel, “Hacı Bektaş-ı Veli”, *Belleten Dergisi*, Cilt. 50, Sayı. 198, Ankara 1986, s. 885-894.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut Yayınevi, İstanbul 1992.

RÛMÎ, Mevlânâ Celâleddîn-i, *Mesnevî*, (Çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yay., Ankara 2012.

SARAY, Mehmet, (1992), “Bedahşan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5.c., İstanbul, TDV Yayınları.

SARIKAYA, M. Saffet - BARDAKÇI, M. Necmettin - GÜRKAN, Nejdet, “İbnü’s-Serrâc’a Göre Sarı Saltuk”, *Tasavvuf - İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 32, İstanbul 2013, s. 75-110.

SAVİ, Saime İnal, “Senâî” (2009), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36.c., İstanbul, TDV Yayınları.

SEVGİ, H. Ahmet, (1998), “Hüsameddin Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18.c., İstanbul, TDV Yayınları.

SEVGİ, H. Ahmet, “Seyyid Burhaneddin’in Anadolu’ya Getirdiği Dinamizm”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 4, Kayseri 1990, s. 306-311.

SEVİM, Ali, (2002), “Keyhusrev I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25.c., Ankara, TDV Yayınları.

SEVİM, Ali, (2002), “Keyhusrev II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25.c., Ankara, TDV Yayınları.

SEYYAR, Ali, *Tasavvufî Sosyal Hizmet – Sûfîlerin Manevî Terapi Yöntemleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.

SİPEHSÂLÂR, Ferîdûn bin Ahmed-i, *Risâle-i Sipehsâlâr (Mevlana ve Etrafındakiler)*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

SÜMER, Ali, *Anadoluda Türk Öncüsü Hacı Bektaş Veli*, Yeni Sanat Matbaası, Ankara 1970.

SÜMER, Faruk, (2002), “Keykâvus I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25.c., Ankara, TDV Yayınları.

SÜMER, Faruk, (2002), “Keykâvus II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25.c., Ankara, TDV Yayınları.

SÜMER, Faruk, (2002), “Keykubad I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25.c., Ankara, TDV Yayınları.

SÜMER, Faruk, (2002), “Kılıcarslan IV”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25.c., Ankara, TDV Yayınları.

ŞAHİN, Güneş, “Cevat Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar I”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 31, Sayı. 52, Ankara 2012, s. 215-223.

ŞAHİN, Haşim, (2011), “Tapduk Emre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ŞAHİN, Haşim, “Yunus Emre'nin Şeyhi Tapduk Emre”, Ed. Ahmet Yaşar Ocak, *Yunus Emre*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 199-227.

ŞAHİN, Haşim, *Dervişler, Fakihler, Gaziler – Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

ŞAHİN, Haşim, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

ŞAHİN, İlhan, (1988), “Ahî Evran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ŞAHİN, Kamil, (1994), “Edebâli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, (1991), “Attâr Ferîdüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, (1991), “Bahâeddîn Veled”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ŞARDAĞ, Rüştü, *Her Yönü İle Hacı Bektâş-ı Velî ve En Yeni Eseri Şerh-i Besmele*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1985.

ŞERBETÇİ, Azmi, (2002), “Kutbüddîn-i Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26.c., Ankara, TDV Yayınları.

TANERİ, Aydın, (1993), “Celâleddin Karatay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7.c., İstanbul, TDV Yayınları.

TATCI, Mustafa, (2013), “Yûnus Emre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43.c., İstanbul, TDV Yayınları.

TEBRİZÎ, Şems-i, *Makâlât*, (Çev. Mehmed Nuri Gençosman), Ataç Yayınları, İstanbul 2009.

TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin, “Büyük Türk Mutasavvıfı Yunus Emre Hakkında Araştırmalar”, *Belleten Dergisi*, Cilt. 30, Sayı. 117, Ankara 1966, s. 59-90.

TİMURTAŞ, Faruk K., *Yunus Emre Divanı*, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1972.

TİRMİZÎ, Seyyid Burhâneddîn, *Maârif*, (Çev. Ali Rıza Karabulut), Mektebe Yayınları, Kayseri 1995.

TOPRAK, Burhan, *Yunus Emre Divanı*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971.

TÜLÜCÜ, Süleyman, (1997), “Hâtim et-Tâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman, (1988), “Abdülkâdir-i Geylânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman, (1993), “Cendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman, (1996), “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman, (1997), “Hankah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman, (2002), “Kâşânî, Abdürrezzâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25.c., Ankara, TDV Yayınları.

ULUSOY, A. Celalettin, *Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî - Bektaşî Yolu*, Akademi Matbaası, Hacibektaş 1986.

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, “Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri”, Erişim tarihi: 21 Mart 2020, <http://www.unesco.org.tr/Pages/132/149/Anma-ve-Kutlama-Y%C4%B1l-D%C3%B6n%C3%BCmleri>.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

ÜRKMEZ, Rauf Kahraman, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2020.

VELED, Sultan, *İbtidâ-Nâme*, (Çev. Abdalbaki Gölpınarlı), Güven Matbaası, Ankara 1976.

YAVUZ, Yusuf Şevki, (1995), “Fahreddin er-Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12.c., İstanbul, TDV Yayınları.

YAZICI, Tahsin, (1991), “Ârif Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3.c., İstanbul, TDV Yayınları.

YILDIRIM, Kâzım, “İbnü'l Arabî'nin Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi”, *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı. 4, Denizli 1998, s. 30-35.

YILMAZ, Hakan, “Geyikli Baba’nın İnegöl’e Yerleşmesi, Orhan Gâzî İle İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin Deliller Işığında Çürütülmesi”, Ed. Doğan Yavaş & Sezai Sevim, *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, İhlas Gazetecilik A.Ş., İstanbul 2017, s. 461-506.

YILMAZ, Hasan Kâmil, (2010), “Sühreverdi Şehâbeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38.c., İstanbul, TDV Yayınları.

YILMAZ, Muhammet, “Sadreddin Konevî’nin Huzurunda Okunan İbnü’l-Esîr’in Câmî’u’l-Usûl Adlı Eserinin Semâ Kayıtları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 13, Sayı. 2, Adana 2013, s. 1-19.

YİĞİT, İsmail, (2006), “Müstansır-Billâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32.c., İstanbul, TDV Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Emre Cihat DİNÇOĞUZ
Doğum Yeri	Şahinbey/GAZİANTEP
Doğum Tarihi	25.11.1993

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Bingöl Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölüm	İlahiyat

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
Arapça	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Milli Eğitim Bakanlığı
Görevi/Pozisyonu	Öğretmen
Tecrübe Süresi	2 Yıl

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	R.T.E. Mah. Veysel Aksoy sok. No/29 B Blok
E-mail	emrecihatdincoguz27@gmail.com